

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BOSNA-HERSEK TURİZM DESTİNASYONUNUN
ALTERNATİF TURİZM POTANSİYELİNİN
BELİRLENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

ÖMER CAN İŞSEVER

Danışmanı

DR. ÖĞR. ÜYESİ OĞUZ DİKER

Çanakkale – 2019

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR ANABİLİM DALI

BOSNA-HERSEK TURİZM DESTİNASYONUNUN ALTERNATİF TURİZM
POTANSİYELİNİN BELİRLENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Ömer Can İŞSEVER

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz
DİKER

Çanakkale - 2019

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Bosna-Hersek Turizm Destinasyonunun Alternatif Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi*” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

22.02.2019

Ömer Can İŞSEVER

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Ömer Can İŞSEVER'e ait **BOSNA HERSEK TURİZM DESTİNASYONUNUN ALTERNATİF TURİZM POTANSİYELİNİN BELİRLENMESİ** adlı çalışma, jürimiz tarafından **DİSİPLİNLERARASI BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR** Anabilim Dalı **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Dr. Öğr. Üyesi
Oğuz DİKER
(Danışman)

Doç. Dr.
Murat AKSU

Dr. Öğr. Üyesi
Çağatay BAŞARIR

Tez No : 10237299
Tez Savunma Tarihi : 27.01.2019

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

27.02.2019.

ÖZET

BOSNA-HERSEK TURİZM DESTİNASYONUNUN ALTERNATİF TURİZM POTANSİYELİNİN BELİRLENMESİ

Dünya üzerinde giderek büyüyen ve gelişen sektörler arasında turizm sektöründe bulunmaktadır. Bu bağlamda öncelikli olarak turizm kavramının tanımı ve turizm ile ilişkili olan kavramlar ve turizmi etkileyen faktörlere açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte turizmin kollarından biri olan ve gün geçtikçe popülerliği de artmakta olan alternatif turizmin tanımı ve sahip olduğu çeşitliliğinden bahsettik. Buradan yola çıkarak, geçmişten günümüze kadar sahip olduğu ve daha sonradan kültürüne dahil etmiş olduğu farklı kültürleri de bünyesinde taşıyan aynı zamanda Balkan coğrafyası içerisinde el değmemiş doğası ile birlikte gelişmekte olan turizm sektörünün alternatif turizm potansiyeli açısından Bosna-Hersek'in alternatif turizm potansiyeli incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada Bosna-Hersek'in alternatif turizm potansiyeli belirlenmeye çalışılırken aynı zamanda da ülkenin tarihi, coğrafyası, sosyolojik durumu, ekonomik durumu kültürel durumu ve ülkede ki turizm sektörünün yapısı açısından da ele alınmıştır. Son olarak ise, alternatif turizm türleri açısından Bosna-Hersek'in sahip olduğu doğal kaynakları ve bu güzelliklerinin yanısıra alternatif turizm potansiyelide belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Turizm, Alternatif Turizm, Balkanlar, Alternatif Turizm Çeşitleri.

ABSTRACT

DETERMINATION OF ALTERNATIVE TOURISM POTENTIAL FOR BOSNIA AND HERZEGOVINA TOURISM DESTINATION

The tourism sector is among the growing and developing sectors in the world. In this context, primarily the definition of tourism concept and the concepts related to tourism and the factors influencing tourism have been tried to be clarified. At the same time, we have mentioned the definition and diversity of alternative tourism which is one of the branches of tourism and whose popularity is increasing day by day. From here it was tried to examine the alternative tourism potential of Bosnia and Herzegovina in terms of the alternative tourism potential of the developing tourism sector along with the untouched nature in Balkans geography, which carried the different cultures that it ever had from the past to the present day. In this study, it was aimed to determine the alternative tourism potential of Bosnia and Herzegovina, along with its history, geography sociological situation, economic situation of the country, cultural situation and the structure of the tourism sector in the country were also discussed. Finally, in terms of alternative tourism types, it was tried to determine the potential natural resources and alternative tourism potentials of Bosnia and Herzegovina.

Key Words: Bosnia and Herzegovina, Tourism, Alternative Tourism, Balkans, Diversity of Alternative Tourism.

ÖNSÖZ

Yüksek lisansımın başladığı günden bu yana benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen, hoşgörüsü ve yol göstericiliğiyle, deneyimlerini ve bilgilerini benimle paylaşan, yardımı ve sabrıyla her daim yanımda olan saygı değer danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Oğuz DİKER'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca beni bu yolda hiçbir zaman yalnız bırakmayan, destek ve motivasyonlarıyla yanımda olan arkadaşlarıma, benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen ve her daim beni destekleyen arkamda olan aileme sonsuz teşekkürlerimi ve sevgilerimi sunuyorum.

Ömer Can İŞSEVER

Çanakkale

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
TABLOLAR	ix
ŞEKİLLER	xi
RESİMLER	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM KAVRAMI VE ALTERNATİF TURİZM

1.1. Turizm Kavramı	2
1.1.1. Turizmin İlişkili Olduğu Başlıca Kavramlar.....	4
1.1.1.1. <i>Turist</i>	4
1.1.1.2. <i>Seyahat</i>	6
1.1.1.3. <i>Paket Tur</i>	7
1.1.1.4. <i>Hizmet</i>	10
1.1.2. Turizmi Etkileyen Başlıca Faktörler	14
1.1.2.1. <i>İç Faktörler</i>	14
1.1.2.2. <i>Dış Faktörler</i>	21
1.2. Turizm Tipleri ve Alternatif Turizm	22
1.2.1. Alternatif Turizm	23
1.2.1.1. <i>Alternatif Turizmi Doğuran Sebepler</i>	24
1.2.2. Kültürel Miras Turizmi	25
1.2.3. Kongre Turizmi	28
1.2.4. Sağlık Turizmi	29
1.2.4.1. <i>Termal Turizm</i>	30
1.2.4.2. <i>Medikal Turizm</i>	34
1.2.5. Kırsal Turizm	35
1.2.6. Rekreatyoneel Turizm	37

1.2.6.1. Spor Turizmi ve Çeşitleri	38
1.2.7. İnanç Turizmi	41
1.2.8. Gastronomi Turizmi	45
1.2.9. Gençlik Turizmi	47
1.2.9.1. Gençlik Turizmi Nedir?	49
1.2.9.2. Gençlik Turizminin Özellikleri	49
1.2.9.3. Gençlik Turizmi Faaliyetleri	50
1.2.10. Üçüncü Yaş Turizmi	51
1.2.11. Ekolojik Turizm	52

İKİNCİ BÖLÜM

BOSNA-HERSEK'İN TURİZM ALTYAPISI VE MEVCUT DURUMU

2.1. Bosna-Hersek Tarihi	56
2.2. Bosna-Hersek'in Coğrafi Yapısı	59
2.2.1. Bosna-Hersek Genel Fiziki Coğrafyası	59
2.2.2. Bosna-Hersek İklim Yapısı	60
2.2.3. Bosna-Hersek Bitki Örtüsü	60
2.3. Bosna-Hersek'in Sosyolojik Durumu	61
2.3.1. Bosna-Hersek'te Nüfus Yapısı	61
2.3.2. Bosna-Hersek'te Etnik Yapı	63
2.3.3. Bosna-Hersek'te Eğitim Durumu	65
2.4. Bosna-Hersek'te Kültürel Yapı	67
2.5. Bosna-Hersek'in Ekonomik Yapısı	69
2.6. Bosna-Hersek Turizm Sektörünün İncelenmesi	73
2.6.1. Bosna-Hersek Turizm Gelirleri	74
2.6.2. Bosna-Hersek Konaklama Sektörünün Mevcut Durumu	76
2.6.3. Bosna-Hersek Uluslararası Ziyaretçi Sayısı	79
2.6.4. Yerli Turist Sayısı	86
2.6.5. Bosna-Hersek'te Turistlerin Geceleme Sayıları	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOSNA-HERSEK'İN ALTERNATİF TURİZM POTANSİYELİ

3.1. Araştırmanın Sorusu ve Problemi	99
3.2. Araştırmanın Amacı	100
3.3. Araştırmanın Önemi	100
3.4. Veri Toplama Tekniği	101
3.5. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	101
3.6. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	101
3.7. Verilerin Toplanması	101
3.8. Araştırmanın Bulguları	102
3.9. Bosna-Hersek'te Kültür Turizmi ve Kültürel Miras Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli	102
3.9.1. Bosna-Hersek'te Başlıca Kültür Turizmi Faaliyetleri	103
3.9.2. Başlıca Kültürel Miras Turizm Alanları	106
3.10. Bosna-Hersek Kongre Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli	126
3.11. Bosna-Hersek Sağlık Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli	130
3.12. Bosna-Hersek'te Kırsal ve Ekolojik Turizmin Mevcut Durumu ve Potansiyeli	134
3.13. Bosna-Hersek'te Rekreatif Turizmin Mevcut Durumu ve Potansiyeli ...	139
3.14. Bosna-Hersek'te Spor Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli	140
3.15. Bosna-Hersek'te İnanç Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli	143
3.16. Bosna-Hersek'te Gastronomi Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli ...	144
3.17. Bosna-Hersek'te Gençlik Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli	146
3.18. Bosna-Hersek'te Üçüncü Yaş Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli ...	149
3.19. Bosna-Hersek Alternatif Turizmi İle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri	150
SONUÇ VE ÖNERİLER	100
KAYNAKÇA.....	158

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AB	:Avrupa Birliği
AUD	:Avustralya Doları
AHVN	:Adriatic Health and Vitality Network (Adriyatik Sağlık ve Yaşam Ağı)
BAM	:Bosna-Hersek Markı
B&B	:Bed and Breakfast (Yatak ve Kahvaltı)
DEİK	:Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu
DRV	:Deutscher Reiseverband Eingetragener Verein (Almanya Seyahat Acenteleri Birliği)
EVS	:European Volunteer Services (Avrupa Gönüllülük Hizmeti)
FIPA	:Foreign Investment Promotion Agency (Yabancı Yatırım Teşvik Ajansı)
GSYİH	:Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GSMH	:Gayri Safi Milli Hasıla
HDZ	:Hrvatska Demokratska Zajednica (Hırvat Demokrat Birliği)
ISPA	:International SPA Association (Uluslararası SPA Derneği)
KM	:Kovertibl Mark
KMÜ	:Karaman Oğlu Mehmet Bey Üniversitesi
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
MESS	:International Theatre Festival (Uluslararası Tiyatro Festivali)
MFA	:Ministry of Foreign Affairs (Dışişleri Bakanlığı)
MN	:Milyon
OECD	:The Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)

ROP	:Residents Oriented Products (Yerleşik Ürünler)
RS	:Republica Srpska (Sırp Cumhuriyeti)
SPA	:“Salus Per Aquam” Kelimesinin Baş Harflerinden Oluşturulmuştur
SDA	:Stranka Demokratske Akcije (Demokratik Eylem Partisi)
SDS	:Srpska Demokratska Stranka (Sırp Demokrat Partisi)
SFF	:Sarajevo Film Festival (Saraybosna Film Festivali)
STIC	:Sport Tourism International Council (Uluslararası Spor Turizmi Konseyi)
STK	:Sivil Toplum Kuruluşları
TOP	:Tourism Oriented Products (Turizm Odaklı Ürünler)
TUYED	:Turizm Yazarları ve Gazetecileri Derneği
TÜRSAB	:Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği
TİKA	:Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Vakfı
UNSEC	:United Nations Statistical Experts Committee (Birleşmiş Milletler İstatistik Uzmanları Komitesi)
UNWTO	:United Nations World Tourism Organization (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü)
USD	:United States Dollar (Amerika Birleşik Devletleri Doları)
UNESCO	:United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
WYSE	:World Youth Student and Educational
WTTC	:World Travel and Tourism Council (Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi)

TABLOLAR

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1.1.	Çeşitli Turizm Tanımları	3
Tablo 1.2.	Paket Tur Faydaları	9
Tablo 1.3.	Kültürel Miras Kaynakları.....	28
Tablo 1.4.	Spor Turizmi Faaliyetleri.....	39
Tablo 1.5.	Eko Turizmin Sahip Olduğu Faaliyet Türleri.....	55
Tablo 2.1.	Bosna-Hersek Etnik Nüfus Yapısı	64
Tablo 2.2.	Bosna-Hersek'te Nüfusun Etnik Yüzdesel Dağılımı.....	64
Tablo 2.3.	Bosna-Hersek'in Etnik Dağılımı	65
Tablo 2.4.	Bosna-Hersek İhracat Ürünleri.....	73
Tablo 2.5.	Bosna-Hersek İthalat Ürünleri.....	73
Tablo 2.6.	Bosna-Hersek'in Yıllara Göre Konaklama Kapasitesi.....	77
Tablo 2.7.	Bosna-Hersek Bölgelerinin Konaklama Tesis Kapasiteleri	78
Tablo 2.8.	2010-2014 Yılları Arası Bosna-Hersek Uluslararası Ziyaretçi Sayıları.....	79
Tablo 2.9.	Bosna-Hersek'in Yıllık Yabancı Ziyaretçi Sayıları.....	82
Tablo 2.10.	Yabancı Turistlerin Bireysel ve Organize Olarak Bosna-Hersek'te Seyahate Katılma Sayıları.....	84
Tablo 2.11.	Bosna-Hersek'te Yabancı Turistlerin Tercih Ettikleri Konaklama Türleri	85
Tablo 2.12.	Bosna Hersek'in Yıllık Yerli Turist Sayısı	86
Tablo 2.13.	Yerli Turistlerin Bireysel ve Organize Olarak Turizme Katılma Sayıları.....	88
Tablo 2.14.	Bosna-Hersek'te Yerli Turistlerin Tercih Ettikleri Konaklama Türleri	89
Tablo 2.15.	Bosna-Hersek'te Yerli ve Yabancı Turistlerin Kalış Süreleri	91
Tablo 2.16.	Bosna-Hersek'te Yerli ve Yabancı Turistlerin Tercih Ettikleri Konaklamalarda Kalış Süreleri.....	94
Tablo 2.17.	Bosna-Hersek'teki Yerli Turistlerin Tercih Ettikleri Konaklama Süreleri	95
Tablo 2.18.	Bosna-Hersek'teki Yabancı Turistlerin Tercih Ettikleri Konaklama Süreleri	97
Tablo 2.19.	Yerli ve Yabancı Turistlerin Turizme Katılma Biçimleri	98
Tablo 3.1.	Bosna Hersek'teki Başlıca Kültür Turizmi Faaliyetleri.....	104
Tablo 3.2.	Bosna-Hersek'te Gerçekleşmiş Fuarlar	127
Tablo 3.3.	Saraybosna'da Gerçekleştirilen Kongreler ve Sempozyumlar	129

Tablo 3.4. Sağlık Turizminin, Doğal Sağlık Faktörleri	131
Tablo 3.5. 2011-2017 Yılları Arasında Bosna-Hersek Spalarında Konaklama Sayıları .	133
Tablo 3.6. Bosna-Hersek'te Bulunan Termal Alanlar	133
Tablo 3.7. Sportif Aktiviteler, Bosna-Hersek	141

ŞEKİLLER

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1.1.	Etkin Müşteri Hizmet Sistemi.....	12
Şekil 1.2.	Eko Turizm Sınıflandırması.....	54
Şekil 2.1.	Bosna-Hersek Yıllık Turizm Geliri: USD mn.....	75
Şekil 2.2.	Bosna-Hersek'e Gelen Yabancı Turistlerin 2002-2012 Yılları Arası Uyruklarına Göre Dağılımları.....	80
Şekil 2.3.	Bosna-Hersek Şehirlerinin 2002-2012 Yılları Arası Toplam Yıllık Ziyaretçi Sayıları.....	81
Şekil 2.4.	Bosna-Hersek'e Ziyarete Gelen Toplam Turist Sayıları.....	82
Şekil 2.5.	Ekim 2016-2017, Aylık Turist Ziyaretleri	83
Şekil 2.6.	Ekim 2016-2017, Aylık Yerli Turist Ziyaretleri	87
Şekil 2.7.	Bosna-Hersek'te Yerli ve Yabancı Turistlerin Aylık Konaklama Süreleri	90
Şekil 2.8.	Yabancı Turistlerin Geliş ve Konaklama Süreleri, Ekim 2017.....	92

RESİMLER

Resim No	Resim Adı	Sayfa No
Resim 3.1.	Sarajevo Film Festivali	104
Resim 3.2.	Sarajevo Jazz Festivali	105
Resim 3.3.	Stari Most / Mostar Köprüsü	106
Resim 3.4.	Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü/Drina Köprüsü.....	108
Resim 3.5.	Gazi Hüsrev Bey Camii-Saraybosna	109
Resim 3.6.	Saraybosna Saat Kulesi.....	110
Resim 3.7.	Başçarşı, Saraybosna	111
Resim 3.8.	Saraybosna Sebili.....	112
Resim 3.9.	Saraybosna Müzesi/Bursa Bezisteni	113
Resim 3.10.	Umut Tüneli/D-B Tüneli (Dobrinja-Butmir), Saraybosna	114
Resim 3.11.	Latin Köprüsü-Saraybosna.....	115
Resim 3.12.	Saraybosna Gülleri.....	117
Resim 3.13.	Sacred Heart of Sarajevo Katedrali.....	118
Resim 3.14.	Sonsuz Ateş-Saraybosna.....	119
Resim 3.15.	Milli Kütüphane-Viyetniça Kütüphanesi, Saraybosna.....	120
Resim 3.16.	Morica Han, Saraybosna.....	121
Resim 3.17.	Svrzo'nun Evi, Saraybosna.....	122
Resim 3.18.	At Meydanı Parkı ve Müzik Pavilyonu	123
Resim 3.19.	Beyaz Tabya-Beyaz Burç, Saraybosna.....	124
Resim 3.20.	Stecci-Orta Çağ Mezarlıkları	125
Resim 3.21.	Blagay Tekkesi, Bosna Hersek	126
Resim 3.22.	Kırsal Ev, Banja Luka.....	138
Resim 3.23.	Jahorina Olimpiyat Dağı, Bosna-Hersek	142
Resim 3.24.	Bjelasnica, Merkez Bosna-Hersek	142
Resim 3.25.	Medjugorje, Bosna-Hersek	144
Resim 3.26.	Ayvazdede (Ajvatovica) Kayası, Bosna-Hersek.....	144

GİRİŞ

Turizmin geçmişten günümüze kadar olan süreç içerisinde ülkeler için sürekli olarak büyük önem arz etmiştir. Aynı zamanda ülkelerin bulunduğu coğrafi konumlarına bağlı olarak turizm için kullanabilecekleri kaynaklar farklılıklar göstermektedir. Coğrafi konumlarına bağlı olarak ortaya çıkan bu farklı kaynakların doğru ve etkin bir biçimde kullanılmasının amaçlanmasıyla birlikte beraberinde çeşitli problemleride getirmiştir. Bu nedenle ülkeler turizm kaynaklarının kullanımlarının planlaması ve mevcut olan potansiyellerinin tam olarak kullanılması için, demografik, nüfus, eğitim, etnik yapı, yerleşim, ülkenin ekonomisi, kültürel yapısı, bulunduğu coğrafi konum ve konuma bağlı olarak mevcut iklim yapısı gibi faktörleri de gözetererek turizm planlamalarını yapmaları gerekmektedir.

Bosna-Hersek'te geçmişten günümüze hem coğrafi konumundan dolayı hemde tarihsel süreç içerisinde Osmanlılar, Avusturya-Macaristan ve Bizans tarafından yönetildiği dönemlerde öz kültürlerinin yanına bu devletlerinde kültürlerini ekleyerek mozaik bir kültür yapısına sahip duruma gelmişlerdir. Bu durum ülkenin yaşam kültürüne, mimari yapısına, gastronomisine ve inançlarına yansımıştır. Aynı zamanda coğrafi yapısından da kaynaklı olarak çeşitli turizm kaynaklarına da sahip durumda bulunmaktadır. Özellikle Sağlık turizmi açısından termal kaynaklar yönünden oldukça zengin bir durumda bulunan Bosna-Hersek aynı zamanda kırsal turizm açısından da sınırsız kaynaklara sahip bir ülkedir. Öyle ki ülke nüfusunun %61'lik kısmı kırsal alanlarda yaşamaktadır.

Bosna-Hersek sahip olduğu turizm kaynaklarından yeteri kadar faydalanamamaktadır. Özellikle bağımsızlığını ilan ettiği dönemde gerçekleşen iç savaş sırasında ülkenin sahip olduğu tesisler, alt ve üst yapılar büyük zarara uğramıştır. Bununla birlikte günümüzde kırsal kesimde hala daha savaş döneminden kalmış olan kara mayınlarının varlığı Bosna-Hersek için büyük problem oluşturmaktadır. Aynı zamanada Bosna-Hersek mevcut ekonomik durumundan kaynaklı olarakta turizm için yeteri kadar kaynak sağlayamamaktadır. Bu nedenle çalışma içerisinde de Bosna-Hersek'in turizm kaynaklarının mevcut durumu ve potansiyelleri üzerine bilgi vermesi amaçlı olarak çalışma yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM KAVRAMI ve ALTERNATİF TURİZM

1.1. Turizm Kavramı

Turizm, gezmek, görmek, eğlenmek, dinlenmek gibi birçok amaca dayalı olarak en genel tanımıyla, insanların gerçekleştirdikleri süreli yer değiştirmelerdir¹. Turizmin tanımı ile ilgili birçok tanımlama mevcuttur ve bu tanımlar iki temel nokta üzerine odaklanmaktadır. Bunlardan ilki turizm kavramında dinamik unsur olarak kabul gören seyahat gayesi iken diğeri ise turizm hareketlerinin meydana gelmesinde gerekli olan konaklama üzerine odaklanmaktadır².

Turizmi ve seyahat faaliyetlerinin gerçekleştirilme biçimleri üzerine odaklanarak açıklamaya çalışan tanımların ilkinde turizm, para kazanma gayesi olmaksızın, bir destinasyonda sürekli kalmamak şartıyla, insanların devamlı oturdukları yerlerin dışına gerçekleştirdikleri seyahat ve konaklamalardan ortaya çıkan faaliyetlerin tümüdür³.

Başka bir tanımda ise, turizm, insanların sürekli ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına gerçekleştirdikleri seyahatleri ve genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalardan doğan olaylar ve ilişkiler bütünüdür⁴.

Faaliyetlerine katılım açısından ele alındığında turizm, yerleşme amacı olmadan hava değişimi yapmak, sayfiye yerlerine gitmek, spor, eğitim, ziyaret, tetkik ve araştırma yapmak, tedavi edilmek, eğlenmek, dinlenmek gibi sebeplerle, kültür veya sanat hareketleri nedeniyle toplu veya tek başına olarak yapılan seyahatlerdir⁵.

---

¹ Orhan Mesut Sezgin, *Genel Turizm*, Tutibay Yayınları, Ankara 1995, s.3.

² Nazmi Kozak, vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2015, s.2-3.

³ Ömer Akat, *Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği*, 2. Basım, Ekin Kitabevi, Bursa 2000, s.3.

⁴ Tunca Toska, *Turizm Olayına Genel Yaklaşım*, Der Yayınları, İstanbul 1983, s.39'dan aktaran Hüseyin Kaya, *Üçüncü Bin Yıla Girişte İnançların Buluşması: İnanç Turizmi*, Bursa Valiliği, Bursa 1999, s.1-2.

⁵ Selahattin Çoruh, *Genel Turizm Bilgisi*, Güven Matbaası, Ankara 1969, s.9.

Tablo 1.1.: Çeşitli Turizm Tanımları

Tanımlı Yapan	Tanım Odağı	Tanım
Guyer-Feuler	İlk Turizm Tanımı (1905)	<i>“Turizm, gittikçe artan hava değişimi ve dinlenme gereksinimleri, doğa ve sanatla beslenen göz alıcı güzellikleri tanıma isteğine; doğanın insanlara mutluluk verdiği inancına dayanana ve özellikle ticaret ve sanayinin gelişmesi ve ulaşım araçlarının birbirlerine daha çok yaklaşmasına olanak veren ‘modern’ çağa özgü bir olay.”</i>
Hermann Von Schullar	Ekonomik Açıdan (1910)	<i>“Başka bir ülkeden, şehir veya bölgeden yabancıların gelmesi ve geçici süre kalmalarıyla ortaya çıkan hareketin ekonomik yönünü ilgilendiren faaliyetlerin tümü.”</i>
Edmood Picard	Ekonomik Açıdan (1910)	<i>“Turizmin ana fonksiyonunun ülkeye yabancı döviz kaynaklarının akmasını sağlamak ve turist harcamalarının ekonomiye yaptığı katkıları araştırmak.”</i>
M. Meyer	Psikolojik Açıdan	<i>“Her insanın değişik derecelerde bulunan; kaçma ve uzaklaşma isteklerinden ortaya çıkan psikolojik kaynaklı yer değiştirme faaliyeti.”</i>
Hunziker ve Krapf	Kurumlar Açısından	<i>“Sürekli kalışa dönüşmemek ve gelir sağlayıcı hiçbir uğraşta bulunmamak koşulu ile yabancıların geçici süre kalıplarından doğan ilişkilerin tümü.”</i>

Kaynak: Nazmi Kozak, vd., *Genel Turizm: İlkeler- Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2015, s.1-2'den uyarlanmıştır.

Yine benzer bir tanımda turizm, “Sürekli olarak ikamet edilen yer dışında; eğlence, dinlenme, spor, kültür ve din vb. gereksinimlerin giderilmesi amacıyla yapılan seyahat ve geçici konaklama faaliyetlerine turizm.” denir⁶.

Bu şekilde birçok tanımın mevcut olmasının altında yatan en büyük nedeni şu şekilde açıklamak mümkündür. Turizm kavramının birden çok bilimsel disiplin ile ilişkisi bulunmaktadır. Bu durum, farklı disiplinlerde görev alan araştırmacıların turizmi kendi disiplinlerine uygun olan niteliklerini dikkate alarak yapmaları sonucunu doğurmaktadır⁷. Turizm kavramının daha etkin bir şekilde açıklanabilmesi için ilişkili kavramların ortaya konulması gerekmektedir.

⁶ Kadir Öztaş ve Tahsin Karabulut, *Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006, s.17.

⁷ Nazmi Kozak, vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s.4-5.

1.1.1. Turizmin İlişkili Olduğu Başlıca Kavramlar

Bu başlık altında turizmi tanımlamada kullanılan, tanımlanması ile turizm kavramının anlaşılabilirliğini etkileyecek ilişkili kavramlar ortaya konulacaktır.

1.1.1.1. Turist

Tarihsel sürece bakıldığında zaman, turist ile ilgili yapılan tanımlamaların birbirinden bağımsız olarak yapıldığı görülmektedir. Ogilvy (1933) tarafından yapılan turist tanımı, “Sürekli oturduğu yerden en çok bir yıl süre ile ayrılan ve geçici olarak gittiği yerlerde buralarda kazanmadığı parayı harcayan kimse” olarak tanımlamıştır⁸. Norval (1936) ise turisti şu şekilde tanımlamıştır: “Turist, sürekli ikamet etmek ve gelir elde etmekten farklı bir amaç ile yabancı bir ülkeye giden ve geçici süre kalacağı bu ülkede başka yerde kazandığı parayı harcayan kimsedir.”⁹ Bir başka tanımda ise, 1937 yılında UNSEC tarafından yapılan tanıma göre: “Bir ülkeye en az 24 saatlik bir süre boyunca kalmak için gelenler turist olarak kabul edilirler.”¹⁰ Bir başka tanımda ise, Usta (2009)’a göre, “Turist, turizm olayına katılan ve yön veren, sürekli yaşadığı yeri ticari kazanç dışı nedenlerle geçici olarak terk ederek seyahat eden ve konaklayan; psikolojik tatmin arayan; sınırlı harcama gücü ve zamanı ile tüketici davranışlarında bulunan kişidir.”¹¹

Yukarıdaki tanımlamalara dayanarak, bir ülkeye çalışma gayesi ile gidenler, sürekli olarak yerleşme gayesi taşıyanlar, eğitim ve öğretim görmek sebebiyle uzun süreli kalanlar, başka bir ülkede ikamet edip başka bir ülkede çalışmak için sınır bölgelerinde ikamet edenler ve sürekli olarak bir ülkeden transit geçenler (24 Saat) turist olarak nitelendirilmemektedirler. Ancak, mevcut ülkede minimum bir gece konaklama yapanlar ile günübirlikçi olarak nitelendirilen kimseler turist kavramında değerlendirilirler. Bu bağlamda, 1963 yılında Birleşmiş Milletler İstatistik Komisyonu ve Kamu Turizm Teşekkülleri Uluslararası Birliği, Roma’da gerçekleştirdikleri Uluslararası Turizm ve

⁸ F.W Ogilvy, *The Tourist Movement, An Economic Study*, London 1933, s.3.’den aktaran Ziya Eralp, *Genel Turizm*, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, Ankara 1983, s.37.

⁹ A. J. Norval, *The Tourist Industry: A national and International Survey*, Sir Isaac Pitman and Sons Ltd., London 1936, s.53’ten aktaran Murat Çuhadar, *Turizm Sektöründe Talep Tahmini İçin Yapay Sinir Ağları Kullanımı ve Diğer Yöntemlerle Karşılaştırma Analizi*(Antalya İlinin Dış Turizm Talebinde Uygulama), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2006, s.11.

¹⁰ Robert W. McIntosh vd., *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*, John Wiley and Sons Inc., 1995, s.6.

¹¹ Öcal Usta, *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s. 8.

Seyahat Konferansı'nda belirtilen kavramları turizm istatistiklerine temel olması amacı ile tanımlamışlardır¹².

Yabancı ziyaretçiler ile alakalı olarak 1618 sayılı Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Kanunu gereğince, seyahat acentalarının faaliyetlerinde uyacakları esasları belirlemek üzere 04.09.1996 tarih ve 22747 sayılı Resmi Gazete de yayınlanan "Seyahat Acentaları Yönetmeliğinin" 4. Maddesinde turist ile alakalı olarak şöyle tanım yapılmıştır. "Para kazanma amacı olmaksızın, dinlenmek, eğlenmek ya da kültürel, bilimsel, sportif, idari, diplomatik, dini, sıhhi ve benzeri nedenlerle, oturduğu yer dışına geçici olarak çıkan ve tüketici olarak belirli bir süre seyahat edip kalan ve yeniden ikametgâhına dönen kimsedir."

Turist sınıflandırmalarında, turistlerin milliyetlerine göre yerli ve yabancı turist olarak iki sınıfa ayrılmışlardır. Kalış süreleri açısından ise 24 saatten az bir süre kalış yapıyorsa günübirlikçi 24 saatten fazla ise turist olarak nitelendirilirler. Ayrıca kişilerin seyahat amaçlarına göre sınıflandırılmaları ise; Dinlenme amacı ile gelenler, aile bağları nedeniyle gelenler ve iş veya farklı uğraşı sebepleriyle gelenler olmak üzere ayrılmaktadırlar¹³.

- **Yabancı Turist:** Daimi olarak konaklama yerinin bulunduğu ülkeden başka bir ülkeye iş, aile ziyareti, merak, kültür, din, eğitim ve öğretim, spor, dinlenme, eğlence, dost ve akraba ziyaretleri nedenleriyle seyahat eden, her türlü toplantılara katılan, gittiği ülkede en az 24 saatten daha fazla kalan veya bulunduğu ülkenin konaklama tesislerinde en az bir gece konaklayan kişilerdir.

OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) Turizm Komitesinin kabul ettiği yabancı turist tanımı ise; "Sürekli yaşadığı ülkenin dışında herhangi bir ülkeyi 24 saatten az olmamak şartıyla ziyaret eden kişi" olarak yabancı turisti tanımlamıştır¹⁴.

- **Günübirlikçi:** Gittiği bölgede veya ülkede 24 saatten az kalan veya bulunduğu bölge veya ülkenin herhangi bir konaklama tesisinde kalmayan kimselerdir.

¹² Öcal Usta, *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s. 9.

¹³ Ziya Eralp, *Genel Turizm*, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, Ankara 1983, s.40.

¹⁴ Nazmi Kozak, vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s.7.

1.1.1.2. Seyahat

Seyahat veya yolculuk, kişi veya nesnelerin uzak noktalar arasında gerçekleştirdiği harekettir. Eğlence, turizm ve tatil gibi faaliyetlerin yanında dini, kültürel ve eğitsel sebeplere bağlı olarak kişiler yolculuk yapabilmektedir. Seyahatler; yerel, bölgesel, ulusal ya da uluslararası olarak gerçekleşebilmektedirler¹⁵. Bu bağlamda insanlarda görülen yer değiştirme hareketleri, daha önceleri savaş ve göç gibi sebeplerden ötürü meydana gelmiş olup; daha sonra ki dönemlerde ise, ekonomik, sosyal, politik ve turistik amaçlarla gerçekleştirilmiştir¹⁶. Tarihi süreçte yapılan ilk seyahatler ticaret yolları üzerinde yapılan yer değiştirmeler ile kutsal topraklara yapılan dini seyahatler şeklinde gerçekleşmiştir. İlerleyen yıllarda Avrupa’da Aristokratların yeni yerler görme motivasyonu ile yaptıkları “Grand Tour” adı verilen hareketler de seyahatin tarihsel süreçteki gelişimine katkı sağlamıştır¹⁷. Thomas Cook tarafından 5 Temmuz 1842’de organize edilen ve Leicester’den Loughborough’a 500 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen paket tur turizm adına bilinen ilk organize seyahat hareketi olarak kabul edilmektedir¹⁸.

Gelişen teknoloji artan insan refahı, serbest zamanlardaki artışın yanında İkinci Dünya Savaşından sonra gelişen sivil havacılığın etkileriyle organize seyahatlerin sayısı artış göstermiştir. Günümüzde ise ulaştırma araçlarının sahip oldukları hız, güven, konfor, ucuzluk ve düzenlilik gibi insanları seyahat etmeye özendiren vasıfları ile birlikte kitle turizminin gelişmesine ve geniş kitlelere ulaşmasına neden olmuştur¹⁹. Aynı zamanda ulaşım türü ayrı bir cazibe unsuru olarak karşımıza çıkabilmektedir. Örnek olarak Doğu Ekspresi, nehir kıyısı boyunca tekne turları gibi ulaşım çeşitleri cazibe unsuru olarak yer alabilmektedir. Günümüzde turizmde ulaşım türünün seçilmesinde etkili olan faktörler ise şunlardır²⁰:

¹⁵ Türkçebilgi, Türkçebilgi web sayfası, <https://www.turkcebilgi.com/seyahat>, (Erişim Tarihi: 21.05.2018).

¹⁶ Öcal Usta, *Turizm: Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.35.

¹⁷ Nazmi Kozak, vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık Ankara 2015, 49-51.

¹⁸ Thomas Cook, Thomas Cook history, <https://www.thomascook.com/thomas-cook-history/>, (Erişim Tarihi: 18.12.2015).

¹⁹ Öcal Usta, *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.35-36.

²⁰ J. Westlake ve Robbins D., C. Cooper (Ed), J. Fletcher (Ed), A. Fyall (Ed), D. Gilbert (Ed) ve S. Wanhill (Ed), *Tourism: Principles and Practice*, 3rd Edition, Pearson Education Limited, Essex 2005, s.463’den Aktaran Rufat Mammadov, “The Importance of Transportation in Tourism Sector”, 7th Silkroad International Conference Challenges and Opportunities of Sustainable Economic Development in Eurasian Countries, Tblisi-Batumi-Georgia (24-26 Mayıs 2012), 2012, s.381.

- Zaman Sınırı,
- Mesafe,
- Durum,
- Konfor,
- Güvenlik,
- Fayda,
- Ücret,
- Coğrafi Pozisyon.

1.1.1.3. Paket Tur

Paket turları ortaya çıkaran ilk kişi olarak Thomas Cook ismi karşımıza çıkar. Cook, 22 Aralık 1808 tarihinde Melbourne şehrinin Derbyshire köyünde dünyaya gelmiştir. 9 Haziran 1841 yılında 32 yaşında bir marangoz olan Cook, Alkol karşıtı bir toplantıya katılmak için Harborough'dan Leicester kasabasına doğru yürümeye başlamıştır. Yolda yürüdüğü sırada demiryollarının sahip olduğu büyük gücü kullanmanın ve aklına gelen sosyal reform hareketinin demiryollarına uygulanabilirliği aklına geldi²¹. Bu bağlamda da 5 Temmuz 1841 yılında alkole karşı gerçekleştirilecek bir toplantı için yaklaşık 500 yüz kişiyi bir şilincik fiyata Leicester'dan Loughbourg'a trenle götürüp getirmiştir. Bu noktadan sonra Cook insanları sürekli olarak trenle taşımaya başlamıştır. 1851 yılında 160.000 kişinin Londra Fuarını ziyaret etmesini sağlamıştır. 1855'te Paris Fuarı ile birlikte Cook, yurtdışında seyahat düzenlemeye başladı ve 1856 yılında, ilk Avrupa turunda gerçekleştirmiş oldu. Aynı zamanda Cook'un firması "Thomas Cook&Son", uluslararası turizm organizasyonlarında çığır açıp, büyük ölçekli firmalara örnek olmuştur ve paket turun ilk örneklerini de sergilemiştir²².

Ulaşım, konaklama, yeme-içme, animasyon, günübirlik gezi gibi aktiviteleri daha önceden belirlenmiş bir plan dahilinde içine alan ve yine aynı şekilde daha önceden

²¹ Thomas Cook, Thomas Cook History, <https://www.thomascook.com/thomas-cook-history/>, (Erişim Tarihi: 18.12.2018).

²² Nazmi Kozak, vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2015, s.53.

belirlenmiş olan fiyatı üzerinden tüketicilere sunulan kapsamlı seyahatlere paket tur denilmektedir²³. Paket turların hızlı bir biçimde yayılmaya başlaması 1945 yılının sonrasında gerçekleşmiştir. İlk olarak 1948 yılında İngiltere’de ve daha sonraları İskandinavya ve Batı Almanya üzerinde paket turlar organize edilmiştir²⁴. Modern dönemde paketler turlar daha çok üretici odaklı olarak hazırlandıklarından dolayı, daha çok insanın tüketmesi amacı ile hazırlanmışlardır²⁵. Bununla birlikte geçen zaman süresince turistlerin ucuz paket turları yerine kültür, macera ve kırsal turizm gibi alternatif turizm türlerine yöneldiği görülmektedir²⁶. Paket turlar ile ilgili olarak birçok sınıflandırma yapmak mümkündür. Bu bağlamda paket tur şu şekilde sınıflandırılmıştır²⁷:

- Taşıma aracına göre: Hava, deniz, kara ve demiryolu ile gerçekleştirilen,
- Ekonomik olmasına göre: Lüks ve ekonomik turlar,
- Hareket noktasının uzaklığına göre: Yakın ve Uzak mesafeye bağlı olarak, günlük veya haftalık olarak düzenlenen turlar,
- İsteğe bağlı durumlara göre: Dinlenme, dini, sağlık, spor ve öğrenme amaçlı turlardır.

Ayrıca paket turların tercih edilme nedenleri ise tüketiciler açısından ve işletmeler açısından olmak üzere iki başlık altında açıklanmıştır buna göre:

---

²³ MEB, *Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Paket Tur Üretimi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2011, s.6.

²⁴ Mehmet Gürdal, *Ulaştırma Ekonomisi*, Coşkun Matbaası, Aydın 1987, s.110.

²⁵ Sevgin Akış Roney, “Fordizmden Post Fordizme Geçiş Sürecinin Turizme Yansımaları: Kitle Turizmi ve Alternatif Turizm”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2002, s.9-14.

²⁶ Sevgin Akış Roney, *Turizm: Bir Sistemin Analizi*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s.20-21’den aktaran Meryem Akoğlan Kozak, vd., “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2013, Cilt:24, Sayı:1, s.7-22.

²⁷ MEB, *Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Paket Tur Üretimi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2011, s.8.

Tablo 1.2.: Paket Tur Faydaları

PAKET TUR	
Tüketiciler Açısından	İşletmeler Açısından
Paket Turun Fiyatı	Finansman Sağlanması
Güvenlik	Tanıtım
Zaman Tasarrufu	Doluluk Oranı
Deneyim ve Tecrübe	Yeni Bölgeler
Giderlerin Bilinmesi	

Kaynak: MEB, *Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Paket Tur Üretimi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2011, s.7-8.'den uyarlanmıştır.

Tüketiciler Açısından:

- **Paket Turun Fiyatı:** Paket turların belirlenen fiyatının ekonomik olması tercih edilme nedenleri arasında en önemli unsur olarak yer almaktadır. Tur operatörlerinin gerçekleştirmekte olduğu toplu rezervasyonlar ve blok halinde satın alma işleri ile gerçekleştirdiği paket turlarının fiyatları planlanmış bir turun fiyatına göre daha düşük seviyededir.
- **Güvenlik:** Paket turları tercih eden kişiler, yabancı oldukları bir bölgeye veya yöreye gidecekleri için bu kişilere yardımcı olabilecek ve güvenilir olan bir tur operatörü tarafından bölgeye veya yöreye gönderilmeyi tercih etmektedirler.
- **Zaman Tasarrufu:** Paket turları satın alan kişiler veya tüketiciler seyahat ederken zaruri olan işlerden de kurtulmuş olurlar. Bu işler; Uçak bileti almak, otel rezervasyonu yapmak, gezi programı hazırlamak gibi.
- **Deneyim ve Tecrübe:** Tüketiciler satın aldıkları paket tur ile birlikte hiç bilmedikleri bir bölgeye seyahatlerini gerçekleştirirler. Müşterilerin gittikleri bölgede, konuşulan dil, kullanılan para, gezilecek yerler gibi konular tur operatörü tarafından ayarlanmaktadır.
- **Giderlerin Bilinmesi:** Paket turu satın alan tüketiciler harcamalarını bilmektedirler. Paket turu satın almış olan kişiler satış fiyatını bildikleri için tur esnasında ekstra olacak bütün masrafları kolaylıkla kendileri

ayarlayabilmektedirler²⁸.

İşletmeler Açısından:

- **Finansman Sağlanması:** Tur operatörleri, daha önceden satın almış oldukları hizmetler için konaklama ve ulaştırma ile ilgili olan işletmelere önceden ödeme yapmaktadırlar. Ön ödeme ile birlikte ortaya çıkan para kaynağı müşteriler konaklama yapacağı tesise gelmeden önce tur operatörleri tarafından bu işletme ve tesislere aktarıldığı için, mevcut sezon öncesinde işletmelere ve tesislere finansman sağlamaktadır.
- **Tanıtım:** Tur operatörleri tarafından hazırlanan broşür, kataloglar ve medya reklamları sayesinde, işletmelerin ülkeler arasında tanıtımları da sağlanmaktadır.
- **Doluluk Oranı:** Tur operatörleri konaklama ve ulaşım işletmelerinin yatak ve koltuklarını seri bir şekilde sattıkları için söz konusu olan işletmelerin kapasitelerinin maksimum seviyesine getirmesine olanak tanıyarak doluluk oranlarını arttırmaktadır.
- **Yeni Bölgeler:** Tur operatörleri, farklı farklı turizm bölgeleri ve pazarları meydana getirerek yeni iş ve istihdam alanları oluşturmaktadırlar²⁹.

1.1.1.4. Hizmet

Hizmet kavramı, “Tüketicilerin, mülkiyetle ilişkisi olmaksızın satın aldıkları faydalardır.”³⁰ Ayrıca müşteriler, hizmetin üretilmesi ve sunulması gibi hizmetle ilgili olan bütün süreçleri satın alma sırasında görmektedir. Bu bağlamda satın alınan hizmetin değerlendirilmesinde o hizmeti satın aldıktan sonra veya satın alma esnasında gerçekleşmektedir. Ayrıca var olan hizmetin kalitesi ise o hizmeti sunan kişinin performansına bağlı olmaktadır. Bu sebepten ötürü ise hizmet konusunda herhangi bir

²⁸ MEB, *Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Paket Tur Üretimi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2011, s.7.

²⁹ MEB, *Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Paket Tur Üretimi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2011, s.7-8.

³⁰ İsmet Mucuk, *Pazarlama İlkeleri*, Türkmen Kitabevi, 13. Baskı, 2001, s.285’den aktaran Nurcan Süklüm, Türkiye’de Hizmet Sektöründeki Turizm İşletmelerinde Uygulanan “Herşey Dahil” Sisteminin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinin Ölçülmesi ve Bir Alan Araştırması, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2006, s.6.

standartlaşma söz konusu olamaz³¹.

Müşterilere kaliteli hizmet sunmak demek, müşterilerin sahip oldukları beklentilerinin de üzerinde hizmet vermek demektir³². Müşteri hizmetleri; işletmelerin faaliyetlerini sürdürürken, işletme yöneticileri ve çalışanlarının var olan müşteriye memnun etmek için yaptıkları ve yürüttükleri bütün faaliyetleri içine almaktadır³³. Günümüze geldiğimiz zaman da ise müşteriler artık kaliteli ürün ve uygun fiyatların da ötesinde farklı şeyler beklemektedirler. Saygı görmek, güven duymak, kıymet bilinmesi, dostluk, güler yüz, ilgi ve yardım gibi hizmetlerin bütününe “müşteri hizmeti” denilmektedir. Bir firmayı da öteki firmalardan ayıran özellik ise sunulan müşteri hizmetlerindeki farklılıklardır³⁴.

Ayrıca hizmet kavramının sahip olduğu beş ana özellik vardır. Bunlar; Soyutluk, Eş zamanlı üretim ve tüketim, Heterojenlik, Değişken talep ve Emek ve Yoğunluk olarak sıralanmaktadır³⁵. Ayrıca turizm hizmetleri olarak nitelendirilen hizmetler ise üç başlık altında çeşitlenmektedirler. Bunlar³⁶:

- **Turizm Odaklı Ürünler (Tourism Oriented Products (TOP)):** Konaklama, taşıma, pakette seyahat acenteleri, tur operatörleri, alışveriş merkezleri, sinema ve tiyatrolar, yiyecek ve içecek, turizm bilgi merkezleri, hediyelik eşya mağazaları, müzeler, tapınaklar, bahçeler ve tema parklar,
- **Yerleşik Ürünler (Residents Oriented Products (ROP)):** Hastaneler, halk bahçeleri, banka ve ATM’ler, benzin istasyonları ve postahaneler,
- **Maddi Olmayan Turizm Ürünleri (Intangible Products of Tourism):**

³¹ Sibel Ekmekçioğlu, Müşteri Memnuniyeti, Ölçülmesi ve Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s.17.’den aktaran Nurcan Süklüm, *Türkiye’de Hizmet Sektöründeki Turizm İşletmelerinde Uygulanan “Herşey Dahil” Sisteminin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinin Ölçülmesi ve Bir Alan Araştırması*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2006, s.6.

³² Erdoğan Taşkın, *Müşteri İlişkileri Eğitimi*, 2. Baskı, Papatya Yayıncılık, İstanbul 2000, s.60.

³³ Richard F. Gerson, *Müşteri Tatmininde Süreklilik*, (Çev. Tülay Savaşer), Rota Yayınları, İstanbul 1997, s.9.

³⁴ Lale A. Rona, *Önce ben, Sonra Müşteri: Mükemmel Müşteri Memnuniyeti Kavramına Yeni Bir Bakış*, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2003, s.79.

³⁵ Ferhat Sayım ve Volkan Aydın, “Hizmet Sektörü Özellikleri ve Sistemik Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri İle Etkileşimine Dair Teorik Bir Çalışma”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, Sayı:29, s.245-262.

³⁶ Tutorialspoint, Tourism Management Products and Services, < https://www.tutorialspoint.com/tourism_management/tourism_management_products_and_services.htm>, (Erişim Tarihi: 19.12.2018).

Rezervasyonlar, turist deneyimleri, turist hatıraları, taşıma.

Aynı zamanda kaliteli müşteri hizmetinin gerçekleşebilmesi için, başarılı bir müşteri hizmet sisteminin de var olması gerekmektedir. Şekil 1.1. üzerinde verilecek olan yedi adımı izlemek, var olan rekabet ortamında rakiplerine karşı öne geçmeyi sağlayacaktır. Bunun için izlenmesi gereken yol ise şudur³⁷:

Şekil 1.1.: Etkin Müşteri Hizmet Sistemi

Kaynak: Yavuz Odabaşı, *Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2000, s.101.'den Uyarlanmıştır.

Yönetimin Tamamen Bu İşe Kendini Adanması: Bir şirket içerisinde, üst yönetimin bu kavramı tamamen benimsememesi veya benimseyememesi durumunda, müşteri hizmet programları herhangi bir şekilde başarıya ulaşamaz. Şirket adına açık ve net bir şekilde hizmet vizyonu oluşturmak şirketi yöneten müdüre, üst düzey yöneticilere veya şirket sahibine bağlıdır. Şirketin yönetimi tarafından belirlenen vizyonu, şirketin hizmet sunumundaki görev anlayışının bir parçası olarak, yazılı bir şekilde bütün çalışanlarına bildirmek durumundadır.

Müşterileri Tanımaya Çalışmak: Var olan müşterileri sadece tanımak ile yetinmeyip aynı zamanda onları anlamaya çalışılmalıdır. Müşterileri tanımak için net bir

³⁷ Richard F. Gerson, *Müşteri Tatmininde Süreklilik*, (Çev. Tülay Şavaşer), Rota Yayınları, İstanbul 1997, s.17-20

karar verildikten sonra, onları daha iyi tanıma sürecine başlanması gerekmektedir. Müşterilerin net tür talepleri olduğunu öğrenmek için onları ayda en az bir kez aramayı prensip edilmesi gerekmektedir. Bu yapılanlar bir yandan müşterilere daha iyi hizmet vermek adına çaba içerisinde olduğunu aynı zamanda da müşterilerle, insan olarakta ilgilenildiğini göstermektedir. Aynı zamanda yapılan bu çalışmalar, müşterileri sürekli kılma programı içinde etkin bir gelişime yardımcı olacaktır.

Kaliteli Hizmet Performansı Göstermek İçin Standartlar Geliştirmek: Müşteri hizmetleri düşünüldüğü gibi sadece manevi değerlere sahip olan bir kavram değildir. Her bir iş yerinde geliştirilmiş veya benimsenmiş olan iş alışkanlıkları mevcuttur. Buna örnek olarak ise, birisi telefona cevap verene kadar telefon kaç kere çalmaktadır? Herhangi bir müşterinin sormuş olduğu sorusunu yanıtlamak için müşteriyi kaç kere aktarmak gerekmektedir? Bir siparişi hazırlamak veya değiştirilen bir siparişi teslim etmek ne kadar süre almaktadır? Eğer sıradan iş gerçekleştirme şekilleri belirli standartlara erişmiş ise, çalışanlarda olağan üstü bir performans sergileyeceklerdir.

İyi Elemanları İşe Almak, Eğitmek ve Ödüllendirmek: İyi müşteri hizmetleri ve etkili bir şekilde uygulanmakta olan müşteriyi sürekli kılma programları sadece yetkili ve yetenekli çalışanlarla sağlanabilmektedir. Var olan hizmet, hizmeti veren çalışanların yetkin oldukları ölçüde profesyonel bir hizmet halini almaktadır. Eğer gelen insanlara iyi bir servis verilmek isteniyorsa, bu iş içinde yetkin insanları işe almak gerekmektedir. Bir sonraki aşama olan müşteriye iyi hizmet etmek ve müşteriyi elde tutma çalışmaları içinde var olan çalışanların eğitilmeleri gerekmektedir. Şirket çalışanlarının, çalıştıkları şirketin hizmet standartlarını yeterince anladıklarından emin olunması gerekmektedir. Aynı zamanda çalışanlarında ödüllendirilmeleri gerekmektedir; Çünkü müşterilerin şirket ile iş yapmak istedikleri zaman temas kurdukları kişiler çalışanlar olacaktır ve çalışanların sayesinde gelen müşteriler şirketle iş yapmaya devam edeceklerdir. Bu bağlamda var olan personele müşterilerin istek ve taleplerini anında karşılayabilmeleri için gerekli yetkiler verilmelidir. Unutmamak gerekir ki, şirkette var olan en zor işlerden birisi müşteriye hizmet vermek ve hizmet verilen müşteriyi elde tutmaktır.

Hizmetle İlgili Başarıları Ödüllendirmek: Üstün performansları her zaman fark etmek, ödüllendirmek ve desteklemek gerekmektedir. Personellere maddi ve manevi

açından ödüller verilmeli aynı zamanda desteklenmelidir. Büyük kazançların onurlandırıldığı gibi, küçük boyutta olan başarıların ve kazançlarında ödüllendirilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda müşterilerde iyi hareketlerinden ötürü ödüllendirilmelidirler. Müşterilerde çalışanlar gibi onurlandırılmayı hak ederler.

Müşterilere Yakın Olmak: Müşteriler ile sürekli olarak iletişim içerisinde olmak gerekmektedir. Müşteriler ile ilgili olarak bilgiler edinmek için onlar hakkında sürekli olarak araştırmalar yapılmalıdır. Yapılan bir satış işleminin sonrasında, müşterilere sorular sorulabilir, onlara e-posta aracılığı ile anketler gönderilebilir, ankete katılımlarını arttırmak amacı ile yarışmalar düzenlenebilir, telefon ile iletişim kurulabilir, müşteriler ile ilgili olarak müşteri talepleri konusunda danışmanlık yapabilecek bir danışma kurulu kurulabilir ve müşterilere daha yakın olabilmek amacıyla gerekli olan birçok yol kullanılabilir. Bunların hepsinden önemli olan ise, müşterileri dinlemek gerekmektedir.

Gelişme Sağlamak İçin Sürekli Uğraşmak: Müşteri hizmetleri ve müşteriye sürekli kılma programlarını geliştirmek amacıyla her adımda çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Sürekli olarak gelişme kaydetmek amacı ile yapılan girişimler, müşteriler ve şirket çalışanları tarafından olumlu olarak değer görecektir. Daha iyi olma çabaları müşteri ve çalışanlar tarafından görülecek ve daha iyi olduğu zaman onlara verilen hizmetlerinde daha iyi olacağını kavrayacaklardır.

1.1.2. Turizmi Etkileyen Başlıca Faktörler

İnsanları turistik faaliyet ve hareketlere yönlendiren faktörler günümüzde oldukça fazla çeşitlilik göstermektedir. Bu bağlamda turizme etki eden faktörleri incelerken iç ve dış faktörler olmak üzere iki grup içerisinde incelenecektir.

1.1.2.1. İç Faktörler

İç faktörler, turizm olayının özünde bulunan, insanları seyahat ve konaklamaya yönlendiren temel dürtüler olarak tanımlayabiliriz. Turizmin gelişmesini ve insanların turizm ihtiyaçlarını yönlendiren bu faktörler, sürekli konaklama yapmak yerine yerinde üretilmeyen herhangi bir turistik ürününde yaratılmasına olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda insanların gelir seviyeleri artış gösterdikçe ve sosyal devlet ilkeleri doğrultusunda gelişmeler yaşandıkça, turizmin temelini oluşturmakta olan yer değiştirme hareketleri,

turizmin ihtiyacını karşılamaya yönelik olan iç faktör özelliklerini taşımaya başlayacaktır. Buna göre de iç faktör özellikleri şunlardır:

1.1.2.1.1. İş

Dünyada var olan ekonomik ilişkilerin gün geçtikçe daha da yoğunlaşarak gelişim göstermesi nedeniyle, milyonlarca insan iş nedeniyle seyahat etmektedir. Seyahat sebepleri iş olan insanların direkt olarak kazanç sağlamayı hedeflemedikleri durumlarda, yapmış oldukları seyahat ve konaklamalar turizmin önemli iç faktörleri arasında yer alır. Buna örnek olarak ise, kişinin mesleği ile alakalı olarak var olan gelişmeleri takip etmek amacı ile gerçekleştirmiş olduğu seyahat ve konaklamalar, geçici kalış yeri bakımından doğrudan kazanç sağlamayı hedeflemediği sürece turizm olarak nitelendirilmektedir³⁸.

1.1.2.1.2. Merak

Bilinmeyi görme, anlama ve öğrenme isteğine merak denilmektedir³⁹. Şüphesizdir ki insanların merak güdüsü var olduğu andan itibaren bulunmaktadır. Bununla birlikte günümüzün getirmiş olduğu teknoloji, eğitim seviyesinde meydana gelen yükselme, reklamlar, kitle iletişim araçları merak faktörünün çok büyük boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Bu sebeplerden ötürü turistler, geldikleri yerin tarihsel, doğal, toplumsal ve kültürel özelliklerini görmek ve tanımak ihtiyacı içerisinde bulunmaktadır. Bu beklentilerin ve ihtiyaçların doğruluğunu yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bulgularda bu durumu doğrular niteliktedir. Örnek olarak, yabancı turistlerin, Türkiye'ye gelme sebepleri arasında ilk olarak, doğulu toplum özellikleri ve tarihsel birçok yapıtın burada bulunması gösterilebilir. Bu iki sebebi de doğal güzelliklerin içerisinde bulunma isteği ve var olan bu ortam yaşama istekleri takip etmektedir⁴⁰.

1.1.2.1.3. İnanç

Tanrının rızasını kazanma ve günahlarından arınma arzusu; insanların inandığı dinlerde kutsal olarak kabul görmüş yerlere doğru yöneltmektedir. Bununla birlikte insanlar; kendi çevresinde bulunan varlıklardan daha üstün olan bir manevi varlığın mevcudiyetinin de farkına varmaktadır. Bu farkına varış ile birlikte insan, herşeyi yaratan

³⁸ Öcal Usta, *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.17.

³⁹ MEB, *Konaklama ve Seyahat Hizmetleri: Turizm Hareketleri*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2011, s.6.

⁴⁰ Öcal Usta, *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.17.

bir yaratıcının varlığını kabul edip ona gönülden bağlanmaktadır. İnsanların yüce bir kudrete gönülden bağlanması, insanları yüce yaratıcıya sığınmaya ve kutsal mekânlara yönlendirmektedir. Aynı zamanda bu yöneliş, turizm sektörü içerisinde “İnanç Turizmi” olarak adlandırılmaktadır⁴¹.

İnanç Turizmi içerisinde, Hac ziyaretleri en yoğun turist akımının olduğu olaydır. Aynı zamanda Hıristiyanlık ve Musevilikte’de bunun gibi bir gelenek mevcuttur ancak hem katılan kişi sayısı bakımından hem yapılan hac ziyaretinin süresi bakımından İslam dinine özgü olan hac ziyareti daha geniş çaptadır. Her yıl, gerçekleşen hac dönemi sırasında Mekke’ye dünyanın dört bir yanından Müslümanların gelmesi, Hac Turizmi olarak adlandırılan özgün bir turizm türünü de meydana çıkarmıştır. Çünkü yer değiştirme isteğinin ana sebebi, var olan dini görevini yerine getirme arzusu bulunmaktadır⁴².

1.1.2.1.4. Sanat ve Eğitim

Sanat ve eğitim, bu iki olgu insanları turistik faaliyetlere yönlendiren faktörler arasında yer almaktadır. Örnek olarak, Fransa’da Paris, sanat ve kültür alanında dünyada söz sahibi konumdadır. Aynı şekilde İngiltere’de Londra önemli üniversiteler ve çeşitli eğitim kurumlarının varlığı sayesinde eğitim konusunda önemli merkez statüsü kazanmıştır. Bir diğer taraftan ise, birçok ülke geçmişten günümüze gelen sanat ve kültürel birikimlerini turizm amaçlı olarak kullanarak ülkelerine turist çekmektedirler⁴³.

Geçmişten gelen sanat ve kültürel birikimlerini turizm amaçlı olarak kullanan ülkelerden örnekler ise, Sri Lanka’da yerli kültürün bir parçası olan “devil dansı” olarak bir etkinlik oluşturulmakta ve bu dans için çeşitli maskeler kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu dans için kullanılan maskeler bölgeye gelen yabancı turistler içinde satışları yapılmaktadır⁴⁴.

⁴¹ Mehmet Alparslan Küçük, İnanç Turizmi Açısından Türkiye, *Dinler Tarihi Araştırmaları Dergisi VII-Türkiye’de Dinler Tarihi: Dünü, Bugünü ve Geleceği*, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2010, s.755-789’ dan aktaran Mehmet Alparslan Küçük, Din-Turizm İlişkisi Çerçevesinde Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslamiyette Hac Uygulamasına Genel Bakış, *Dini Araştırmalar*, Cilt:16, Sayı:42, Ocak-Haziran 2013, s.101-128.

⁴² Öcal Usta, *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.19.

⁴³ Öcal Usta, *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.20.

⁴⁴ Barış Erdem, “Kültürün Turistik Tüketime Etkisi”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11, 2013, s.123.

1.1.2.1.5. Ulusal Kültür

Ulusal kültür, bir topluma veya millete özgü olan kültürdür. Törenler, bir toplumun veya milletin sahip olduğu alışkanlıklar, mimari eserleri ve sanat eserleri, barındıkları mekânların tarzları ve giyinme biçimleri her toplumun kendilerine has olan olgularıdır ve ulusal kültürlerini oluşturur⁴⁵. Örnek olarak, Türkiye'nin sahip olduğu ulusal değerlerini ülkedeki turizmin gelişimi için kullanılarak ve bu değerlerin Türkiye açısından ekonomik kazanımlara dönüştürmesi mümkündür. Yani Mimar Sinan'ın Türk kültürüne kazandırmış olduğu camiler, kemerler, köprüler, hamamlar ve Türk mutfağı gibi değerler Türkiye'nin sahip olduğu ulusal kültür değerlerinden bazılarıdır⁴⁶.

1.1.2.1.6. Dinlenme ve Eğlenme

Günümüzde insanların birçoğu, günlük olarak yaşamlarını sürdürdükleri yerlerden geçici bir süre zarfında ayrılarak başka mekânlara seyahat etmektedirler. İnsanların gerçekleştirdikleri bu yer değişimleri esnasında mevcut olan bütün ulaşım olanaklarından faydalanılmakta ve geldikleri mekânda da konaklama, yeme-içme eğlenme ve dinlenme gibi olanaklardan yararlanmaktadırlar⁴⁷. Bununla birlikte turizm yatırımlarında, turistlerin konaklama, yeme-içme, dinlenme ve eğlenme gibi temel ihtiyaçlarının karşılandığı tesis, arazi ve teçhizatlarla meydana gelen gelişmelerdir⁴⁸. Bu bağlamda ülkeler, sahip oldukları turizm potansiyelini geliştirmek için ve aynı zamanda turizm taleplerini arttırmak için yeni yatırımlara girişmektedirler⁴⁹.

Bu gereksinimler doğrultusunda, gelişmiş olan toplumlarda insanlar yalnızca hayatlarını sürdürmek veya geçinmelerini sağlamak amacıyla çalışmamaktadırlar. Aynı zamanda bu insanlar eğlenmek ve dinlenmek içinde çalışmaktadırlar. Bu nedenden ötürü turistlerin eğlenme ve dinlenme ile ilgili beklentileri de çok yüksek olmaktadır ve turistlerin memnuniyetleri de bu beklentilerinin doyurulması oranında değişmektedir. Aynı zamanda birçok sosyologda, refah seviyesi yüksek olan toplumların “eğlenme ahlakı”

⁴⁵ Coşkun Can Aktan ve Hasan Tutar, “Bir Sosyal Sabit Sermaye Olarak Kültür”, *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 20, 2007, s.1-11.

⁴⁶ Öcal Usta, *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.21.

⁴⁷ Nazmi Kozak vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s.1.

⁴⁸ Ali Çımat ve Ozan Bahar, “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, (6), 2003, s.1-18.

⁴⁹ Faruk Kalay, vd., “Turizm Gelirleri ve Turizm Yatırımları Arasındaki Nedensellik Analizi: Türkiye Örneği”, 13. Ulusal Turizm Kongresi, Antalya, 6-9 Aralık 2012, 2012, s.43.

olarak adlandırılan yeni değerlerin varlığından ve bu değerlerin insanlar üzerine olan etkilerinden söz etmektedirler⁵⁰.

1.1.2.1.7. Spor

Turizm motivasyonlarını etkilemede bir faktör olarak spor üç farklı role sahiptir. Bunlar; sportif faaliyetlere aktif olarak katılım göstermek, sportif faaliyetlere katılanları desteklemek ve sportif faaliyetlerin gerçekleştiği veya gerçekleşeceği mekânları ziyaret etmek⁵¹. Bu bağlamda son dönemlerde insanların kıyı turizminin yerine hem dinlenip ihtiyaçlarını karşılayabilecek hemde çeşitli faaliyetlere dâhil olabilecekleri tatil seçeneklerine yönelmişlerdir. Durum böyle olunca da turizm işletmeleri, ayakta kalabilmek, daha fazla kar edebilmek adına sezonluk planlarının içerisine sportif aktiviteleri de dâhil etmeye başlamışlardır. Aynı zamanda iş hacminin düşük olduğu dönemlerde işletmeler düzenledikleri sportif faaliyetler ile var olan talebi artırma yoluna gitmektedirler⁵². Spor turizmine yönelik olarak gerçekleşecek olan faaliyetler de üç şekilde gerçekleşmektedir. İlk olarak, aktif bir şekilde faaliyete katılacak olanlara yönelik olan spor faaliyetleri, ikinci olarak, doğrudan sportif faaliyetlere katılmayacak olup seyirci olarak katılım göstereceklere yönelik olarak ve üçüncüsü ise herhangi bir şekilde aktif bir sporcu olmayıp sportif faaliyetlere katılmak isteyenlere yönelik olarak gerçekleştirilen turizm faaliyetleridir⁵³.

Sportif faaliyetlere örnek olarak, Türkiye’de dağ ve kış sporlarına yönelik olarak birçok uygun alanın bulunması, bu alanlara örnek olarak özellikle Uludağ, Sarıkamış, Erzurum ve Bolu kış sporları açısından oldukça uygun durumdadırlar. Aynı zamanda üç tarafı denizler ile çevrilmiş olan Türkiye, hemen hemen her mevsimde her türlü su sporları için oldukça uygun koşullara sahiptir⁵⁴. Aynı zamanda Avrupa’da sadece futbol için yıllık 500 bin kişi seyahat etmekte ve ortalama olarak 1.500 dolar harcamaktadırlar. Ölü sezon olarak tabir edilen kış aylarında ise kuzey takımlarının Antalya’ya kamp yapmaya gelmeleri önemli ekonomik katkılar sağlamaktadır. Tüm bunların yanı sıra Uluslararası

⁵⁰ Öcal Usta, *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.21.

⁵¹ Yüksel Öztürk ve İrfan Yazıcıoğlu, “Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma”, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 2002, s.183-195.

⁵² Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.186.

⁵³ Yüksel Öztürk ve İrfan Yazıcıoğlu, “Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma”, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 2002, s.183-195.

⁵⁴ Öcal Usta *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.22.

Spor Turizmi Konseyi'nin (STIC) yaptığı bir araştırmada ise sportif faaliyetlerin yıllık 182 milyon dolarlık bir endüstri haline geldiği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda bu etkinlikler dolayısıyla yıllık 47 milyon gecelemeye denk gelmektedir⁵⁵.

1.1.2.1.8. Sağlık

Geçmişten günümüze kadar olan dönemlerde insanlar sağlıklarına kavuşabilmek için veya bir takım iyileşmelere kavuşabilmek için şifalı olduklarına inandıkları sulara, belirli bir sağlık konusunda gelişmiş olan ülke ve bölgelere seyahat etmişlerdir ve etmektedirler. İnsanların bu seyahatlerinden dolayı da sağlık turizmi kavramı ortaya çıkmıştır.

Sağlık turizmi için tek bir tanımlama mevcut değildir ancak Ph. D. Cornell Üniversitesinden Tabacchi'ye göre sağlık turizmi; "Kendinizi veya ailenizi daha sağlıklı bir hale getirmek için yapılan her türlü seyahatlerdir." Bununla birlikte Tabacchi'nin tanımının da ötesine geçmekte olan sağlık hizmetleride mevcuttur. Buna örnek olarak, ABD'de 160.000 kişi diyalize ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda Denizde Diyaliz adlı bir şirket gemilerine koydukları makinalar sayesinde diyalize ihtiyaç duyan insanlara sağlıklarından ödün vermeden yolculuk yapmalarının imkânını sunmaktadır⁵⁶.

1.1.2.1.9. Dost ve Akraba Ziyareti

Dost ve akraba ziyaretleri dünya geneli üzerinde oldukça yaygın olarak gerçekleşmektedir. Bu durum hem ulusal hemde uluslararası platformlarda önemli ve verimli bir pazar olarak kabul görmektedir. 2010 yılı içerisinde dost ve akraba ziyareti sebebi ile 254 milyon civarında uluslararası seyahat gerçeklemiştir ve bu rakam iş sebebi ile gerçekleşen seyahatlerde dâhil olmak üzere dünyada ki tüm seyahatlerin dörtte birlik bir kısmını oluşturmaktadır⁵⁷. Bununla birlikte 2014 yılı itibari ile uluslararası turist hareketlerinin %27'lik kısmında dost ve akraba ziyareti, hac gibi dini nedenler ve sağlık

⁵⁵ TUYED, Spor Turizmi Raporu, < <http://www.tuyed.org.tr/spor-turizmi-raporu/>>, (Erişim Tarihi: 19.12.2018).

⁵⁶ Kim Ross, Health Tourism: An Overview, HSMI Marketing Review, [https://www.hospitalitynet.org/news/4010521.html?query="health+tourism"](https://www.hospitalitynet.org/news/4010521.html?query=) (Erişim: 26.05.2018).

⁵⁷ Tom Griffin, "Research Note: A content Analysis of Articles On Visiting Friends and Relatives Tourism, 1990-2010", *Journal of Hospitality Marketing and Management*, Cilt: 22, Sayı: 7, 2013, s.782.

tedavileri gibi etmenler etkili olmuşlardır⁵⁸. Gösterilen bu oranın 2030 yılı ile birlikte yıllık %3,5 oranında bir artışla birlikte %31 oranlarına çıkacağı öngörülmektedir. Dünya geneli itibari ile 554 milyon turiste karşılık olarak gelen bu rakamın 188 milyonunun gelişmiş ülkelerden, 365 milyonunun ise geliştirmekte olan ülkeler üzerinde ki turistlerden oluşacağı öngörülmektedir⁵⁹.

1.1.2.1.10. Kongre ve Toplantılar

Kongre ve toplantıların genel olarak yeni bir şeyi deklare etmek, var olan bilgiler üzerine ise, konu ile alakalı olan çevreler arasında bilgi veya görüş alışverişi sağlamak veya arttırmak, konu ile alakalı eğitim ve deneyim sağlamak ve meydana gelen son teknolojik gelişmeleri ve yenilikleri ortaya koymak amacı ile yapılmaktadırlar⁶⁰. Düzenlenen her uluslararası kongre, seminer veya sempozyumda etkinliklere katılan konuklar veya katılımcılar yaptıkları çalışmalarının yanı sıra; buldukların bölgenin veya kentin doğal, tarihi ve turistik olabilecek zenginliklerini merak etmektedirler. Bu nedenle birlikte, döviz gelirlerinde azımsanamayacak ölçüde etkisi olan “Kongre Turizmi”, turizm hareketleri içerisinde günden güne artan bir öneme sahip olmaktadır⁶¹.

Aynı zamanda uluslararası özelliklere sahip olan toplantıları gerçekleştirmek büyük arz etmektedir. Uluslararası büyük toplantıların yapılacağı ülkeler açısından da büyük önem arz eder. Zira gelen katılımcıların veya delegelerin yerel ekonomiye sağlamış oldukları katkılar azımsanamayacak seviyededir. Buna örnek vermek gerekirse; 1995 yılında New York, kongre turizmi sektöründen doğrudan veya dolaylı yollar ile yaklaşık olarak 1.48 milyar dolar gelir elde etmiştir⁶².

⁵⁸ UNWTO, UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition, 2015, <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899>, (Erişim: 26.05.2018).

⁵⁹ UNWTO, Tourism Towards 2030 Global Overview, 2011, <http://ictur.sectur.gob.mx/descargas/Publicaciones/Boletin/cedoc2012/cedoc2011/unwto2030.pdf>, (Erişim: 26.05.2018).

⁶⁰ M. Bailey, ‘Of MICE and Money: Asia’s Conference-Related Industry Is Young, but Growing Fast’, *Asian Business*, May:64-66’dan aktaran Yüksel Öztürk ve İrfan Yazıcıoğlu, “Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma”, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 2002 s.183-195.

⁶¹ Öcal Usta, *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık Ankara 2009, s.23.

⁶² Susan S. Fainstein ve Robert James Stokes, “Spaces for Play: The Impacts of Entertainment Development on New York City”, *Economic Development Quarterly*, Volume: 12 Issue: 2, May 1998, s.150-166.

1.1.2.1.11. Tabiiyet Ve Üyelikler

Genel olarak farklı milletten insanlar, farklı sınırlar ile birbirlerinden ayrılmışlardır ancak bu durum mensubu oldukları ülke içerisinde de kendini göstermektedir. Öyle ki ülke genelinde farklı bir grupta tabii olan kişiler birbirlerinin yaşadıkları yerleri gezip görmek istedikleri anda gelen kişiyi karşılamadan tutun da uslu ve geleneklere kadar farklı durumlar ortaya çıkacaktır. Söz konusu olan bu farklılıklardan dolayı kişilerde merak etme ve gezip görme isteği uyanacağı ve iç turizmde de hacim yükselmesine neden olan bir faktör olarak tabiiyet ve üyelikler karşımıza çıkmaktadır⁶³.

1.1.2.2. Dış Faktörler

İnsanların turizme yönlendiren ve turizmin özünden meydana gelen iç faktörlerin yanı sıra, turizmi dışarıdan etkileyen faktörler de öneme sahiptir.

1.1.2.2.1. Pazarlama İletişimi (Tutundurma)

Pazarlama iletişimi; “Bir kuruluşun varolmasıyla, ürün ve hizmetleriyle ilişkide bulunduğu ve bulunacağı tüm kesimlere neler vaat ettiğini, neler sağlayabileceğini anlatmasını sağlayacak iletişim çabalarının tümüdür.” Aynı düşünüldüğü zaman pazarlama iletişimi bilgi edindirme amacıyla iletişim gerekli olması ile birlikte yeterli olmamaktadır. Pazarlama iletişimi hedef olan tüketicilerin ürün, hizmet veya kurum hakkında kişileri bilgilendirmeyi, aksi şekilde ise değiştirmeyi veya amaçlanmış olan yeni bir tutum ya da davranışı oluşturmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte pazarlama iletişimi ikna edici bir iletişim süreci olarak değerlendirilebilir⁶⁴. Bunun sonucunda, yoğun tanıtım, reklam, satış stratejisi ve halkla ilişkiler çalışmaları gibi çalışmaların neticesinde turizm gelişmekte, her yıl artış gösteren insan popülasyonu, ulusal ve uluslararası işletmeler, turizm hareketlerine dâhil olmaktadır⁶⁵.

⁶³ İrfan Yaşar, İç Turizmin Geliştirilmesine yönelik Ayvalık Yöresinde Bir Uygulama, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 1996, s.20.

⁶⁴ Füsün Kocabaş, vd., *Marketing P.R.*, Mediacat Kitapları, 2.Baskı, Ankara 2000, s.15’den aktaran Mete Sezgin, Turistik Güzergahlarda Strateji Eksenli Pazarlama İletişimi Çabalarının Turizm İşletmelerindeki Yeri ve Önemi (Konya Yöresi İçin Bir Model Önerisi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2004, s.51.

⁶⁵ Öcal Usta, *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.23.

1.1.2.2.2. Yeni Turistik Bölgeler

Destinasyon veya turizm alanı, bağımsızlığa sahip olan ve turistlerin ilgisini çekebilmiş ve çeken yerlerdir. Ekonomik gelişmelere de katkıda bulunarak, alt yapı olanakları ile birlikte doğal ve kültürel cazibeler tarafından karakterize edilmektedir. Destinasyonların önemli hizmetleri arasında, uzatılan konaklama süresi boyunca gerekli olan yeme-içme ve barınma gibi ihtiyaçları karşılamak olmalıdır⁶⁶. Aynı zamanda Türkçe turizm literatürü bünyesinde destinasyon kavramı, “Turizm alanı”, “Turizm merkezi”, “Turizm bölgesi”, “Turizm mahalli” gibi ifadeleri sıklıkla kullanılmaktadır. Olalı ve Timur (1988)’un yapmış olduğu çalışmada ise “turistik istasyon” ifadesi de kullanılmıştır⁶⁷.

Ayrıca destinasyonlar Kotler (1999) tarafından, makro ve mikro olmak üzere ikiye ayrılmışlardır⁶⁸. Fiziki açıdan sınırları bulunan veya genel olarak var olduğu var sayılan yerleri mikro, birden fazla destinasyonu içeren yerlere ise makro destinasyon olarak adlandırmaktadır. Yapılan bu tanımdan yola çıkarak, Türkiye makro destinasyon ve Türkiye’nin herhangi bir turizm bölgesi mikro destinasyon olmaktadır⁶⁹. Bu bağlamda eski destinasyon alanlarından sıkılan turistlerin yeni yerlerin çekiciliği ve kurulan yeni tesislerin varlığı ve turizmin hizmetine açılması ile turizm hareketleri bu yeni destinasyonlara doğru kaymaktadır. Buna göre de yeni turistik yerlerin ortaya çıkmasından dolayı, turizmin de boyutları büyümektedir⁷⁰.

1.2. Turizm Tipleri ve Alternatif Turizm

Turizm tiplerinin sınıflandırılmasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu sınıflandırmaların ortak özellikleri turizm faaliyetlerine katılım güdüsü, faaliyet türü ve/veya katılımcıların özelliklerine göre sınıflandırılmasıdır. Turizm çeşitlerinin sınıflandırılmasında Kozak (2011), beş grupta sınıflandırma yapmıştır. Bunlar⁷¹:

⁶⁶ Brain J. Hudson, “Waterfalls Resources For Tourism”, *Annals of Tourism Research*, Vol:25, No:4, 1998, 960.

⁶⁷ Hasan Olalı ve Alp Timur, *Turizm Ekonomisi*, Ofis Ofset Matbaası, İzmir 1988, s.179’dan aktaran Lütfi Atay, *Turistik Destinasyon Pazarlaması ve Bir Alan Uygulaması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2003, s.27.

⁶⁸ Philip Kotler, vd., *Marketing Places Europe*, First Published, Prentice Hall Inc., Pearson Education Ltd., Great Britain 1999, s.648.

⁶⁹ Lütfi Atay, *Turistik Destinasyon Pazarlaması ve Bir Alan Uygulaması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2003, s.28.

⁷⁰ Öcal Usta, *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.23.

⁷¹ Nazmi Kozak vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s.11-24.

- **Katılan Kişi Sayısına Göre:** Bireysel turizm, kitle turizmi, grup turizmi.
- **Ziyaret Edilen Yere Göre:** İç turizm, dış turizm.
- **Katılanların Yaşlarına Göre:** Gençlik turizmi, yetişkin turizmi, üçüncü yaş turizmi.
- **Katılanların Sosyo-Ekonomik Duruma Göre:** Sosyal turizm, Lüks turizm.
- **Amaca Göre:** Deniz turizmi, kongre turizmi, termal turizm, yat turizmi, mağara turizmi, sağlık turizmi, dağ ve kış turizmi, av turizmi, golf turizmi, inanç turizmi, yayla turizmi, akarsu turizmi.

Son olarak Öztaş ve Karabulut (2006) tarafından kaleme alınan kitapta ise turizmin çeşitleri dört grupta toplanmıştır. Bunlar⁷²:

- **Amaçlarına Göre:** Deniz ve yat turizmi, sağlık turizmi, kongre turizmi, inanç turizmi, mağara turizmi, kış ve dağ turizmi, av turizmi, yayla ve akarsu turizmi, özel ilgi turizmi.
- **Gelir Seviyelerine Göre:** Sosyal turizm, lüks turizm.
- **Yaş Gruplarına Göre:** Gençlik turizmi, orta yaş turizmi, üçüncü yaş turizmi.
- **Fert Sayısına Göre:** Kitle turizmi, grup turizmi.

Gelişen teknoloji ve insan isteklerinde meydana gelen çeşitlilik ile turistik kavramlardaki sürdürülebilirlik kaygıları turizmde alternatif yaklaşımların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Böylece alternatif turizm kavramı ortaya çıkmıştır.

1.2.1. Alternatif Turizm

Alternatif gelişim her zaman gelişmekte olan ekonomiye veya topluma atıfta bulunurken, alternatif turizm, ev sahibi olan ekonomi veya topluma, turiste ya da ulusal ya da uluslararası turizm endüstrisine ana referans olarak sahip olabilir. Aslında, alternatif turizm, tüm insanlara her şeyi ifade etmektedir: “Günümüzde, normal bir tatil türünü

---

⁷² Kadir Öztaş ve Tahsin Karabulut, *Turizm Ekonomisi: Genel Turizm Bilgileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006, s. 23-33.

bensimeyen tüm yolcular, ‘alternatif turizm’ genel başlığı altında bir araya gelmektedirler.”⁷³

Alternatif turizm, turizmin sahip olduğu hareketler ve faaliyetlerin sonucunda meydana çıkan olumsuz etkilerini yok etmek, turizm için kaynak olabilecek yeni değerleri üretmek amacıyla kıyı turizminin alternatifi olarak üzerinde çalışılan aynı zamanda ulusların turizm ile ilgili öz değerlerini maksimum seviyede kullanarak elde edeceği kazançları en yüksekte tutmayı, uzun menzilli projeler aracılığı ile turizmin devamlılığını ve etrafını korumayı amaçlayan, turistlerin sahip olduğu çeşitli ihtiyaç, talep ve arzularını gidermeye yönelik olarak çalışan turizm faaliyetleri olarak tanımlanabilir⁷⁴.

Başka bir ifadeyle, alternatif turizm, doğal, sosyal ve toplumsal değerlerle tutarlı ve hem ev sahiplerinin hem de misafirlerinin pozitif ve değerli etkileşim ile birlikte deneyimlerin tadını çıkarmalarına olanak sağlayan “turizm biçimleri” olarak tanımlanabilir⁷⁵.

1.2.1.1. Alternatif Turizmi Doğuran Sebepler

Alternatif turizmin ortaya çıkmasına sebep olan etkenler, zaman içerisinde giderek artan bir şekilde turizmin meydana getirdiği çevresel sorunların farkına varılması, farklı aktiviteler konusunda arayış içerisinde olan turistlerin varlığı, ekonomi ve çevre değerlerinin önem kazanması. Ayrıca turizm pazarı içerisindeki yönelimlerin genellikle alternatif turizm çeşitlerine doğru yönelmesi olarak sıralanabilir⁷⁶.

Bunun yanı sıra alternatif turizmi tercih eden kişilerinde daha önceki eğilimlerinin farklılaşıp bunların yerine⁷⁷:

- Doğa karşı sorumluluk hissedilmesi,
- Yaban hayatının korunması,

⁷³ Valene E. Smith ve William R. Eadington (ed), *Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1992, s. 50.

⁷⁴ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.39.

⁷⁵ Eirini Triarchi ve Kostas Karamanis, “Alternative Tourism Development: A Theoretical Background”, *World Journal of Business and Management*, Vol:3, No:1, 2017, s.37.

⁷⁶ Zafer Yıldız ve Gökhan Kalağan, “Alternatif Turizm Kavramı ve Çevresel Etkileri”, *Yerel Siyaset Dergisi*, 35, 2008, s.43.

⁷⁷ Zafer Yıldız ve Gökhan Kalağan, “Alternatif Turizm Kavramı ve Çevresel Etkileri”, *Yerel Siyaset Dergisi*, 35, 2008, s.42.

- Habitatlar ve ekosistemlerin sürdürülmesi,
- Doğal varlıklar ve yöresel kültür zarar görmemeli,
- İnsanların yaşam tarzlarının zarar görmemesi,
- Ziyaretçileri doğa ve doğa koruma hususunda tatmin etmeli,
- Bölgesel doğa koruma çabalarına katkıda bulunulmalı,
- Sürdürülebilir turizm yaklaşımı sunulması.

Gibi sebeplerden ötürü turistlerin ve alternatif turizmi ortaya çıkaran sebeplerin ortak noktalarda kesişmesi turizm pazarının, alternatif turizme doğru yönelmesinde büyük bir etken oluşturmaktadır.

Alternatif turizm çeşitlerini genel olarak şu şekilde sıralanmıştır:

- Kültür turizmi,
- Kongre turizmi,
- Sağlık turizmi,
- Kırsal turizm,
- Rekreasyonel turizm,
- Spor turizmi ve çeşitleri,
- İnanç turizmi,
- Gastronomi turizmi,
- Gençlik turizmi,
- Üçüncü yaş turizmi,
- Eko turizm.

Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz turizm çeşitlerinden genel olarak bahsedip bu çeşitlerin açıklamaları ise^{78, 79};

1.2.2. Kültürel Miras Turizmi

Kültürel miras turizmini kavraya bilmek adına ilk önce kültür ve miras kavramlarının anlaşılması gerekir. Bu bağlamda kültür ve mirasın anlaşılması için Diker

⁷⁸ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.49-271.

⁷⁹ Nazmiye Erdoğan, *Çevre ve (Eko) Turizm*, Erk, Ankara 2003, s.106.

(2016)'e göre, “Kültür özünde somut olmayan bir kavramdır ve toplumların hemen hemen her etkinliğinde kültürel özellikleri görülebildiği için zaman zaman somut varlıklar üzerinde kültür görülebilmektedir. Kültür bulunduğu zamana bağlı olarak popüler ya da geleneksel kültür olarak çeşitlenebilir. Popüler kültür seri bir şekilde tüketilen ve bulunduğu zamana göre şekillenebilen, geleneksel kültür ise uzun süre boyunca varlığını sürdüren kültür tipidir. Bahsedilen kültür tipi kolektif kültür yani birçok kişi tarafından sahiplenilmiştir. Geçmişten günümüze kadar gelebilen somut ve soyut değerler, kolektif kültürün sahip olduğu değerlerdir ve miras niteliği taşırlar.”⁸⁰

Kültürel miras, var olan mirasın toplumsallaşması veya toplum genelinde kabul görmesi, söz konusu olan mirasın toplumsal ve evrensel değerini artırır. Bu bahsedilen noktalar göz önünde bulundurularak var olan bir ögenin kültürel miras olarak sınıflandırılabilmesi için belli başlı bir kaç özellikleri taşıması gerekmektedir. Bunlar:

- Tarihi değer taşıması ve toplumsal süzgeçten geçmesi,
- Nesillere bilinçli olarak aktarılması,
- Orijinal hali ile aktarılması,
- Somut, soyut ya da bunların karması şeklinde olması,
- Kolektif olarak benimsenmesi diğer bir ifadeyle toplumsallaşması şeklindedir.

Yukarıda bahsedilen kavramları da ele alarak kültürel mirasın tanımını Diker (2016) tarafından şu şekilde yapılmıştır:

Kültürel Miras; “geçmişten günümüze kadar gelmiş olan tarihi, sanatsal, bilimsel, estetik, antropolojik, etnolojik, bakış açılarından evrensel değer taşıyan, oluşumları esnasında insan emeğine dayalı olan ya da oluşumu doğal etkenlerden kaynaklı olan ancak bünyesinde insanoğlunun yaratıcı gücünün etkisi bulunan, taşınmaz olan yapılar, estetik ve sanatsal yönden önem arz eden insan yapımı taşınabilir eserler gibi somut kaynaklar, el sanatları ve yemek yapım teknikleri de bunlara dâhil olmasıyla birlikte o bölgede veya alanda yaşayan halkın tümüne mal olmuş yerel sanatlar ile bölge insanlarının gündelik yaşamlarına etki eden, günümüze kadar tamamıyla değişime uğramadan aktarılmış,

---

⁸⁰ Oğuz Diker, “Kültürel Miras ile Kültürel Miras Turizmi Kavramları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:4, Sayı:30, 2016, s. 365-374.

insanların yaşam şekillerini ve inançlarını etkileyen örf, adet, gelenek ve göreneklerden meydana gelen soyut olan kaynakların tümüne verilen addır.”⁸¹

Kültürel miras ve kültürel miras turizmi arasında ki fark ise, kültürel miras turizminin daha çok estetiklik ve kültürel kaygılar etrafında şekillenmektedir. Kültürel miras da ise bu durum daha çok yaşanmış olması ve doğallığının devamı gibi kaygılar etrafında şekillenmektedir. Bu farkı açıklama hususunda ise Hall ve Zippel (1990) şu şekilde açıklamaktadır⁸²:

“Kültür turizmi görsel sanatlar, festivaller ve teorik olmayan sanatlar ile ilgili ve bu sanatlar tarafından desteklenen deneysel bir turizm çeşididir. Miras turizmi ise ziyareti tercih edilen bir alanın, herhangi bir yapının veya anıtın doğası veya bölgenin sahip olduğu tarihinin hissedilmesi anlamına gelmektedir.”

Kültürel miras turizmi için birçok tanım mevcuttur. Bunlardan birkaçı şu şekildedir; Kültür turizmi gibi seyahatler, ülke içerisinde ki farklı bölgelere ya da yabancı ülkelere yapılır. Gidilmiş olunan bölgeleri görmek, bölgede yaşamını sürdüren bölge halkını tanımak, bölge halkının özelliklerini incelemek, sanat gösterilerine katılmak gibi çeşitli kültürel faaliyetlerdir⁸³.

Albayrak (2013)’göre, kültür turizmi, “İnsanların kendi kültürlerinin ve farklı kültürlerin izlerini görme temeline dayanan, gerek kendi kültürlerini gerekse diğer kültürlerle olan meraktan doğan, aynı zamanda insanların kendi kültürleri ile diğer kültürler arasında bağlantı ve etkileşim kurma ihtiyacından dolayı ortaya çıkan turizm türüdür. Kültür turizmi, turistlerin bilgi ve görgüsünü arttıran, araştırma ve inceleme yapmalarına ve ziyaret edilen bölgedeki köy, kasaba, şehir, folkorik yapı, doğal değerler, yerleşim şekilleri ve el sanatları gibi değerleri de tanımalarına olanak sağlayan bir turizm türüdür.”⁸⁴

⁸¹ Oğuz Diker, “Kültürel Miras ile Kültürel Miras Turizmi Kavramları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:4, Sayı:30, 2016, s. 365-374.

⁸² C.M. Hall ve Heather Zeppel, “History Architecture, Environment: Cultural Heritage Tourism”, *Journal of Travel Research*, 1990, 29(2), s.54-55’den aktaran Oğuz Diker, “Kültürel Miras ile Kültürel Miras Turizmi Kavramları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:4, Sayı:30, 2016, s. 365-374.

⁸³ Selahattin Çoruh, *Genel Turizm Bilgisi*, Güven Matbaası, Ankara 1969, s. 10.

⁸⁴ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.51-52

Kültürel miras turizmini oluşturan kaynakları ise şu şekilde sıralamamız mümkündür (bkz.Tablo 1.3.);

Tablo 1.3.: Kültürel Miras Kaynakları

Kültürel Miras Turizmi Kaynakları	
Tarihsel Olaylar ve Ünlü İnsanlar	Miras Çekicilikleri
Festivaller ve Özel Olaylar	Modern Kültür
Yerel Yiyecek ve İçecekler	Yerel El Sanatları
Temalı Etkinlikler ve Gezi Planları	Özel İlgi Seyahatleri
Sportif ve Boş Zaman Faaliyetleri	Endüstri ve Ticaret
İnanç Merkezleri	Mimari Çeşitlilik
Sanatsal Faaliyetler	Lisan

Kaynak: Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.53'den uyarlanmıştır.

1.2.3. Kongre Turizmi

Yakın dönemlerde dünya turizm literatüründe farklı turizm türleri ile alakalı olan yeni turizm kavramları ortaya çıkmıştır. Bu ortaya çıkmış olan yeni turizm kavramlardan biri de kongre turizmidir. Kongreler için belirtilmiş olan amaçlar ve belirlenen şekillere göre organize edilen kongrede bir araya gelmiş olan insanlar turizmin yeni bir boyutunu ortaya koymuşlardır⁸⁵.

Buna bağlı olarak ise kongre turizmi için birçok tanım mevcuttur bunlardan bazıları ise şunlardır:

Aktaş (2002)'ye göre, "Kongre turizmi; uluslararası niteliğe sahip meslek kuruluşlarının, bilimsel, sanatsal, siyasal, eğitimsel, dinsel vb. konulardan birini tartışmak üzere belirli aralıklarla düzenledikleri kongre, seminer, konferans vb. faaliyetlere katılması sonucunda ortaya çıkan turizm şeklidir."⁸⁶

Çakıcı (2009)'a göre, "Kongre turizmi; aynı veya farklı mesleklerdeki kişilerin kısa, sınırlandırılmış ve kesin bir program çerçevesinde kendi meslekleri, belirli bir bilimsel alan

⁸⁵ Yusuf Aymanıkuy, *Kongre Turizmi ve Fuar Organizasyonları*, Detay Yayıncılık, Ankara 2003, s.5.

⁸⁶ Ahmet Aktaş, *Turizm İşletmeciliği ve Yönetimi*, Detay Yayıncılık, Antalya 2002, s.9.'dan aktaran Yeliz Ulsan ve Orhan Batman, "Alternatif Turizm Çeşitlerinin Konya Turizmine Etkisi Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 2010, s. 247.

veya konuda bilgi alışverişi yapmak amacıyla sürekli yaşadıkları ve çalıştıkları yerler dışına yaptıkları seyahat ve konaklamalarda ortaya çıkan olaylar ve ilişkiler bütünüdür.”⁸⁷

Albayrak (2013)’e göre, “Kongre turizmi bilim, teknoloji, politika ve ticaret gibi farklı konular hakkında bilgi alışverişi yapma, yeni bilgiler öğrenme ve/veya kişinin yaptığı çalışmalar sonucu elde ettiği bilgileri paylaşmak, alanında uzmanlaşmak, meslektaşları ile tanışmak amacıyla kısa süreliğine yaşadığı yerler dışına gerçekleştirilen ve sadece bilgi alışverişini değil aynı zamanda gezip, görme ve alışveriş gibi faaliyetleride de içeren olaylar ve ilişkiler bütünüdür.”⁸⁸

Karasu (1985)’e göre, “Toplantı turizmi insanların sürekli konutlarının bulunduğu yerler dışında bilimsel, politik ve iş amaçlı toplantılara katılma amaçlı seyahatlerinin oluşturduğu bir turizm hareketidir.”⁸⁹

1.2.4. Sağlık Turizmi

İnsanların seyahate katılmasının şart olduğu ve sürekli olarak kaldığı yerden başka farklı bir yerde konaklayarak tedavi olmayı hedeflemeleri sipesifik bir turizm türü olan sağlık turizmini meydana getirmiştir. Sağlık turizminin hedeflediği kitleler ise bir şekilde sağlığını kaybetmiş veya bozulmuş olan kişiler ile sağlığını koruma konusunda duyarlı olan kişilerden oluşmaktadır⁹⁰.

Sağlık turizmi, insanların sağlıklarını koruma isteği veya sağlıklarını düzeltme arzusu sağlık turizminin temel kaynağı olarak gösterilebilir. İnsanlar sağlıkları ile alakalı gelmek istedikleri noktada yaşadıkları çevre istedikleri noktaya gelemedikleri zamanda ise daimi yerlerinden sınırlı bir süre için uzaklaşarak sağlıklarını korumayı ya da geliştirecek

⁸⁷ A. Celil Çakıcı, *Toplantı Yönetimi, Kongre, Konferans, Seminer ve Fuar Organizasyonları*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.3.’den aktaran KUTO, *Dünya’da ve Türkiye’de Kongre Turizmi, Kuşadası-Efes Kongre Merkezi, Kongre ve Ziyaretçi Büroları*, Kuşadası Ticaret Odası, Aydın, s. 6.

⁸⁸ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.86.

⁸⁹ Tanju Karasu, *Kongre Turizmi ve Türkiye*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eğitim İdaresi Başkanlığı, Ankara 1985, s. 10.’dan aktaran, Ahmet Baytok, vd., “Destinasyonların Toplantı Turizmi Amaçlı Pazarlanmasında Kongre ve Ziyaretçi Bürolarının Rolü: İstanbul Kongre ve Ziyaretçi Bürosu Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 23, 2010, s.10-22.

⁹⁰ Oğuz Aydın, “Türkiye’de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012, Cilt: 14 (23), s.91-96.

olan sağlık hizmetini satın almayı aynı zamanda da buldukları yerde konaklama ve diğer turistik özelliklerden faydalanmaktadırlar⁹¹.

Bir başka tanıma göre ise, sağlık turizmi, genel anlamıyla kişilerin sağlık kaynaklı sebepleriyle sürekli olarak oturdukları yerlerinden ayrılarak seyahat etmesi anlamına gelmektedir. Bu tanım, geleneksel olan sağlık hizmetlerine de ek olarak, kozmetik, estetik operasyonlar, tamamlayıcı tedavileri gibi sağlık hizmetlerini de bünyesinde bulundurmaktadır⁹².

Günümüzde turizm yalnızca eğlenmek, yeni yerler ve insanlar görmek için değil; aynı zamanda şifalı su kaynaklarından ve iklim tedavisinden de yararlanmak içinde yapıldığını görmekteyiz. Sağlık nedeniyle turizme katılma aşağıda belirtilen biçimlerin doğmasına yol açmıştır Bunlar⁹³:

- Klimatizm, açık ve temiz havanın şifa verici etkisinden yararlanmak için dağ istasyonlarında ve deniz kenarlarında uygulanan bir tedavi yöntemidir. Buna “temiz hava tedavisi” yöntemi de denilmektedir,
- Termalizm, kaplıca, ılıca, içmeler gibi şifalı doğal su kaynaklarının sağlık kurallarına uygun bir biçimde tedavi aracı olarak kullanılmasıdır. Bilinen en eski tedavi ve güzellik yöntemlerinden biridir,
- Üvalizm, bazı yörelerin belli başlı ürünü olan meyve ve sebzelerle yapılan kür (tedavi) yöntemi veya bu ürünlerin kullanımının bundan hoşlananlara sunulmasıdır.

Ayrıca sağlık turizmi de kendi içerisinde gruba ayrılmaktadır. Bunlar: Termal turizm, medikal turizm ve güzellik ve zindelik turizmi olarak adlandırılmaktadır.

1.2.4.1. Termal Turizm

Termal Turizm ise, sağlık amacıyla yapılan ve turizm kapsamında değerlendirilen termal turizm, doğal şekilde belirli sıcaklığa sahip olarak yer üstüne çıkan ve belirli mineralleri içeren şifalı suların ve şifalı buhar ve çamurların bulunduğu yörelerde yöreye

⁹¹ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.105.

⁹² Huff-Rouselle vd., *Prospects for Health Tourism Exports for The English Speaking Caribbean*, Social Sectors Development Strategies Inc., 1995, Washington: World Bank, den aktaran Hatice Özkurt, “Sağlık Turizmi Tahvilleri”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 152, Ocak-Haziran 2007, s. 121-142.

⁹³ Oğuz Aydın, “Türkiye’de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012, Cilt:14 (23), s. 91-96.

özgü iklim şartları içerisinde gerçekleştirilen ve turistlerin ya sağlıklı olma durumlarını devam ettirmek ya da fiziksel sağlıklarına kavuşmak amacıyla gerçekleştirdikleri turizm türüdür⁹⁴. Ayrıca termal kaynaklardan yararlanma imkânı sadece o kaynağın bulunduğu noktada mümkün olduğundan dolayı bahsi geçen şifalı kaynakların insanların kendilerine iyi geleceğini düşünen veya doktorlar aracılığı ile bu kaynak önerilerek insanların gerçekleştirdiği hareket sonucunda termal turizm kavramının gelişip büyümesine de neden olmuştur. Bunun yanı sıra gelişmiş ülkelerde bulunan sosyal güvenlik sistemleri var olan hastalarının termal tedavi masraflarını da karşılayarak, bu kişilerin daha sağlıklı birer birey olmaları yolunda yardımcı olurken, bir diğer taraftan da termal turizmin gelişip ilerlemesine de destek vermektedirler⁹⁵.

Kaplıcalar genel anlamda romatizma, iştahsızlık, kadın hastalıkları, bağırsak hastalıkları, safra kesesi, böbrek hastalıkları, cilt hastalıkları, ruhi bunalımlar ve depresyonlar gibi sağlık problemlerini tedavi edici özelliklere sahip olmalarının yanı sıra, insanın dinlendirilmesi ve kişinin sağlığını korumak amacı ile de değerlendirilebilirler. Sağlık konusuna yeteri kadar önem vermeyen toplumlarda ise meydana gelen işgücü ve üretim kayıpları sürekli olarak artmaktadır. Özellikle Almanya, Fransa ve Japonya gibi gelişmiş ülke statüsünde bulunan ülkeler halk sağlığını korumak amacı ile meydana gelebilecek olumsuzlukları en aza indirme amacı doğrultusunda termal kaynaklardan mümkün olduğu ölçüde faydalanmaktadırlar. Durum bu şekilde olduğu içinde kaplıcaların turizm sektöründe ki önemi ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında Türkiye’de ise var olan termal kaynaklara dayanılarak yapılan hesaplamalar sonucunda günde yaklaşık olarak 1 milyon kişinin buralardan faydalanmasına müsait olduğu belirlenmiştir⁹⁶.

Bunun yanı sıra ISPA-International Spa Association, merkezi Kanada olan ve Amerikan anlayışının hâkim olduğu bilinen bir kuruluş olarak spa ile ilgili 10 adet tanım ve kilit noktayı vurgulamıştır⁹⁷.

⁹⁴ Erdinç Tutar, *Afyonkarahisar’da Termal Turizm Potansiyeli*, Turizm Yıllığı 1991, Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, Ankara 1991, s.222.

⁹⁵ İsmet Akova, “Alternatif Turizm Olanaklarımız”, *Coğrafya Dergisi*, 2000, Sayı: 8, s.71-84.

⁹⁶ İsmet Akova, “Alternatif Turizm Olanaklarımız”, *Coğrafya Dergisi*, 2000, Sayı: 8, s.71-84.

⁹⁷ Cemal Güvenç, *Türkiye’deki Termal Turizm Tesislerinin Planlama ve Tasarım İlkelerine İlişkin Bir Model Önerisi (Çanakkale Örneği)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s.39.

- Sular,
- Yiyecek, gıda, diyet ve beslenme,
- Hareket, egzersiz ve fitness,
- Dokunma, masaj ve beden hareketleri,
- Zihin-Beden-Ruh,
- Estetik-Cilt bakımı-Doğal güzellik acentaları,
- Fiziksel alan-Klimatoloji-Global ekoloji,
- Sosyal / kültürel sanatsal değerler, Spa kültürü,
- Yönetim, pazarlama ve işletme,
- Zaman, ritim ve döngü.

Bütün bu yukarıda sayılanların hepsini birden kapsamaması mümkün olmamakla birlikte, farklı biçim, boyut ve odak noktalarının sahibidir. Anlaşılacağı üzere günümüzdeki kaplıca anlayışı daha çok fiziksel hastalıkların iyileştirilmesinden estetiğe, sportif aktivite ve faaliyetlerden, kültürel etkinliklere kadar birçok konuyu kapsamaktadır ve birçok kavramlarda özdeşleşmektedir. Ancak kesin olan nokta şudur ki kaplıcaların ayrılmaz parçalarının aşağıdaki gibi olduğudur⁹⁸:

- Su, çamur (Isısı, fiziksel ve kimyasal özellikleriyle terapi ve kürler),
- Hareket (Egzersiz, masaj, fitness),
- Bitkisel (Tıbbi kazanımlar),
- Diyet (Özenli beslenme),
- Yaşam tarzı modeli ve stres yönetimi.

1.2.4.1.1. Güzellik ve Zindelik

Bu turizm türü SPA ve Wellness turizmi olarak da adlandırılmaktadır. SPA kelime anlamı olarak Latince “*Salus Per Aquam*” kelimelerinin baş harflerinin kullanılması ile oluşan ve “*sudan gelen sağlık*” anlamını taşımaktadır. Ayrıca SPA, Romalılardan günümüze kadar uygulanan su terapilerine verilen isimdir⁹⁹. Ayrıca SPA merkezlerini diğer bütün merkezlerden ayıran özellikleri arasında, merkeze girildiği andan itibaren

⁹⁸ Cemal Güvenç, Türkiye’deki Termal Turizm Tesislerinin Planlama ve Tasarım İlkelerine İlişkin Bir Model Önerisi (Çanakkale Örneği), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul2007, s. 39-40.

⁹⁹ Kaplıcalar.org webpage, “SPA Nedir ?”, <http://www.kaplıcalar.org/spa>, (Erişim Tarihi: 28.02.2018).

farklılık kendini göstermektedir. Müzik sistemi, ilginç dekorlar, hoş kokulu mumlardan oluşan ışıklandırma sistemi, kullanılan malzemeler, merkeze gelen bütün müşterilere ruhsal ve bedensel yönden hizmetler sunmaktadır. Bununla birlikte SPA müşterinin genel olarak özellikleri arasında vücut bakım programlarını tercih etmeleridir¹⁰⁰.

SPA merkezlerinde sunulan programlar arasında popüler olanlardan biri Thalasso terapidir. Thalasso terapi ısıtılmış deniz suyunun yardımı ile birlikte vücudun gözeneklerin açılmasını sağlayan, insan vücuduna yararlı olan minerallerin ve oligo elementlerin nüfuz etmesini sağlamaktadır. Türkiye’de ise thalasso terapi, henüz yeterince bilinmemektedir. Oysaki 36-38 gram/litre değerleri ile Ege Denizi, 18-25 gram/litre eriyik ile birlikte Marmara ve Karadeniz sularımız, serbest deniz banyoları için en uygun koşullarda su bileşimlerine sahiptirler¹⁰¹.

Bununla birlikte suyun ve çamurun da kullanıldığı ve özel bakımları da içinde bulunduran SPA, aynı zamanda akıl, vücut ve ruh ilişkilerinde iyi ve zinde olmayı ifade etmektedir. Aşırı yoğun ve stresli bir yaşam temposundan uzaklaşarak, güzellik ve zindelik üzerine kurulu bir tatili tercih edenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Ayrıca toksinlerden arınma programları ile birlikte de birleştirilebilen SPA, huzurlu ve sakin bir tatili temsil etmektedir¹⁰².

Nüfusunun %17’si 65 yaşın üzerinde olan Avrupa’da bu oranın 2025 yılında %20’ye yükseleceği tahmin edilmektedir¹⁰³. Bununla birlikte alım gücü gayet yüksek olan ve 3. Kuşak olarak tanımlanan 50 yaş ve üzeri insanlar, sağlık hususunda önleyici tedavi ve zinde kalma arzusuna bağlı olarak sürekli artan bir şekilde yüksek kaliteli wellness olanaklarına yönelik talep oluşturmaktadır¹⁰⁴. Tedavi ve zinde kalma ihtiyaçlarından dolayı, gün geçtikçe yaşlanmakta olan Avrupalı nüfusun termal kür ihtiyaçları da artarak ortaya çıkmaktadır. Buldukları coğrafi konum itibari ile ikliminin dezavantajları

¹⁰⁰ Kaplıcalar.org webpage, “SPA Nedir?”, <http://www.kaplıcalar.org/spa>, (Erişim Tarihi: 28.02.2018).

¹⁰¹ Recep Çiçek ve Selçuk Avderen, “Sağlık Turizmi Açısından İç Anadolu Bölgesi’ndeki Kaplıca ve Termal Tesislerin Mevcut Yapısının ve Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2013, Cilt: 15(25), s.25-35.

¹⁰² Recep Çiçek ve Selçuk Avderen, “Sağlık Turizmi Açısından İç Anadolu Bölgesi’ndeki Kaplıca ve Termal Tesislerin Mevcut Yapısının ve Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2013, Cilt: 15(25), s.25-35.

¹⁰³ Dursun Aydın, Avrupa’da Yaşlı Bakımı, Türkiye Sağlık Turizmi Derneği, 2005/4, s.1., <http://www.saglikturizmi.org.tr/tr/dernek-raporlari>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018)

¹⁰⁴ Bekir Varol, “Nevşehir Termal Turizm Raporu”, Ahiler Kalkınma Ajansı, Nevşehir Yatırım Destek Ofisi, <http://ahika.gov.tr/assets/ilgili-dosyalar/Nevşehir-Termal-Turizm-Raporu.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018)

nedeniyle özellikle romatizmal kaynaklı hastalıkların görüldüğü Kuzey Avrupa ve İskandinav ülkelerinde ise bu var olan talep daha yoğun bir şekilde hissedilmektedir¹⁰⁵.

Gelişmiş ülkelerin mevcut sağlık giderlerinin yüksek olması sebebiyle mevcut hastaların tedavi hizmet masraflarını azaltmaya yönelik olarak sağlık hizmetlerini daha düşük maliyetlere mal olacak olan ülkelere temin etme eğilimi zamanla artmaktadır. İsveç, Norveç ve Danimarka'dan sonra Almanya ve Hollanda'daki özel sigorta şirketlerinin termal tedavi amacıyla Türkiye'ye gönderilecek olan hastaların masraflarını karşılama kararı almasından dolayı bu durum, Türkiye'nin termal turizmi için önemli bir pazar payı oluşturmaktadır. Fakat Türkiye tedavi edici özelliği yüksek olan jeotermal potansiyel açısından çok zengin olmasına karşın, kür parkı, kür merkezi ve konaklama amaçlı olarak bütünlüğe sahip tesisler açısından nicelik ve nitelik yönünden yetersiz durumda bulunmaktadır. Ayrıca uluslararası standartlara sahip ve akredite olmuş olan termal tesislere sahip termal kent özelliğindeki destinasyonların yapılamaması veya hayata geçirilememiş olması nedenleriyle Avrupa ülkeleri ile rekabet ortamı sağlanamamıştır¹⁰⁶.

1.2.4.2. Medikal Turizm

Medikal turizm, insanların sağlıklarını düzeltmek veya sağlıkları ile alakalı olarak arzuladıkları seviyeye ulaşmak niyetiyle daimi olarak buldukları yerden maksimum bir yıl için uzaklaşarak çeşitli sebeplerle ulaşamadıkları tıbbi tedaviyi gerçekleştirmek nedeniyle gerçekleştirdikleri seyahatler olduğu söylenebilir¹⁰⁷.

Ayrıca sağlık turizminin önemli bir parçasını da medikal turizm oluşturmaktadır. Bu bağlamda diş, göz, estetik, kalp-damar ve eklem protezleri, kısırlık tedavisi, tüp bebek gibi cerrahi işlemler gündeme gelmektedir. Bu tür sağlık hizmetlerini arayan insanlar, hem başarı hem de fiyat konusunda avantajları ile ön plana çıkan ülke ve merkezlere yönelmektedirler. Genellikle söz konusu olan bu ülke veya merkezler Güney Avrupa, Güney Asya ve Güney Amerika olarak göz önüne gelmektedirler. Çünkü bu bölge ülkelerinde yapılan cerrahi ve tedavi girişimlerinin fiyatları kuzey de bulunan ülkelere göre

¹⁰⁵ Osman Eralp Çolakoğlu, Termal Kaynakların Turizm Amaçlı Kullanımı, Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, <http://www.skb.gov.tr/wp-content/uploads/2017/05/Doc.-Dr.-Osman-Eralp-Colakoglu.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018)

¹⁰⁶ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Dünya'da Sağlık ve Termal Turizm, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,11478/dunyada-saglik-ve-termal-turizm.html>, (Erişim Tarihi: 28.02.2018)

¹⁰⁷ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.112.

çok daha makul seviyededir. Diğer bir taraftan ise söz konusu bu ülkelere ulaşımın kolay olmasından dolayı hem de günümüzün modern olarak nitelendirilen tıbbi hizmetlerini etkin, yararlı ve başarılı bir şekilde sunumunu yapıp uygulayabilecek alt yapı, donanım, teknoloji ve eğitilmiş insan kaynağına sahiptirler¹⁰⁸. Kuzey ülkelerinde ki sağlık ihtiyacı maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı bu ülkelerde ki sosyal güvenlik kurumları ve özel sigorta şirketleri, kaliteli tıbbi hizmet sunabilen ve yakın coğrafyada bulunan ülkeler ile paket anlaşmaları gerçekleştirerek söz konusu olan sağlık hizmetlerini düşük maliyetle satın alma çabaları bulunmaktadır¹⁰⁹.

1.2.5. Kırsal Turizm

Kırsal Turizm, kırsal turizm destinasyonunun ilk olarak çevresi, doğal yapısı, kültürel özellikleri ile saf hali kaybedilmeden günümüze kadar ulaşmış olması gereklidir. Destinasyonda konaklama işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri gibi turizm işletmelerinin bulunduğu yöreye özgü özelliklerin ve doğal yapının korunarak günümüze kadar ulaşması ve turistlerin ihtiyaçlarını giderebilecek seviyede hizmet sağlaması, turistleri doğa ile buluşturması, onların istedikleri doğrultusunda çeşitli faaliyetleri yapmalarına olanak sağlayacak imkânların olması da istenir. Ayrıca turistlerin ihtiyacını giderebilecek seviyede alt ve üst yapı yatırımlarının yapılmış olması, zengin ekolojik çeşitliliğinin yanında turistlere servis edilebilecek ve geleneksel olarak üretilebilen ürünlerin olması, bölgede halkının turizm hususunda bilinçli ve turistik mal ve hizmetleri turistlere sunma konusunda istekli olması gibi belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir¹¹⁰.

Bunun yanı sıra kırsal bölgenin tanımlanması konusunda da tartışmalar mevcuttur ve kırsal kesimi tanımlayan belirleyiciler karmaşıktır. Şuan ki tanımlamaya göre ise, 1 kilometre karelik alan içerisinde 150'den az ikamet eden bulunması halinde söz konusu bölge kırsal olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım kırsal şartlar ve eğilimlerle ispatlanmış uluslararası tanımlamalardır¹¹¹. Aynı zamanda kırsal bölge konusunda tartışmalara konu

¹⁰⁸ M. Zeki Karagülle, Sağlık Turizminde Güncel Gelişmeler ve Gelecek, <http://www.termalspasaglik.com/saglik-turizminde-guncel-gelistmeler-ve-gelecek/>, (Erişim Tarihi: 26.02.2018)

¹⁰⁹ Salih Haluk Özseri ve Özlem Karatana, "Sağlık Turizmi Açısından Türkiye'nin Durumu", *J Kartal TR*, 24(2), 2013, s.136-144

¹¹⁰ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.133-134

¹¹¹ E. Simkova, "Stratejic Approaches to Rural Tourism and Sustainable Development of Rural Areas", *Agrication Economy*, 2007, 53, (6): 263-270

olan bir başka husus ise gelişmişlik seviyesidir. Bunun anlamak içinde bazı keskin yönler mevcuttur. Kırsal bölgenin ulusal tarihi, kültür ve ulusal sembollerin kaynağı olarak algılanabilir. Bugün ki durumda ise kırsal çevreyi algılayabilmek için birçok sınır bulunmaktadır, kırsal bölgeler kafa dinlenebilecek, kültürü ortaya çıkartacak doğal kalmış yerlerdir. Kırsal bölge ulusal ve ekonomik, ekolojik ve sosyal fonksiyonlara sahiptir. Diğer bir taraftan ise kırsal bölgenin tarihsel geçiş, modernizasyon ve işsizliği arttırıcı gibi özellikleri mevcuttur. Kırsal ve şehir ayrımı gelir ve iş fırsatlarının genişliği yönünden de ayırt edilebilmektedir¹¹².

Bununla birlikte kırsal turizm ekonomiye önemli katkılarda bulunmaktadır. Çeşitliliğe olanak vermesinin yanısıra, var olan sosyal miraslarında korunmasını desteklemektedir. Kırsal turizm, AB'nin 15 ülkesinde ve birçoğu kırsal alanlarda, kıyı kesimlerde ve dağlık alanlarında büyük bir istihdam kaynağı oluşturmuştur. 1994-1999 yılları arasında kırsal turizm yalnızca bölge çiftçileri için gelir kaynaklarının tek düze olmasının önüne geçilmesi ve aynı zamanda tüm kırsal ekonominin çeşitliliğinin arttırılması, AB Kırsal Kalkınma politikası altında destek görmüştür; Leader (Leader I ve Leader II) girişimi, kırsal bölgelerde 1994 yılının öncesinde, turizmin desteklenmesine olanak tanımıştır¹¹³.

Kırsal turizmin öneminden bahsederek, kırsal turizm hem bölge hem de ülke açısından çok önemlidir. Mevsim bağımsızlığı avantajına sahip olması, etkinlik ve faaliyetlerin çoklu oluşu herkese hitap edebilen bir özelliği ile ayrıcalıklı bir turizm türüdür. Her bölge kırsal turizmi geliştirebilir ve böylece bölgelerin ekonomik ve sosyo-kültürel gelişimine katkı sağlayarak, bölgenin kültürel ve tarihsel unsurlarının değerinin korunması ve artırılmasına katkı sağlamaktadır. Bu şekilde planlı bir kalkınma sürdürülebilirse kırsal turizm, kadınların istihdamı, bölge halkının girişimcilik ruhunun canlanması, yerel ekonomiye katkı sağlanması ve hareketlilik kazandırması, ekonomik

---

¹¹² E. Simkova, "Stratejic Approaches to Rural Tourism and Sustainable Development of Rural Areas", *Agrication Economy*, 2007, 53, (6): 263-270

¹¹³ Coşkun Şerefoğlu, *Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü-2007-2013 Yılları Arasında Ülkemizde Uygulanacak Olan IPARD Kırsal Kalkınma Programındaki Yeri, Önemi ve Beklenen Gelişmeler*, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara, 2009, s. 60-61.

değeri olan sektörleri hareketlendirmesi, bununla birlikte mevcut bölge ve ülkenin kırsal alandaki kalkınmasına destek verilmesi bakımından, önemli bir güç unsurudur¹¹⁴.

Kırsal turizmin Türkiye için önemi ise:

- Kırsal turizm her mevsim yapılabilen bir turizm türüdür,
- Kırsal turizm, turizmin coğrafi dağılışında denge unsurudur,
- Kırsal turizm bir çok turizm türüne entegre olabilir,
- Kırsal turizmde rekreasyonel etkinlikler çok çeşitli ve özgündür,
- Kırsal turizmin turist profili farklıdır,
- Kırsal turizm, doğal çevrenin ve kültürel mirasın korunmasına katkıda bulunur,
- Kırsal turizm, sürdürülebilir turizm anlayışına hizmet eder,
- Kırsal turizm bir ülkenin tanıtımında önemli bir araçtır¹¹⁵.

Ayrıca kırsal turizm kendi içerisinde de çeşitliliğe sahiptir. Bunlar:

- Botanik turizmi,
- Yayla turizmi,
- Kamp ve karavan turizmi,
- Kuş gözlemciliği,
- Mağara turizmi.

1.2.6. Rekreasyonel Turizm

Rekreasyonel turizm faaliyetleri kişilerin kendi arzu ve istekleri ile girişilen, kişilerin boş vakitleri süresince tam manasıyla bir istek ve tatmin duyarak gerçekleştirdikleri, hoşlarına giden ve herhangi bir olumsuz etkisi bulunmayan faaliyetler olarak tanımlanır. Bunun yanı sıra, kişilerin boş vakitleri süresince, monotonluktan kurtulmak için sürekli olarak buldukları çevreden, hayat temposundan ve şeklinden sınırlı bir süre boyunca uzaklaşarak, hayal ettikleri fırsatları değerlendirmelerine, kısıtlama

¹¹⁴ Füsün Soykan, “Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi”, *Ege Coğrafya Dergisi*, İzmir, (12) 2003, s.1-11

¹¹⁵ Füsün Soykan, “Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi”, *Ege Coğrafya Dergisi*, İzmir, (12) 2003, s.1-11

olmaksızın hareket etmelerine ve kendilerini rejenere etmelerine olanak sağlamak için kendi istekleri ile katıldıkları faaliyetlerin tümü olarak ele alınmıştır¹¹⁶.

Bununla birlikte rekreasyonel faaliyetlerin gerçekleştirildiği alanlara göre sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bu sınıflandırmalar şu şekildedir:

- Yüksek yoğunluktaki rekreasyon alanları,
- Genel rekreasyon alanları,
- Doğal rekreasyon alanları,
- Özellik gösteren önemli doğal varlıklar veya alanlar,
- Doğa koruma alanları,
- Arkeolojik, tarihi ve kültürel alanlar¹¹⁷.

1.2.6.1. Spor Turizmi ve Çeşitleri

Spor turizmi, kişilerin arzu ettikleri spor dallarını aktif bir biçimde yapmak, izlemek ya da boş zamanlarını spor ile alakalı faaliyetlerle değerlendirmek nedeniyle seyahat eden ve turizme konu olan mal ve hizmetlerden faydalanmaları olarak da tanımlanabilmektedir¹¹⁸. Usta (2009)'a göre, "Su sporları, dağ sporları, atletizm, futbol, basketbol, voleybol, boks, buz dansı vb. gibi sporları yapan, spora karşı ilgi gösteren ve sporla bağlantılı yaşayan kişilerin; sportif müsabakalara, olimpiyatlara ve benzeri faaliyetlere katılmaları veya bu faaliyetleri takip etmek gayesiyle meydana getirdikleri turizm hareketleridir."¹¹⁹ Ayrıca spor ve fiziksel aktiviteler, boş zaman etkinliklerinin ve eğlencelerinin çeşitliliğini arttıran bir parça olarak bulunurlar. Bu gelişen eğlence kültürü uluslararası bir üne kavuşmuş ve spor turizmi endüstrisinin evrim geçirmesine neden olmuştur.

Spor turizminin faaliyetleri ise üç ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar; Kara, su ve hava'dır. Bu üç grubun faaliyetleri ise şu şekildedir (Bkz. Tablo 1.4.):

¹¹⁶ Fatma Demirci Orel ve Mehmet Cihan Yavuz, "Rekreasyonel Turizmde Müşteri Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Pilot Çalışma", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, Cilt: 11, Sayı: 11, s.61-76.

¹¹⁷ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.182-183.

¹¹⁸ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013 s.187.

¹¹⁹ Öcal Usta, *Turizm: Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s.13.

Tablo 1.4.: Spor Turizmi Faaliyetleri

Kara ile İlgili	Su ile İlgili	Hava ile İlgili
Kros Kayağı	Yeraltı Raftingi	Balon Seyahati
Yamaç Aşağı Kayak	Mağaracılık	Yelken Kanat
Helikopterli Kayak	Gemiyle seyahat	Planörcülük
Kayaklı Yürüyüş	Tüplü/Tüpsüz Dalış	Helikopterli Bungy Jumping
Doğa Yürüyüşü	Jet motosiklet	Paraşütçülük
Arabalı Safari	Jet Botu	Yamaç Paraşütü
Bungy Jumping	Tekne Paraşütü	Helikopter Gezileri
Dağ Bisikletçiliği	Rafting	
Rehberli Buzul Yürüyüşü	Nehir ve Deniz Kanoculuğu	
At ile Gezinti	Kanoculuk	
Avcılık	Nehir Sörfü	
Dağcılık	Su Kayağı	
Sabit İp ile Atlama	Rüzgar Sörfü	
Kaya Tırmanışı	Balık Tutma	
Makaralı İp İnişi		

Kaynak: Bentley T., vd., "Accidents in The New Zeland Adventure Tourism Industry", *Safety Science*, 2001, Sayı:38, s.239-245.'den uyarlanmıştır.

Yapılan tanımdan da anlaşılacağı üzere spor turizmi, spor faaliyetleri kapsamında turizme katılım veya turizm aktiviteleri kapsamında gerçekleştirilen spor aktivitelerine katılım gösterme şeklinde gerçekleşmektedir. Bununla birlikte spor turizmine katılım gösterenler üç grup içerisinde incelenirler bunlar: Spor olayları seyircileri, sportif faaliyetler amacıyla seyahat edenler ve sportif faaliyet katılımcılarıdır¹²⁰. Herhangi türde faaliyet olursa olsun kişilerin sportif faaliyetlere katılmak için seyahat etmeleri bu kişileri spor turisti olarak adlandırır. Spor turizmi etkinlikleri geçmiş dönemlerden günümüze kadar olan süreç içerisinde yaşanan dönemin popüler olan sporları ile birlikte hatırlanmakta ve yürütülmektedir¹²¹.

Türkiye Seyahat Acentaları Birliğinin (TÜRSAB) raporuna göre spor turizmi dünya genelinde toplam turizm gelirleri arasında 180 milyar dolarlık bir büyüklüğe sahiptir. Dünya çapında turizmin 2014 yılı itibari ile büyüme oranı yüzde 4-5 seviyelerinde

¹²⁰ Gibson J.H., "Active Sport Tourism: Who Participates?", *Leisure Studies*, 1998, 17:2, s. 155-170.

¹²¹ Oğuz Diker, vd., "Hava Sporları Turizmi ve Safranbolu'nun Hava Sporları Potansiyelinin Belirlenmesi", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 84-100.

seyrederken, spor turizminde ise yıllık büyüme oranının yaklaşık olarak yüzde 14 olduğu hesaplanmıştır. Yine uluslararası verilere dayanarak kabul gören ortalamalara göre, spor turistleri normal bir turiste göre harcamalar bazında bakıldığında normal turistin yaptığı harcamanın 2 katını yapmaktadır¹²². Spor turizminin geliştirilmesi ve bu turizm ile alakalı etkinliklerin hayata geçirilerek, spor turizminin var olan pastada ki alacağı payın artırılmasının ülke turizmi için yüksek derecede önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda ülkedeki hali hazırdaki turizm gelirlerinde yükseliş meydana gelip aynı zamanda da spor turizminin olumlu etkinlerinden faydalanacaktır¹²³.

Bununla birlikte spor turizminin endüstriye ve destinasyona sağladığı faydaları da şu şekilde sıralanabilir¹²⁴:

- Tesis kullanımını maksimum seviyeye çıkarır,
- Yeni ürünler ve yeni destinasyonlar oluşturur,
- Kültürel ilişkileri artırır,
- Altyapının gelişmesini sağlar,
- Destinasyona talebi artırır ve bütün bir yıla yayar,
- Yeni spor tesislerinin yapımı için finansal kaynak oluşturur.

Bu bağlamda gerek ekonomik gerekse de sektörel ve kültürel nedenler sebebi ile spor turizminin önemsenip, göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Destinasyonun sahip olduğu özelliklere göre uygun spor aktivitelerinin tespiti gerçekleştirilerek, bununla ilgili turizm etkinliklerinin geliştirilmesi büyük derecede önem arz eder¹²⁵.

Bu açıklama ile birlikte olarak da spor turizminin de kendi içerisinde çeşitlere ayrıldığını belirtmemiz gerekmektedir. Bunlar¹²⁶:

- Olay tabanlı spor turizmi,
- Aktif spor turizmi,

¹²² Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB), Spor Turizmi Raporu, 2015, Ankara, s.1.

¹²³ Oğuz Diker, vd., "Hava Sporları Turizmi ve Safranbolu'nun Hava Sporları Potansiyelinin Belirlenmesi", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 84-100.

¹²⁴ Stephen D. Ross, "Developing Sport Tourism: An eGuide for Destination Marketers and Sports Events Planners", *National Laboratory for Tourism and eCommerce*, University of Illinois at Urbana-Champaign, Temmuz 2001, s.7.

¹²⁵ Oğuz Diker, vd., "Hava Sporları Turizmi ve Safranbolu'nun Hava Sporları Potansiyelinin Belirlenmesi", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 84-100.

¹²⁶ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.187-188.

- Nostalji spor turizmi.

Ayrıca spor turizmi kapsamı içerisinde değerlendirilmekte olan başka alternatif turizm şekilleri de mevcut bulunmaktadır bunlar¹²⁷:

- Hava sporları turizmi,
- Kış turizmi ve dağcılık,
- Akarsu sporları turizmi,
- Deniz turizmi,
- Golf turizmi,
- Av turizmi,
- Futbol turizmi.

Sayıdığımız maddelerin içerisinde bulunan deniz turizmi kendi içerisinde de çeşitlere sahiptir ve bu çeşitleri de belirtmek gerekirse; Yat turizmi, kruvaziyer turizm ve sualtı dalış turizmi olmak üzere çeşitlenmektedir¹²⁸.

1.2.7. İnanç Turizmi

İnanç turizmi, kişilerin mensup olduğu din tarafından kutsal olarak kabul görülen yerlerin ziyaret edilmesi, dini tören ve toplantılara katılım sağlanması, hac gibi dini vecibelerini gerçekleştirmek, amacıyla yapılan seyahatler ve konaklamalar tarafından ortaya çıkarılan turizm türüdür¹²⁹. Bununla birlikte dünya üzerinde turizm açısından gelişme gösteren inanç turizmi kısaca kutsal sayılan mekânlara gerçekleştirilen turizm hareketleri olarak tanımlanmaktadır¹³⁰.

Ayrıca inanç turizmi, genel olarak kişilerin manevi ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları seyahatler olarak tanımlanmaktadır. Ancak inanç turizmi ara ara diğer turizm türleriyle birlikte de yapılabilmektedir. Turistler inanç turizmi dışında başka bir turizm türünü yaparlarken sahip oldukları vakitlerinin belirli bir bölümünü de inanç turizmine ayırıp bu turizm türü içerisinde de bulunabilmektedirler. Örnek olarak ise, kültür turizmi amaçlı olarak İstanbul'da bulunan bir turist İstanbul'da bulunan önemli kültürel mekânları

¹²⁷ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.191-224.

¹²⁸ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.203-214.

¹²⁹ Öcal Usta, *Turizm: Genel ve Yapısal Yaklaşım*, Detay Yayıncılık, Ankara 2009, s13.

¹³⁰ Nazmi Kozak, vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2015, s.35.

ziyaret ederken seyahatinin belirli bir süresini dini mekânlara ayırıp bu süre içerisinde dini mekânları ziyaret edip ibadetini yapması inanç turizmi olarak değerlendirilmektedir¹³¹.

İnsanoğlunun var oluşunun ilk gününden beri, bir dine mensup veya ait olma ihtiyacını farketmiştir. Bu sebepten dolayı insanın dünyada ki var oluş süreci incelendiği zaman bu süre zarfında farklı din ve inanç grupları karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayıda kutsal yerler insanlar tarafından toplu hareketler ile ziyaret edilmektedir. Yapılan bu toplu hareketlerin sonucunda ise alternatif turizm bünyesinde yer alan ‘*inanç turizmi*’ kavramı çıkmıştır. İnanç turizmi ise özellikle geçtiğimiz son 30 yıl içerisinde büyük gelişmeler yaşamıştır. İnanç turizminin yaşadığı en büyük yükselme ise 90’lı yıllarda gerçekleşmiştir. Dini konferans birliği başkanına göre 1994’den 2006’ya kadar olan dönemde inanç turizmi katılımcıları 4.4 milyondan 14.7 milyon katılımcı sayısına yükselmiştir. İnanç turizmi, biraz geçmişe bakıldığı zaman dünyanın en eski turizm türlerinden birisi olma özelliğine sahiptir. Bu bağlamda Orta Çağ döneminde Roma, Kudüs gibi şehirler, Orta Çağ’ın popüler yerleridir. 19.yy’da ise kitlesel turizm hareketlerine bağlı olarak inanç turizmi de etki alanı konusunda yayılmaya başlamıştır¹³².

Bununla birlikte insanları hac turizmine yönelten nedenler şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Hac ziyaretinin gerçekleştirilmesinin vereceği manevi rahatlık,
- İnsanların kendi dinleri ile aynı dine sahip olan kişilerle tanışma ve buluşma isteği,
- Dini görevlerini gerçekleştirmek,
- İnsanların mensup olduğu dinlerine ait önemli yerleri ziyaret etme isteği,
- Günahlarından arınmak ve Allah’a dileklerini bildirmek¹³³.

Din ve turizm kavramlarının aralarındaki ilişkinin önemi anlamak için din kavramının turizm üzerinde meydana getirebileceği ekonomik ve sosyolojik boyutu idrak etmek gerekir. Din kavramının turizm üzerindeki ekonomik etkisi sürekli olarak turizm sektöründe var olan işletmeler açısından cazip durumdadır. Sebebi ise insanların dini

¹³¹ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.231.

¹³² Özlem Güzel, “Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2010, Cilt: 2, Sayı: 2, s.87-100.

¹³³ Özlem Güzel, “Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2010, Cilt: 2, Sayı: 2, s.87-100.

inançlarının vazifelerini gerçekleştirebilmek adına harcama yapmaktan kaçınmamalarıdır. Bu durumda da turizm şirketleri inanç turizmi faaliyetleri için çalışmaya başlayıp bu alana yönelmektedirler¹³⁴.

Son zamanlarda parasal ve topluca yapılan bir olay haline gelen turizmin meydana çıkardığı ekonomik, sosyal, kültürel ve politik etkiler, ülkelerin ekonomilerine, özellikle ülkeler arası ekonomik ve politik temanslarda önemli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır¹³⁵.

Tüm bunlar ile birlikte inanç turizmi kavramı, inanç turizmine katılanların hareketlerine göre sınıflandırılabilir. Bunlar:

- **Aktif İnanç Turizmi:** Herhangi bir ülkenin vatandaşlarının yabancı ülkelere, dini inançları gereği sorumlu oldukları vazifelerini yerine getirmek gayesiyle gerçekleştirdikleri seyahatler ve gerçekleştirilen seyahatler süresi boyunca turizm kavramının bünyesinde bulunan ilişkilerden faydalanmaları neticesinde meydana gelen ilişkiler bütünü, seyahat edilen ülke bakımından da aktif inanç turizmi olarak tanımlanabilmektedir. Örnek olarak ise inançlarından dolayı Türkiye'den Suudi Arabistan devletine müslümanlar açısından değerler yerler olarak görülen Mekke ve Medine şehirlere gerçekleştirilen seyahatler Suudi Arabistan için aktif inanç turizmi olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde hristiyanlar açısından önemli olan ve Türkiye Cumhuriyeti devleti sınırları içerisinde ki Efes gibi hac merkezlerine yurt dışından gerçekleştirilen dini seyahatler Türkiye açısından aktif inanç turizmi olmaktadır¹³⁶.

Aktif inanç turizminde asıl olan, hac ziyareti yapılacak olan dini merkez ve merkezlere ev sahipliği yapmak ve ev sahibi olunan merkezlere yurtdışından ziyaretlerin gerçekleştirilmesidir. Aktif inanç turizminin asıl özelliği, ziyaretin gerçekleştirildiği ülkenin ekonomisine döviz girdisi yapması ve ekonomik anlamda bir değer kazandırmasıdır¹³⁷.

- **Pasif İnanç Turizmi:** Herhangi bir ülke vatandaşlarının dini inançlarının gereklerini yerine getirme gayesiyle yabancı ülkelerde bulunan mensupları oldukları dinin

¹³⁴ Kağan Mehmet Usta, İnanç Turizmi Açısından İznik'in Değerlendirilmesi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2005, s.4.

¹³⁵ Ömer Akat, *Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği*, 2. Basım, Ekin Kitabevi, Bursa 2000, s. 24.

¹³⁶ Hüseyin Kaya, *Üçüncü Bin Yıla Girişte Anadolu'da İnançların Buluşması: İnanç Turizmi*, Bursa Valiliği, Bursa 1999, s.5.

¹³⁷ Ömer Akat, *Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği*, 2. Basım, Ekin Kitabevi, Bursa 2000, s.25-26.

merkezlerine gerçekleştirdikleri seyahatler ve bu seyahat sırasında turizmin sahip olduğu ilişkilerden faydalanmaları neticesinde meydana gelen ilişkiler bu insanların ülkeleri açısından pasif inanç turizmi olarak nitelendirilir. Dini inanışları gereğince Türkiye’den Suudi Arabistan devletinde bulunan ve Müslümanlar için kutsal yerler olarak kabul gören Mekke ve Medine gibi kutsal merkezlere gerçekleştirilen seyahatler, Türkiye açısından pasif inanç turizmi olarak nitelendirilir. Benzer şekilde Hristiyanlar için kutsal olan ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları bünyesinde yer alan Efes gibi hac merkezlerine gerçekleştirilen ziyaretler, ziyareti gerçekleştiren kişilerin ülkeleri açısından pasif inanç turizmi olarak nitelendirilir¹³⁸.

Pasif inanç turizmi kapsamında asıl olan, hac ziyareti gerçekleştirilen kutsal merkezlere ev sahipliği yapmak değil, söz konusu kutsal merkezlere ev sahipliği ülkenin sınırlarından girmek ve bu faaliyet içinde turizm şirketlerinin sunduğu imkânlardan faydalanarak bunun karşılığı olarak da döviz bırakmak gerekmektedir. Çünkü bu durumda vatandaşı olduğu ülkenin ekonomisinden sahip olunan dövizin yabancı bir ülkenin ekonomisine dâhil olmasına yol açmaktadır. Bu durumda pasif inanç turizmi kavramı ülkenin ekonomik anlamda sahip olduğu döviz rezervinde azalmaya yol açmaktadır¹³⁹.

Küdes ve İsrail gibi kutsal topraklara sahip olan ülkeler ziyaretçi açısından rekorlar kırmaktadır, Aziz Paul’un rotası içerisindeki Türkiye ve Yunanistan Lourdes, San Giovanni, Asisi, Canterbury Katedrali, Cenevre, Almanya Reform Bölgeleri ise yoğun ziyaret alan merkezler konumundadır. İnanç turizmi gemileri, din gezginlerince tercih edilen bir seçenek halini almıştır. Bahar dönemi huzura ulaşmayı arzulayan hacı gezginlerin popüler tercih dönemidir. Almanya Seyahat Acenteleri Birliği (DRV) 2004 yılı genel kurul toplantısında ele alınan raporda daha önceleri öne sürülen Hristiyan-Müslüman Medeniyet Çatışması beklentisinin tam aksine, Türkiye-Mısır-Tunus ve Dubai gibi Müslüman ülkelere Hristiyan ülkelere gelen turist sayısında önemli artışları kaydedilmiştir¹⁴⁰.

¹³⁸ Hüseyin Kaya, *Üçüncü Bin Yıla Girişte Anadolu’da İnançların Buluşması: İnanç Turizmi*, Bursa Valiliği, Bursa 1999, s. 5.

¹³⁹ Ömer Akat, *Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği*, 2. Basım, Ekin Kitabevi, Bursa 2000, s. 26.

¹⁴⁰ Özlem Güzel, “Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2010, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 87-100.

1.2.8. Gastronomi Turizmi

Gastronomi turizmi, ürünlerin hazırlanması, yeme şekli ve ilginin duyulmasının yanı sıra sosyal ve ekonomik durumu da bulunan bir kavramdır. Bu bağlamda gastronomi turizmi kişilerin sağlıklarını sürdürebilecek şekilde mümkün olan en iyi şartlarda beslenmesini, yemek yeme ve içmeden haz duymasını, kişilerin gastronomi ile alaklı zevklerine hitap etmeyi hedefleyen yiyecek ve içecekler hakkında deneyim elde etmek farklı kültürlerin yemeklerinin tanıtılıp, öğretilmesini amaçlayan ve tarım ürünlerinin yetiştirildiği yerlerin ziyaret edilmesinden, gastronomi festivallerine kadar değişik birçok aktiviteyi bünyesinde barındıran seyahat çeşididir¹⁴¹. Gastronomi turizmi ile bağlantı olarak bulunan bir faaliyet türü ise şarap turizmi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yemek, halklar açısından kültür ve kişilerin arzu ettikleri şekilde gerçekleştirdikleri, insanlığın geçmişinden beri süregelen sanatsal özellik değeri taşımaktadır. İlkçağlardan beri insanoğlu içerisinde bulunduğu halkın sahip olduğu düzen ve alışkanlıkların bünyesinde yemek yiyebilmişlerdir. Zaman geçtikçe ortaya çıkan değişiklikler toplumlarında yemek şekillerinde ve alışkanlıklarında değişimlere neden olmuştur¹⁴².

İlkçağlardan günümüze kadar olan süreçte, kurulmuş olan bütün uygarlıklar, bu uygarlıkların kurulmasına uygun ortamı hazırlayan topluluklar ve halklar, hayatlarını sürdürdükleri yerin toprak ve iklim koşullarına uygun olarak yemekler yapmış doğanın vermiş olduğu çeşitliliğe bağlı kalarak yemekler geliştirmişlerdir. Göç, savaş, düğün, sınır komşuluğu ve ticaret yollarının yapılması ve geliştirilmesi ile farklı kültürlerde ortaya çıkmışlardır. Beslenme şeklindeki farklılık, insanları temel ihtiyacı olan yani karnını doyurma ve yaşamını sürdürme gayesinin ötesinde, tat ve haz duymaya yönlendirmiştir. Bu sebeple farklı ülkelerden temin edilen farklı besin maddeleri ile yerli besin maddelerinin harman edilmesi yeni pişirme yöntemlerini arayışını da meydana

¹⁴¹ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.245.

¹⁴² Bilal Deveci, vd., “Kırsal Turizm ile Gastronomi Turizmi İlişkisi: Bigadiç Örneği”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2013, s. 29-34.

getirmiştir. Yapımları tamamlanan yemeklerin özünde coğrafi özellikler önemli bir yere sahip olmuş, bölgesel hatta yöresel “mutfaklar” ortaya çıkmıştır¹⁴³.

Bununla birlikte kırsal turizm ve gastronomi turizmi yakınlığı ve faaliyetleri birbirlerini tamamlayıcı özelliklere sahiptir. Dünya genelinde pozitif bir imaja sahip olan Türkiye'nin yerel yiyecek ve içecek kültürünün reklamıyla kırsal turizm bölgelerinin de cazibesi artırılabilir. Turistlerin seyahat gayesi ile her ne olursa olsun benzersiz bir yemek deneyimi yaşamayı arzu etmektedirler¹⁴⁴.

Bununla birlikte Türkiye'nin kırsal destinasyondaki pazarları, yerel peynir üreticileri, üzüm bağları, geleneksel zeytinyağı üreticileri, geleneksel yemek workshopları, yiyecek festivalleri, arıcılık, keme gibi destinasyonlara özgü olan yer mantarı çeşidi, geleneksel yöntemlerle yetiştirilen kırmızı ve beyaz et hayvancılığı ve neredeyse her kasaba ve köyün kendilerine has yemek kültürünün olması vb. gibi birçok avantaja sahip olması Türkiye'nin kırsal turizm çalışmalarında farklılığını ortaya çıkaracak aynı zamanda yardımcı olacak değerleridir¹⁴⁵.

Gastronomi ise turistik yerlerin tanıtım ve pazarlanmasında önemli bir etken olmuştur. Örnek olarak, İtalya'nın Toskana destinasyonu yiyecek ve içecek kültürü ile tanınır olmuştur. Batı Avrupa'nın zenginleri Toskana'ya, keçi peyniri ve şarap içmeye gitmektedir. Bazı seyahat şirketleri ise düzenli bir şekilde Asya ve Avrupa'ya gastronomi turları düzenlemektedir¹⁴⁶.

Bununla birlikte Uzakdoğu ve Japon mutfakları neredeyse her ülkeye ve o ülkelerin turistik cazibelerine açılmış ve girmiştir. Dünya'da ve Avrupa'da yiyecek içecek meselesine verilen önem zamanla artmıştır. Dünya'nın birçok bölgesinde gastronomi artık turistik ürünleri tamamlayıcı özelliğinin yanı sıra tamamiyle tek başına turistik imaj ortaya çıkarmada önemli görevler üstlenmektedir. Dünyadaki birkaç örneğe göre:

¹⁴³ İnci Delemen, *Antik Dönemde Beslenme*, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1991, s. 1.

¹⁴⁴ Bilal Deveci, vd., “Kırsal Turizm ile Gastronomi Turizmi İlişkisi: Bigadiç Örneği”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2013, s. 29-34.

¹⁴⁵ Mustafa Kesici, “Kırsal Turizme Olan Talepte Yöresel Yiyecek ve İçecek Kültürünün Rolü”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 23, 2012, s. 33-37.

¹⁴⁶ Mustafa Kesici, “Kırsal Turizme Olan Talepte Yöresel Yiyecek ve İçecek Kültürünün Rolü”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik araştırmalar Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 23, 2012, s. 33-37.

Portekiz'e düzenlenen özel gastronomi seyahatlerinde yemek eğitimi, sunumu ve tadımı, şarap eğitimi, şarap tadımı, atölyelerde peynir çalışmaları ve zeytinyağı tadımı faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. İtalya ve Fransa'da gastronomi veya gurme turları, Toskana ve çevresinde pişirme ile tatil seçenekleri bulunmaktadır. İspanya'da ise ilgi çekici olarak özel şöfor ile kırsal alanda yer mantarları arayıcılığı, yerel pazar gezintileri, yerel peynir üreticilerinin gezilmesi, yerel üretim zeytinyağı tadım gezintileri, şarap üreticileri ziyaretleri ve şarap tadımı ve final olarakda üst sınıf yemek dersleri gibi ilgi uyandırıcı alternatifler ister lüks ister yerel konaklama imkânları sağlanmıştır. Avrupa'da gastronomi turları İspanya, İtalya, Portekiz, Fransa ve İrlanda'da yoğunluk göstermektedir. Bu turlardaki etkinlikler ise:

- Yerel peynir üreticilerinin gezilmesi,
- Atölyelerde peynir çalışmaları,
- Kırsal alanda yer mantarı arayıcılığı,
- Yerel pazar gezintileri,
- Zeytinyağı üreticilerini ziyaretler ve zeytinyağı tadımı,
- Üst sınıf yemek dersleri,
- Smokehouse (Et ve balığın odun tütsüsü ile kurutulduğu ve saklandığı yapılar) gezintileri,
- Üzüm bağı gezileri, bağ bozumu etkinlikleri,
- Şarap eğitimi amaçlı şarap üreticilerinin gezilmesi ve şarap tadım turları,
- Yerel yiyecek ve içecek festival gezileri,
- Evde mutfak dersleri.

Bölgedeki mevcut tur şirketleri tarafından sunulmaktadır¹⁴⁷.

1.2.9. Gençlik Turizmi

Gençler ve öğrenci olan seyahatçiler, dünyanın dört bir yanında ki destinasyonlar için giderek önemli bir pazar halini almaktadırlar. 2015 yılındaki tüm turistlerin yaklaşık olarak %23'ü 15-29 yaş aralığında ki gezginlerden oluşmaktadır. Birçok bölge ve ülke, genç turistleri ağırlarken, genç turistlerin geldikleri bölgeyi yüksek değere çıkardığını fark

¹⁴⁷ Mustafa Kesici, "Kırsal Turizme Olan Talepte Yöresel Yiyecek ve İçecek Kültürünün Rolü", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012, Cilt: 14, Sayı: 23, s. 33-37.

etmeye başlamışlardır. Çünkü gençler genelde daha uzun seyahat ederler ve yaşça büyük olan diğer yolculara göre daha fazla harcama yapmaktadırlar. WYSE ve UNWTO tarafından yapılan araştırmada belirtilene göre uluslararası pazarda gençlik turizminin pazar değeri 2009 yılına göre 190 milyar dolar olduğunu belirtmektedir. 2014 yılına kadar ise bu rakamın 286 milyar dolara çıkacağı belirtilmiştir. UNWTO küresel turizm büyüme tahminlere dayanarak, 2020 yılına kadar neredeyse 370 milyon genç yolcunun harcamalarının toplam 400 milyar doları aşacağını tahmin edilmektedir¹⁴⁸.

Genel turizm piyasası içerisinde de gençlik turizmi genel olarak esnek bir profil izler. İşler zorlaştığında bile gençler seyahat etmeye devam ederler. Gençler nispeten cesur ve ekonomik sorunlar, politik huzursuzluklar veya salgın hastalıklar tarafından etkilenmelerinin ihtimalleri düşüktür. Buna örnek olarak ise 2011 yılında Avustralya da yapılan araştırmaya göre ülkeye gelen gezginlerin üçte ikisi Avustralya dolarının değerinin yüksek olmasından dolayı gezilerinin etkilendiğini belirtmişler, ancak ülke genelinde gezgin sayısında önemli bir değişim ise gözlemlenmemiştir. Bunun yanı sıra 2014 yılında meydana gelen ebola salgını ile alakalı olarak WYSE'nin yaptığı bir anket çalışmasında ise bu salgına rağmen gençlerin seyahat planları konusunda çok fazla bir değişikliğe gitmediklerini gözlemlemiştir. Bununla birlikte gençler, uzun süreli seyahatler de bulunurlar ve buna bağlı olarak da bütçelerinin büyük bir kısmını bu seyahatleri boyunca harcama eğilimindedirler. WYSE araştırmasına göre de gençler seyahat bütçelerinin yaklaşık olarak %60'ı kadarını buldukları destinasyonda harcamaktadırlar. Ayrıca gençlerin yerel satıcıları aramaya yönelik davranışları sayesinde ekonomik kayıp azalmakta ve yerel işletmelere yönelik daha fazla harcama yapmalarını sağlamaktadır. Bu durum gençlerin bulunduğu destinasyonlar için olumlu etkilere sahip olmaktadır. Bununla birlikte gençlerin daha önceden buldukları destinasyona başkalarını da çekerler. Örneğin Avustralya da eğitim gören her bir ziyaretçinin ortalama olarak 1,3 kişi tarafından ziyaret edildiği ve bu ziyaretler neticesinde Avustralya ekonomisinin 1,2 milyar AUD ek gelir kazandıracağı tahmin edilmiştir¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Greg Richards, "Global Report on The Power of Youth Travel", *UNWTO Affiliate Members Rreport*, Cilt:13, Madrid 2016, s.10.

¹⁴⁹ Greg Richards, "Global Report on The Power of Youth Travel", *UNWTO Affiliate Rembers Report*, Cilt:13, Madrid 2016, s.10-13.

1.2.9.1. Gençlik Turizmi Nedir?

Dünya Turizm Örgütünün belirlediği yaş sınırına göre 15-29 yaş arası kişiler genç olarak nitelendirilmektedirler¹⁵⁰. Ayrıca bu bireylerin anne, baba ve diğer aile üyelerine bağımlı olmaksızın turizme dâhil olmalarına gençlik turizmi denilmektedir¹⁵¹. Bir başka tanımda ise, dünyayı gezip ve görmeyi arzulayan maddi imkânları yeterli olmayan gençlerin, tek başlarına veya kendi yaş grubuna mensup olan gençlerle konaklama, ulaşım ve diğer seçenekleri topluca değerlendirerek farklı yerleri gezmeleri ve görmeleri olarak tanımlanmaktadır¹⁵².

1.2.9.2. Gençlik Turizminin Özellikleri

Yapılan araştırmalar ile birlikte günümüzde genç nüfusun turistik faaliyetlere dâhil olma oranlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Bunun sebebi olarak ise genç nüfusun, psikolojik özelliklerine bağlı olarak maceraya ve değişime açık karakterde olmalarıdır. Bunun yanı sıra gençlerin aile ilişkilerinin, sorumluluklarının hafif olması ve kalacak yer seçimlerinde aşırı derecede seçici olmamaları da genç bireylerin seyahat yönelimlerini arttırmaktadır. Bunun yanı sıra gençlerin rahat bir şekilde memnun olabilme ve aşırı konfor aramama gibi özelliklere sahiptirler¹⁵³. David Chapman tarafından Dünya Turizm Konferansı sırasında yaptığı açıklamalara göre ise gençlik turizminin sahip olduğu özellikleri şu şekilde sıralamamız mümkündür¹⁵⁴:

- 15-29 yaş arasında ki kişileri kapsamaktadır,
- Uluslararası gelişlerin %23'lük kısmını oluşturmaktadır,
- 270 milyon turisti kapsamaktadır. (2015),
- 283 milyar USD harcaması yapılmıştır. (2015),
- Uzun süreli konaklama ve daha fazla harcama yapma olanağı,
- Yüksek Değer,

¹⁵⁰ D.Chapman, "Youth Tourism and Volunteer Tourism: New Source of Growth", World Tourism Conference, http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/3.3_s3_wtc_2016_-_david_chapman.pdf, (Erişim Tarihi: 07.12.2017)

¹⁵¹ Nazmi Kozak, vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s.14.

¹⁵² Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.264.

¹⁵³ Nazmi Kozak, vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s.14.

¹⁵⁴ D.Chapman, "Youth Tourism and Volunteer Tourism: New Source of Growth", World Tourism Conference, http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/3.3_s3_wtc_2016_-_david_chapman.pdf, (Erişim Tarihi: 07.12.2017).

- Esneklik,
- Doğrudan Harcama,
- Bir Amaç Doğrultusunda,
- Değişken,
- İlgi Çekici.

1.2.9.3. Gençlik Turizmi Faaliyetleri

Nazmi Kozak, gençlik turizmi faaliyetleri konusunda; dağcılık, kampçılık ve spor gibi nedenlerden dolayı seyahat eden gençlerin yoğunluğundan bahsetmektedir. Ayrıca bu gençlerin konaklama ihtiyaçlarını karşılamak için ise; hostel, pansiyon ve çadırda konaklamayı seçmektedirler. Günümüz Avrupasında gençler seyahat sektöründe başı çekmektedirler ve gençlik turizmi Avrupa seyahat pazarının en hareketli kesimini oluşturmaktadırlar. Bunun yanı sıra gençlik turizmine dâhil olan gençler yalnızca kendi ülkelerinin sınırları içerisinde kalmayıp yurt dışı turizm faaliyetlerinde de bulunmaktadır. Özellikle gençlik turizmine yönelik konaklama yerlerinin ve alanlarının çok olması ile birlikte tercih edilen ülkeler başında Fransa, İspanya, Almanya, Avusturya, İtalya, İngiltere ve İrlanda bulunmaktadır¹⁵⁵. Ayrıca gençlik turizminin çeşitleri de bulunmaktadır. Bunlar, Eğitim turizmi, gönüllülük, work and travel, kültürel değişim, spor ve macera turizmi, eğlence turizmi olarak kollara ayrılmaktadır¹⁵⁶.

1.2.9.3.1. Eğlence Turizmi

Uluslararası gençlik eğlence turizmi pazarı, 15-29 yaş aralığında ki gençler, bağımsız maceracı gençler olarak tanımlanmaktadır. Bunlara tatil günleri arkadaşlarını ve akraba ziyareti yapanlar gençlerde dâhil olmaktadır. Genç yaş grubu gezginler, ortalama gelirin altında kazanç sahibidirler ve fiyata duyarlı değerler arayışındadırlar. Fakat unutulmaz deneyimler kazanmak için bütçelerini genişletmeye de razıdırlar¹⁵⁷. Ayrıca eğlence turizmiyle ilişkili olarak rekreasyon işletmeleri bulunmaktadır. Rekreasyon, sözcük anlamı olarak “dinlendirmek, eğlendirmek, canlandırmak” gibi anlamlara karşılık

¹⁵⁵ Nazmi Kozak, vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s.14.

¹⁵⁶ Timea Demeter ve Gabriel Bratucu, “Typologies of Youth Tourism”, *Bulletin of Transilvania University of Braşov Series V: Economic Sciences*, Cilt: 7 (56), Sayı:1, 2014, s.116.

¹⁵⁷ Timea Demeter ve Gabriel Bratucu, “Typologies of Youth Tourism”, *Bulletin of Transilvania University of Braşov SeriesV: Economic Sciences*, Cilt:7 (56), Sayı:1, 2014, s.120.

gelmektedir. Rekreasyon işletmeleri ise, insanların boş vakitleri süresince, eğlence-dinlenme ve tatmin ihtiyaçlarını gidermek nedeniyle dâhil oldukları etkinlikleri gerçekleştiren işletmeler olarak adlandırılılabilmektedirler¹⁵⁸. Bu işletmelerin ise insanlara servis ettiği faaliyetler, doğal, sportif, kültürel ve eğlenceye yönelik olan etkinliklerin karışımından oluşmaktadır.

Bu faaliyet alanları ise:

- **Doğal Veriler:** Milli parklar, hayvanat bahçeleri gibi alanlar doğal veriler içerisinde yer almaktadır.
- **Sportif Veriler:** Kayak, atlı spor, golf, tenis, paraşüt, bilardo, futbol gibi spor çeşitleri bu alan içerisinde yer almaktadırlar.
- **Kültürel Veriler:** Tiyatro, konserler, müze, sinema, sanat galerileri, folklor, festival ve fuarlar da kültürel veriler içerisinde yer almaktadırlar.
- **Eğlenceye Yönelik Veriler:** Casino, diskotekler, barlar ve kulüpler bu sınıf içerisinde yer almaktadır.

ABD'nin Florida eyaleti ve Fransa'nın başkenti Paris'te bulunan Disneyland, Danimarka'nın Kopenhag, kentinde bulunan Tivoli eğlence merkezi, bazı şehirlerde var olan tiyatrolar, baleler, gece kulüpleri ve casinolar verdikleri eğlence servisleri ile birlikte kişilerin zevk ve isteklerine cevap vererek önemli bir turizm çekim merkezleri haline almaktadırlar¹⁵⁹.

1.2.10. Üçüncü Yaş Turizmi

Üçüncü yaş turizmi, aktif olarak çalışmayan bireylerin turistik faaliyetlere dâhil olmasını öngören ve bu alanda gerçekleşmiş ve gerçekleşecek olan uygulamalara destek sağlayan turizm çeşidi olarak tanımlanmaktadır. Üçüncü yaş turizmi, ürün türünün arttırımı ve alternatif turizm türleri içerisinde uygulanması en rahat olan turizm türüdür. Farklı kaynaklarda üçüncü yaş turizmi, yaşa göre sınıflandırmalar bünyesinde kendine yer bulmaktadır. Fakat hedef ve faaliyet açısından bu turizm türünde birkaç düzenleme

¹⁵⁸ Nazmi Kozak, vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s.57.

¹⁵⁹ Nazmi Kozak, vd., *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s.57-58.

gerçekleştirilerek uluslararası turizm faaliyetlerine pozitif şekilde etki edebilecek canlılığa kavuşturulması mümkün olabilmektedir¹⁶⁰.

1.2.11. Ekolojik Turizm

Ekolojik turizm, temeli doğa turizmi olan turizm endüstrisi içerisinde hızla büyüyen bir bölüm olmakla birlikte sürdürülebilir turizmin de bir parçası olduğuna inanılmaktadır. Ekolojik turizm derneğinde ekolojik turizmi, çevreyi koruyan ve yerel halkın refahını sürdüren, doğal alanlara karşı sorumlu bir seyahat olarak tanımlamaktadır¹⁶¹.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ekolojik turizm derneğinin yaptığı tanıma rağmen ekolojik turizm bünyesinde yer alan pek çok paydaşın kendi perspektiflerini ve motivasyonlarını da tanımın içerisine katması nedeniyle tutarlı bir biçimde kullanılan herhangi bir tanım bulunmamaktadır¹⁶². Ancak ekolojik turizm üç temel belirleyici üzerinde genel bir görüşe sahiptir. Bunlar; Doğa temelli olması, kültürel olması ve doğal kaynakların önemini anlama-kavrama şeklinde değerlendirilebilir.

Ekolojik turizmin tanımını yaparken saydığımız üç unsuru kullanarak ve bu unsurlara eklenen yerel ekonomiye fayda gibi değerlerde eklenerek ekolojik turizmin tanımını yapılmaktadır¹⁶³. Bu bağlamda da ekolojik turizm için yapılmış olan tanımlamalar ise;

Ekoturizm, çevreye saygı ve duyarlılığın artırılması gayesiyle, rekreasyonel turizm temellerinin ileriki kuşaklara devredilmesi ve aynı zamanda bölge halkının refah ve bütünlüğünü geliştirmeyi amaçlayan, sosyal sorumluluk hissiyatı çevresinde ölçülü, çevreye karşı hassas, yaşama karşı saygılı ve akılcı olan bir turizm politikasıdır¹⁶⁴.

¹⁶⁰ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s.271.

¹⁶¹ Yu-Fai Leung, vd., "The Role of Recreation Ecology in Sustainable Tourism and Ecotourism", *Tourism, Recreation and Sustainability: Linking Culture and The Environment*, (Der. Stephen F. McCool, R. Neil Moisey), CABI publishing, 2002, s.21.

¹⁶² Pamela Wight, "Ecotourism: Ethics or Eco-Sell ?", *Journal of Travel Research*, 31(3), 1993, s.3.

¹⁶³ Nazmiye Erdoğan, *Çevre ve (Eko)turizm*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Ankara 2003, s. 110.

¹⁶⁴ Daş, C. Korkmaz M. Vd., "Antalya-Belek Yöresinde Ekolojik Peyzaj Planlama Model Çalışması, Turizm ve Çevre", *Oleyis Vakfı Yayınları*, Ankara 1997'den aktaran Nazmiye Erdoğan, *Çevre ve (Eko)turizm*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Ankara 2003, s. 110.

Kanada Çevre Danışma Konseyi ekolojik turizmi, “Ev sahibi toplulukların varlığına saygı gösterirken ekosistemin korunmasına destekte bulunan aydınlatıcı bir doğa yolculuğu deneyimi” olarak tanımlamıştır¹⁶⁵.

Yukarıda bahsettiğimiz tanımlamaların yanı sıra ekolojik turizm ile alakalı olarak karşıt görüşte bulunan bir kesimde bulunmaktadır. Karşıt görüşte bulunan kesime göre ise:

Tanımlamalarda kullanılan yakalayıcı ve çekici kelimeler kullanılarak, ekoturizmin asıl gayesi idealleştirilmiş olan tanımlamalar ve betimlemeler ile yok edilmiştir. Ekoturizmin asıl amacı ise, turistlerin ihtiyaçları doğrultusunda ele aldığı zaman tanımlamalarda bulunan bilmek, görmek, yardım etmek, doğaya saygı duymak ve doğanın değerini takdir etmek gibi gayeler öne sürülmektedir. Ekoturizmin ulusal ve uluslararası sermayeler açısından amacı ise yeni kar alanları anlamına gelmektedir¹⁶⁶.

Bu bağlamda görüldüğü üzere turizm endüstrisi toplumlarda artmakta olan çevre duyarlılığı ve sosyal farkındalık gibi duyguları kullanarak kar ve pazar genişlemesini sağlamayı hedeflemektedir. Bu hedeflemeyi daha net olarak açıklamak için:

“Turizm sektörünün giderek artan bir çevresel ve sosyal farkındalık duygusuna karşı turizm pazarının talebine cevap verecek şekilde sürdürülebilirliğe doğru ilerlediği görülmektedir.”¹⁶⁷ Ekolojik turizmin türlerinden de kısaca bahsedecek olursak, ekolojik turizm bünyesinde çevreyi koruma derecelerine bağlı olarak kendi içerisinde bu konu ile alakalı çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır.

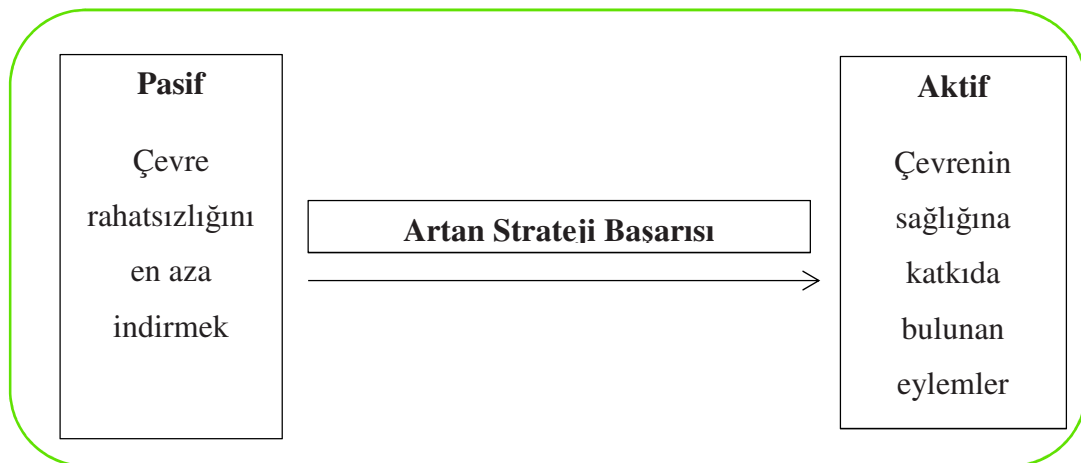
---

¹⁶⁵ David B. Weaver, “Magnitude of Ecotourism in Costa Rica and Kenya”, *Annals of Tourism Research*, Cilt: 26, Sayı: 4, 1999, s. 792-816.

¹⁶⁶ Nazmiye Erdoğan, *Çevre ve (Eko)turizm*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Ankara 2003, s. 111.

¹⁶⁷ David B. Weaver, “Magnitude of Ecotourism in Costa Rica and Kenya”, *Annals of Tourism Research*, Cilt: 26, Sayı: 4, 1999, s. 792-816.

Şekil 1.2.: Eko Turizm Sınıflandırması

. Kaynak: Mark B. Orams, "Towards a More Desirable Form of Ecotourism", *Tourism Management*, Cilt:16, Sayı: 1, 1995, s. 3-8.

Şekil 1.2 olarak gösterilen kısımdan da anlaşılacağı üzere Orams tarafından ekolojik turizm aktif ve pasif ekolojik turizm olmak üzere iki ayrı gruba ayrılmış durumdadır. Ayrılmış olan bu gruplar:

Aktif Ekolojik Turizm: Gidilen bölgeyi geliştirmeye yönelik olarak, sürdürülebilir biçimde olmalıdır. Bu tarz bir ekolojik turizme katılanlar daha fazla çevre bilincine sahip olan kişilerden meydana gelmektedir. Çevreyi değiştirmek gibi herhangi bir girişimleri bulunmamaktadır. Ekolojiye uygun şekilde konaklama birimleri oluşturulmaktadır. Hizmet ve donanımlar en alt seviyede bulunmaktadır.

Pasif Ekolojik Turizm: Fiziki ve kültürel çevre üzerinde herhangi bir olumsuz etki yapmadan sadece turizm faaliyetlerinin sahip olduğu gereklilikler üzerinde durmaktadır. Pasif ekolojik turizm, bulunulan kaynağın mevcut durumunun korunması konusunda daha fazla toleransa sahiptir ve buna bağlı olarak ise daha yaygın bir biçimde hizmet ve donanımları mevcut bulunmaktadır¹⁶⁸.

Bir başka sınıflandırmada ise, The Queensland ekolojik turizm strateji tasarısı tarafından yapılan ayırmada ise, kendine güvenen (self-reliant) ekolojik turizm ve popüler (popular) ekolojik turizm olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Buna göre:

¹⁶⁸ Mark B. Orams, "Towards a More Desirable Form of Ecotourism", *Tourism Management*, Cilt:16, Sayı: 1, 1995, s. 3-8.

Kendine güvenen (self-reliant) ekolojik turizm: Kısmen uzak sayılan bölgelere yapılan seyahatler sırasında motorsuz taşımacılığı kullanan ve on kişiden daha az katılımcıdan oluşan gruptur.

Popüler (popular) ekolojik turizm: Önemli sayıda hizmetin var olduğu, kolayca ulaşılabilecek konumda olan doğal yerlere erişmek amacıyla motorlu taşımacılığında kullanıldığı ve çok sayıda turistin katılım gösterdiği gruplardır.

Yukarıda belirtilen tanımlamaları biraz daha açmak gerekirse, Galapagos adalarında gerçekleştirilen geziler 6-10 kişiden günlük bot gezileri ise, 6-12 ziyaretçi ile gerçekleştirilmesine dikkat edilmektedir. Ziyaretçiler alan gezilerini küçük gruplar halinde yapmayı daha çok tercih etmektedirler. Bu durumda tur rehberlerine daha yakın olduklarından dolayı doğayı keşfetmek için daha çok fırsatlara sahip olduklarını belirtmişlerdir¹⁶⁹.

Yukarıda bahsettiklerimizden sonra eko turizmin sahip olduğu faaliyet türleri şunlardır (Bkz. Tablo 1.5.):

Tablo 1.5.: Eko Turizmin Sahip Olduğu Faaliyet Türleri

Yayla Turizmi	Av Turizmi
Kuş Gözlemciliği (Ornitoloji)	Botanik Turizmi
Foto Safari	Kamp Karavan Turizmi
Yaban Hayatı Gözlemciliği	Mağara Turizmi
Sportif Olta Balıkçılığı	Trekking
Bisiklet Turizmi	Dağcılık
Balon Turizmi	Akarsu Turizmi
Sualtı Dalış	Yamaç Paraşütü
Tarım ve Çiftlik Turizmi	Atlı Doğa Yürüyüşü

Kaynak: Nazmiye Erdoğan, *Çevre ve (Eko)turizm*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Ankara 2003, s.120.

¹⁶⁹ Wallace G.N. ve Pierce M.S., "An Evaluation of Ecotourism in Amazonas, Brazil", *Annals of Tourism Research*, Cilt: 23, Sayı: 4, s. 843-873'den aktaran Nazmiye Erdoğan, *Çevre ve (Eko)turizm*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Ankara 2003, s.120.

İKİNCİ BÖLÜM

BOSNA-HERSEK'İN TURİZM ALTYAPISI VE MEVCUT DURUMU

Bu bölüm içerisinde Bosna-Hersek'in; Turizm altyapısı ve tesisleri, sosyo-kültürel, ekonomik zenginlik, tarihi birikimleri ve turizm sektörünün mevcut durumu incelenecektir.

2.1. Bosna-Hersek Tarihi

I. Dünya Savaşı'nın bitişine kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun himayesi altında kalan Bosna-Hersek, imparatorluğun parçalanmasının ardından, 24 Kasım 1918 yılında *Sırbistan Krallığı* tarafına ilhakı ilan edilmiştir. 1 Aralık 1918 yılında ise yeni kurulan *Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı*'nda Sırbistan'ın bir parçası olarak kabul edilmiş olup bu durum 1919 yılındaki St. Germain ve Trianon barış anlaşmaları ile birlikte tescillenmiştir¹⁷⁰.

Yugoslavya Krallığının siyasi bütünlüğü Nisan 1941 yılında Mihver devletlerin güçleri tarafından işgal edildiğinden dolayı bozulmuştur. Bosna, işgal boyunca Almanlar tarafından kurulup Hırvatlara verilen **“Bağımsız Hırvat Devleti”** sınırları içerisinde kalmıştır. Savaşta Tito'nun başını çektiği sosyalistler tarafından başlatılan kurtuluş hareketinin büyük bir kısmı Bosna içerisinde gerçekleşmiş ve bundan dolayı diğer bölgelere bakıldığında Bosna'dan sonra kurtarılmışlardır. Bütün bunlardan dolayı da ilk olarak kurtarılan bölge Bosna olmuş olup federal bir birim olarak kurulan ilk devlet de Bosna olmuştur. “Savaş sonunda Bosna-Hersek Federal Sosyalist Cumhuriyeti, diğer beş cumhuriyet ve iki özerk bölge ile birlikte ikinci Yugoslavya içinde yer almıştır. Tarihi sınırları içerisinde bağımsızlığını ilan ettiği 1992 yılına kadar kesintisiz federal cumhuriyet kimliğini korumuştur.”¹⁷¹

Yugoslavya lideri Tito'nun ölümünden sonra 1990 yılında Bosna-Hersek Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde ki Boşnak Müslümanlar, Sırlar ve Hırvatlar kendi partilerini kurmaya başlamışlardır. Bu partilerin ortak özellikleri milliyetçi parti olmalarıydı. 1990 yılının sonlarına doğru Bosna-Hersek devleti içerisinde seçimler meydana gelmiştir ki bu

¹⁷⁰ Başbakanlık Devlet Arşivleri GM, Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1519-1919), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Numarası: 7, Ankara 1992, s.23.

¹⁷¹ Cemile Tekin, Bosna Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya'nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu'nun Kurulması, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2011, s.5.

seçimler sonucunda Boşnak Müslümanların partisi olan SDA (Stranka Demokratske Akcije) partisi birinci parti olmuştur. Bu sonuçla birlikte Alija Izetbegović ülkenin Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Fakat seçimlerde dikkat edilmesi gereken nokta Tito'nun ölümüyle birlikte Bosna-Hersek'te meydana gelen ayrışmayı yansıtmıştır. Oyların %36'sını Müslümanlar, %30 Sırp, %18'ini Hırvatlar almıştı¹⁷².

Üç milliyetçi partiden oluşan koalisyonla kurulan hükümet, Kenar (2005)'in çalışmasında dediği gibi “HDZ partisinden J. Pelivan başbakan ve SDS partisinden M.Krajišnik Meclis Başkanı olmuş, İç işleri bakanı SDA, Savunma Bakanı HDZ ve Ulaştırma Bakanı SDS'den olmuştur.”¹⁷³ Bu partiler arasında program birliği olmamasından dolayı hiçbir ilerleme kaydedemediği gibi, parti üyeleri arasındaki rekabet, giderek devlet kurumlarına yansımaya başlamıştır. Bosna-Hersek Hükümeti'ni oluşturan milliyetçi partiler arasında ki fikir ayrılıkları, 1990'da Slovenya ve Hırvatistan'ın Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrıldıktan sonra daha belirgin hale gelmiştir. Bosna-Hersek Parlamentosu da 15 Ekim 1991'de bağımsızlık kararı almıştır. Bunun üzerine 29 Şubat – 1 Mart 1992'de referandum yapılmış; Boşnak ve Hırvatların büyük bir çoğunluğu tarafından onaylanmıştır. 3 Mart 1992'de ise Bosna-Hersek Parlamentosu resmen bağımsızlık ilan etmiştir. Bosnalı Sırp ise buna büyük tepki göstererek 7 Nisan 1992'de “*Bosna Sırp Cumhuriyeti*”ni kurduklarını duyurmuşlardır. Bağımsız Bosna-Hersek Cumhuriyeti, 6 Nisan 1992'de AB ve ABD tarafından tanınmıştır. BM'ye yaptığı üyelik başvurusu ise 22 Mayıs 1992'de kabul edilmiştir¹⁷⁴.

Bosna-Hersek Cumhuriyetinin bazı uluslararası kuruluşlarca tanınmasından çok kısa bir süre sonra ülke de çok büyük acılara sebep olan savaşlar başlamış; özellikle “*Federal Ordu*” tarafından desteklenen Sırp, Boşnaklara “Etnik Temizlik” hareketi başlatmıştır¹⁷⁵.

¹⁷² Branko Borkovic, Jastrebović Mladi, *Rusitelj Ustavnog Poretka*, Meditor, Zagreb 1995, s. 97.

¹⁷³ David A. Dyker and Ivan Vejvoda (Ed.), *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, London & New York: Longman Publishers, 1996, s.99'dan aktaran Nesrin Kenar, *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Palme Yayıncılık, Ankara 2005, s.167.

¹⁷⁴ Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove Misije do Daytonskog Sporazuma (1991–1996)*, Bosanska Knjiga, Sarajevo 1997, s. 238.

¹⁷⁵ Aleksandar Markotic, *Etnicka Karta Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1991, s. 97.'den aktaran Cemile Tekin, *Bosna Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya'nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu'nun Kurulması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2011, s.5.

Bu etnik temizlik hareketi ABD'nin arabuluculuğuyla ilk önce Ohio eyaletinin Dayton kentinde uzlaşmaya vardılar. Bunun ardından 14 Aralık 1995 yılında Paris'te Sırbistan, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'ın cumhurbaşkanlarının katılımıyla imzalanmıştır. Bu imzaların atılmasının ardından Bosna-Hersek'te dünya tarihinin gördüğü en kanlı savaşlardan birinin bitmesini sağlamıştır. İmza töreninde söz alan Clinton, “Bugün bu barış korosunda kurbanların – oyun oynadıkları yerler bombardıman altında ölüm tarlalarına dönüşen çocukların, tecavüze uğrayan genç kızların, öldürülerek toplu mezarlara gömülen erkeklerin, toplama kamplarında açlık çekenlerin, çarpışmalarda ölenlerin, evlerinden ve ailelerinden koparılan milyonlarca insanın – kutsal seslerini de duyuyoruz. Bu kurbanlar yattıkları yerlerden bu barış şarkısına eşlik ediyorlar. Onların sesleri sonsuza dek kalplerimizde ve akıllarımızda kalsın”¹⁷⁶ diyerek savaşın bittiğine işaret ediyordu.

Dayton anlaşmasından sonra Bosna topraklarının %51'lik kısmı Bosna-Hersek Federasyonuna bırakılmıştır. Buna karşılık olarak ise Bosna Sırp Cumhuriyetinin daha önceden işgal ettiği çoğu toprak, aynı şekilde Bosna Sırp Cumhuriyetin de kalmıştır. Anlaşma ile Bosna-Hersek'in siyasi yapısı ise şu şekilde meydana gelmiştir; “Bosna-Hersek, biri Bosna-Hersek Federasyonu, diğeri Republika Srpska olmak üzere iki entite ile Boşnak, Hırvat ve Sırp olmak üzere üç kurucu halktan ve ayrı bir yönetimi bulunan Brčko bölgesi'nden oluşmaktadır. Boşnak ve Hırvatların oluşturduğu Bosna-Hersek Federasyonu içerisinde ayrıca 10 kanton bulunmaktadır.

Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi, üç kurucu halkı temsilen seçilen üç üyeden oluşmakta olup, Konsey Başkanlığı bahse konu üç üye arasında sekiz aylık dönemlerle rotasyon usulü değişmektedir. Bosna-Hersek bakanlar konseyi başkanı (Başbakan) ise Bosna-Hersek devlet başkanlığı konseyi'nin önerisi üzerine, Bosna-Hersek temsilciler meclisi tarafından seçilmektedir. Ana devlet parlamentosu ise temsilciler meclisi ve halklar meclisi olmak üzere iki kamaradan oluşmaktadır.

---

¹⁷⁶ *Oslobodenje*, 12 Maj 1995.'den aktaran Cemile Tekin, Bosna Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya'nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu'nun Kurulması, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2011, s.5.

Ana devlet düzeyindeki bu yönetim yapılanmasının yanı sıra, Bosna-Hersek Federasyonu, Republika Sırpıka ve kantonların da kendi hükümetleri ve parlamentoları bulunmaktadır.”

2.2. Bosna-Hersek’in Coğrafi yapısı

Bosna-Hersek, Balkan yarımadası üzerinde bulunan ve etrafı Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan ile çevrili olup, 51.129 kilometrekarelik yüz ölçümüne sahip olan bir ülkedir. Neretva nehrinin denize döküldüğü kısımdan 24km’lik bir deniz kıyısına sahip olsada ülkenin bir limanı mevcut değildir. Topraklarının yarısından fazlası tarıma uygun arazilerden oluşur. En verimli arazilerin bulunduğu kısım ise ülkenin kuzey kesimidir. Bosna, adını Sava nehri’nin kolu olan Bosna’dan alır. Nehir kıyısında kurulu olan önemli şehirleri ise; Saraybosna, Zenica ve Doboy olarak karşımıza çıkar. Hersek adı ise ortaçağ da bölgede kurulmuş olan Hersek dükalığı tarafından gelmektedir. Buranın önemli şehiri ise Mostardır¹⁷⁷.

2.2.1. Bosna-Hersek Genel Fiziki Coğrafyası

Bosna-Hersek Fiziki özellikleri bakımından ele alındığında Bosna ve Hersek bölgeleri olarak farklı fiziki coğrafya özellikleri göstermektedir. Bunlar Bosna bölgesi; dağlık ve ormanlık arazi şartlarının bulunduğu, soğuk iklim yapısına sahip ve karasal özellikleri fazla olan bir bölgedir. Aynı zamanda söz konusu bölgede yaz ayları sıcak ve kış ayları ise yağışlı ve soğuktur. Hersek bölgesinde; tipik olarak Akdeniz ikliminin hâkimiyeti söz konusudur. Sıcak iklime sahip ve maki bitki vejetasyonuna sahiptir. Bosna bölgesinin sahip olduğu önemli akarsular; Sava ve Drina nehirleridir. Hersek bölgesinde ise; Neretva nehri bulunmaktadır. Bununla birlikte Bosna kesimi sık ormanlık alanlara sahipken, Hersek ise kireç taşları nedeniyle beyaz kayalardan oluşan derin kanyonlara sahiptir¹⁷⁸.

Ülkenin Dinarik Alpleri, Hırvatistan ile oluşturduğu batı sınırına hâkim durumdadır. Kozara, Vlasiç, Pljeşevica, Grmeç, Cincar ve Raduša da dâhil olmak üzere ülke genelinde sayısız aralık oluşturmaktadır. En yüksek zirve ise Karadağ ile sınırını

¹⁷⁷ Saida Kondo, Bosna Hersek Coğrafyası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.1.

¹⁷⁸ Adem Özer, “Bosna Hersek Cumhuriyeti’nde Coğrafyanın Halk Kültürüne Etkisi”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:25, Ocak 2012, s.221.

oluşturan Magliç dağıdır (7.828 metre). Güney ve güney batı bölgesi genellikle karstik, mağaralar çukurlar ve yeraltı drenaj sistemlerinden oluşan yayla bölgesidir ve burada bulunan tepeler genellikle çıplak yapıdadır. Ancak sırt bölgelerinde bulunan kesimler ise alüvyal topraklar ile kaplıdır. Adriyatik denizine kıyısı olmasına rağmen hiçbir doğal liman içermemektedir. Bosna'nın merkezinde ise bölge erozyona karşı daha korunaklı durumdadır. Bölge sağlam arazi ve ormanlık alanlardan oluşur. Ülkenin kuzey kesiminde ise, alçak dar alanlarda Sava nehri ve nehrin kolları uzanmaktadır¹⁷⁹.

2.2.2. Bosna-Hersek İklim Yapısı

Bosna-Hersek'in iklim yapısı ise, klimatolojik özellikleri bakımından çok çeşitliliğe sahip olduğundan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu çeşitliliğin sebebi ise ülkenin Akdeniz iklimine yakın olması ve bunun yanında karasal iklimin etkili olmasından bahsetmemiz gerekir ki bu iki iklimin bir araya gelmesinden dolayı Bosna-Hersek'in çok çeşitli iklim tipine ev sahipliği yaptığını destekler.

Tüm bu özelliklere bakarak, ülkenin iki ana iklim bölgesine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kondo (2003) "... Güney iklim bölgesi tipik Akdeniz ikliminin etkisi hissedilmektedir. Şöyle ki burada yazlar çok sıcaktır, kışın ise ılıman bir hava hâkimdir. Ayrıca yıl içinde sıcaklık ve yağış farkı çok azdır. Kuzey bölgesinde ise karasal iklim özelliklerinin hâkim olduğunu görebiliriz. Burada kışlar güneye nazaran daha sert, yazlar ise daha sıcak geçer. Kuzey bölgesinde yıllık sıcaklık ve yağış miktarları arasındaki farklar çok yüksektir."¹⁸⁰ Diyerek açıklamaktadır.

2.2.3. Bosna-Hersek Bitki Örtüsü

Ülkenin doğal bitki örtüsü ise, bölgede Avrupa-Sibirya ve Avrupa-Akdeniz vejetasyon bölgelerini görmemiz mümkündür. Bunun dışında Kondo (2003) yaptığı çalışmada "Özellikle iklimin etkisiyle İran-Turan vejetasyon bölgesinin elemanlarını da burada görebiliriz"¹⁸¹ diyerek belirtmiştir.

¹⁷⁹ John L. Rampe, vd., *Bosnia and Herzegovina*, Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Bosnia-and-Herzegovina>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018).

¹⁸⁰ Saida Kondo, *Bosna Hersek Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.25.

¹⁸¹ Saida Kondo, *Bosna Hersek Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.52.

2.3. Bosna-Hersek'in Sosyolojik Durumu

Bosna-Hersek, yakın tarih içerisinde sürekli olarak savaş ile anılmış bir ülke konumundadır. Savaş sonrası dönemde ise Dayton Anlaşması ile birlikte dünya üzerinde ki karmaşık sistemli bir devlet sistemine sahip bir ülke konumuna gelmiştir. Bunun yanı sıra devletin siyasi durumu, ekonomik sıkıntıları, savaşın yarattığı travma gibi faktörlere bağlı olarak Bosna-Hersek halkı üzerinde çeşitli etkileri mevcut bulunmaktadır.

2.3.1. Bosna-Hersek'te Nüfus Yapısı

Bosna-Hersek'in nüfus yapısına bakıldığında 1960 yılından 1989 yılına kadar sürekli olarak bir nüfus artışı içerisinde olduğu direkt olarak gözümüze çarpmaktadır.

Bosna-Hersek'in nüfusu 1989 yılında ise tavan noktasına ulaşmaktadır. Bu yıl içerisinde ülkenin nüfusu 4.506.653 kişidir. Fakat bu tarihten sonra 1998 yılına kadar gözle görülür biçimde nüfus da azalma meydana gelmiştir. Bu durumun oluşmasında özellikle ülkede meydana gelen iç savaş ve buna bağlı olarak yerlerinden edilip göç eden kişilerin büyük bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Ülkenin 1998 yılında ki kişi sayısı ise 3,750,485 kişidir. 1998 yılından 2007 yılına kadar ise ülkede tekrardan nüfus da bir artış gözlemlenmektedir. 2007 yılında ülkedeki kişi sayısı ise 3,774,000 kişidir. Nüfusun bu şekilde artış göstermesinde ki etmenler arasında savaş sonrası ülkesine geri dönen insanlar ve nüfusu arttırmaya yönelik politikaların uygulanması etkili olabilmektedir.

2007-2008 yılları arasında nüfus stabil bir şekilde seyretmiştir fakat 2008 yılından sonra 2015 yılına kadar nüfusta tekrardan bir azalma görülmektedir. Bu tablonun da ortaya çıkmasında ki nedenler arasında en kuvvetli etmenin eğitim seviyesinin yükselmesi olarak göstermek mümkündür. Ülkenin 2016 yılı itibari ile birlikte toplam nüfus oranı ise 3,535,961 kişi olarak Dünya Veri Bankası istatistiklerine yansımıştır¹⁸².

Ülke genelinde 0-14 yaş arası nüfusa bakıldığında ise 1960-2015 arasın da sürekli olarak azalma meydana geldiği görülmektedir. 2015 yılına bakıldığında toplam nüfus

¹⁸² World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 18.10.2017).

içerisinde 0-14 yaş arası kişilerin oranı %14.478'dir¹⁸³. Aynı zamanda 15-64 yaş arası nüfusa bakıldığı zamanda genel olarak bir artış gözlenir. Bu grubun maksimum oranı yakaladığı yıl 2010'dur bu yılda 15-64 yaş aralığında ki kişi oranı %70.326'dır¹⁸⁴. 65 yaş ve üzeri nüfusta aynı şekilde genel olarak bir artıştan söz etmek mümkündür. 2015 yılına bakıldığında ise 65 yaş üzeri kişiler nüfusun %15.717'lük kısmını oluşturmaktadırlar¹⁸⁵.

Bosna-Hersek'te ki nüfus içerisinde ki var olan kadın nüfusuna bakınca da 1960-1991 yılları arasında sürekli olarak bir düşüş göstermektedir. Bunun nedenleri arasında göçler ve savaşı göstermek yerinde olacaktır. 1991-1996 yılları arasında kısmen de olsa kadın nüfusunun arttığını gözlemlemekteyiz ki bu durumun oluşmasında savaşın son bulması da en büyük etmendir. 1997-2015 yılları arasında da bu yükseliş devam etmiştir. 2015 yılı içerisinde de genel nüfus içerisinde kadınların oranı %50.23'tür¹⁸⁶.

Çalışma çağına ki nüfus oranlarına bakıldığında ise ülkenin 1962 yılından 2010 yılına kadar yüzde olarak genel bir düşüş gözlemlenmektedir. Fakat 2010 yılından 2015 yılına kadar ise bu durum tersine dönmüş olup bir yükseliş söz konusudur. 2015 yılında çalışma çağına olan kişilerin toplam nüfus içerisinde %43.15'lik bir kısmını oluşturmaktadır¹⁸⁷.

Nüfusun büyüme grafiklerine baktığımız zaman ise 1960 yılından 1987 yılına kadar yer yer artışlar olup genel itibari ile dengeli bir seyir göstermiştir ki 1987 yılında %1.419'luk bir büyüme vardır. Fakat 1987 yılından 1993 yılına doğru keskin bir şekilde düşüş gözlemlenmektedir ki 1993 yılında nüfus büyüme oranı %-3.791 seviyesindedir. bu durumun şüphesiz en büyük etmeni çıkan iç savaştır. 1993 yılından 1999 yılına kadar olan süre zarfı içerisinde ise eksi yüzdeleri gören nüfus büyüme hızı tam tersi bir yol çizerek yüzdeler olarak pozitif tarafına geçmiştir. 1999 yılı itibari ile nüfus büyüme hızı %0.225 seviyesine gelmiştir. 1999 dan 2015 yılına kadar da 1987-1993 yılları arasında ki kadar sert

¹⁸³ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.0014.TO.ZS?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 14.07.2018).

¹⁸⁴ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.1564.TO.ZS?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 14.07.2018).

¹⁸⁵ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.65UP.TO.ZS?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 14.07.2018).

¹⁸⁶ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL.FE.ZS?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 14.07.2018).

¹⁸⁷ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.DPND?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 14.07.2018).

bir düşüş göstermemekle birlikte genel olarak düzenli olarak bir düşüş göstermektedir. 2015 yılı ile birlikte nüfus büyümesine bakıldığında zaman büyüme oranı %0.187 seviyesinde seyretmektedir¹⁸⁸.

2.3.2. Bosna-Hersek'te Etnik Yapı

Etnik yapıdan bahsetmeden önce kısaca etnik grupların ne olduğunu açıklamakta fayda vardır. Etnik gruplar, “Paylaşılmış tarihsel deneyim ve değerli kültürel özellikler, inançlar, dil, yaşam tarzlarının bazı bileşimlerine dayanan genel çıkar ve kimlik duygusunu paylaşan üyelerin psikolojik toplulukları”¹⁸⁹ olarak tanımlanır.

Bosna-Hersek topraklarında ilk önceleri Katolik Roma İmparatorluğu etkisinde kalan batı bölgeleri daha çok Katoliklikten etkilenmiş, doğu tarafında bulunan Sırlar ise daha çok Bizans'tan etkilenerek Ortodoks olmuşlardır. Genelde bu iki grup arasında kalan Boşnaklar ise Bogomil inancını seçmişlerdir ve bu şekilde Bosna-Hersek topraklarında etnik unsurlar dine bağlı bir şekilde dahi olsa görülmeye başlanmıştır. Bunun yanı

sıra 14.ve15. Yüzyıllarda bölgeye Osmanlı'nın da gelmesiyle birlikte Bogomil inancına sahip Boşnakların büyük bir kısmı Müslümanlığa geçmişlerdir ve bölgede etnik çeşitlilik daha da artmıştır.

19. Yüzyılda bölgede var olan dinler bölge insanının kategorisini oluşturuyordu ki bununla da sınırlı kalmayıp bölge insanı seçtiği dini grubun kültürel yapısını da kendi kültürü ile birleştirip yaşamaya başlaması bölgede mozaik bir yapının da oluşmasını beraberinde getirdi. Tüm var olan bu mozaik yapının içerisine 1492 yılında büyük göç ile gelen Musevilerin göçü ile birlikte bölgenin dördüncü unsuru olan “Sephardic-Museviler” de 1496 yılı ile birlikte bölgeye gelerek mozaik yapıya katılmışlardır¹⁹⁰.

Bu konuyla ilgili olarak Kondo (2003), “Karmaşık etnik yapısı, renkli kültürü, çeşitli dil ve din yelpazesi Bosna-Hersek nüfusunun karakteristik özelliğidir. O yüzden biz Bosna-Hersek için çeşitli kültürleri bir arada barındıran, çok dinli ve çok dilli bir etnik

¹⁸⁸ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 14.07.2018).

¹⁸⁹ Barbara Harff ve Ted Robert Gurr, *Ethnic Conflicts in World Politics*, Boulder, CO, Westview Press, 2004, s. 1-3.

¹⁹⁰ Saida Kondo, *Bosna Hersek Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.76.

mozaik ülkesi demektedir.” Demiştir¹⁹¹.

Bosna-Hersek’te 1991 yılından sonra meydana gelen savaş yüzünden herhangi bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalara göre (Bkz. Tablo 2.1. ve Tablo 2.2.):

Tablo 2.1.: Bosna-Hersek Etnik Nüfus Yapısı

Etnik Nüfus Yapısı (Kişi)	
Müslümanlar	1.889.122
Sırp lar	1.367.155
Hırvatlar	753.242
Diğerleri	354.860
Toplam	4.374.379

Kaynak: Başbakanlık Devlet Arşivleri GM, Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1519-1919), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Numarası: 7, Ankara 1992, s.34.’den uyarlanmıştır.

Tablo 2.2.: Bosna-Hersek’te Nüfusun Etnik Yüzdese l Dağılımı

Nüfusun Etnik Olarak Yüzdese l Dağılımı	
Müslümanlar	%43.41
Sırp lar	%31.25
Hırvatlar	%17.22
Diğerleri	%8.11

Kaynak: Başbakanlık Devlet Arşivleri GM, Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1519-1919), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Numarası: 7, Ankara 1992, s.34.’den uyarlanmıştır.

Fakat yapılan en son sayım ile birlikte detaylı sonuçların açıklanacağı 1 Temmuz 2014- 1 Temmuz 2016 arasında belirtilmiştir¹⁹². Elde edilen sonuçlara göre Bosna-Hersek’te toplam nüfus 3.531.159 kişidir. Bu kişilerin 2.219.220’si Bosna-Hersek Federasyonu’nda 1.228.423 kişide Sırp Cumhuriyetinde bulunmaktadır. Brčko distrikt bölgesinde ise 83.156 kişi yaşamaktadır. Bu yapılan en son sayım ile birlikte 1991 yılında

¹⁹¹ Saida Kondo, Bosna Hersek Coğrafyası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.76.

¹⁹² Aljazeera, Aljazeera web page, Haberler, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/bosnada-22-yil-sonra-nufus-sayimi>, (Erişim Tarihi: 7.05.2016)

yapılan sayıma göre Boşnak nüfusunda %7 oranında bir artış meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra sayım ile birlikte ülkenin etnik olarak dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir¹⁹³ (Bkz. Tablo 2.3.).

Tablo 2.3.: Bosna-Hersek'in Etnik Dağılımı

Etnik Dağılım	
Müslümanlar	%50.11
Sırpalar	%30.78
Hırvatlar	%15.43

Kaynak: Bosnahersek.ba, bosnahersek.ba web page, haberler, <https://www.bosnahersek.ba/bosna-hersekte-nufus-sayisi-3-531-159> (7.05.2016)

2.3.3. Bosna-Hersek'te Eğitim Durumu

Bosna-Hersek'in genel olarak eğitim durumunu gözden geçirdiğimiz zaman gözümüze ilk olarak ilköğretimin zorunlu ve ücretsiz oluşudur. Bununla birlikte ülkenin anayasasının vatandaşlarının ilk ve ortaöğretim haklarını beyan etmiştir ki bu bağlamda ülkede 0.99/1 gibi bir oranı yakalamışlardır bu noktada da Bosna-Hersek adına büyük bir başarı örneği olarak kabul edebiliriz. Bosna-Hersek nüfusunun sadece %1'lik bir kısmı 4 yıllık bir eğitim sürecinden mahrum kalmaktadır¹⁹⁴.

Dünya Banka'sının verilerine baktığımız zaman ise 2011 yılından 2012 yılına kadar hızlı bir yükseliş görmekteyiz ki bu süre zarfında ilkokula kayıt olan kişilerin yüzdesini göstermektedir. 2011 yılında %94.966 olan katılım 2012 yılında %98.271 gibi bir yüzdeyi bulmuştur. Ancak 2012'den 2014 yılına kadar bir azalma söz konusudur yaşanan azalma ile birlikte 2014 yılı kayıt oranı %97.527'dir¹⁹⁵.

İlköğretimde ki öğrenci-öğretmen oranına bakıldığı zaman ise 2013 yılında bu oran 17.099, 2014 yılına gelindiği zaman bir düşüş görülmeyle birlikte olan 16.821'e kadar gerilemiştir. 2014 yılından sonra tekrardan bir artış görülmektedir. 2015 yılı itibari ile de oran 17.164 e ulaşmıştır¹⁹⁶.

¹⁹³ Bosnahersek.ba, bosnahersek.ba web page, haberler, <https://www.bosnahersek.ba/bosna-hersekte-nufus-sayisi-3-531-159> (7.05.2016)

¹⁹⁴ UNESCO, *Culture for development indicators; Bosnia & Herzegovina Analytical Brief*, 2011, s.5

¹⁹⁵ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SE.PRM.NENR?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 8.05.2016)

¹⁹⁶ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SE.PRM.ENRL.TC.ZS?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 8.05.2016)

Ülkede ki nüfusun okuma yazma oranlarına bakıldığı zamanda ise ülkedeki 15 yaş ve üzeri nüfusunun 2013 yılı verisine göre %96.992'lık kısmı okuma yazma bilmektedir¹⁹⁷. Aynı şekilde 15-24 yaş aralığında ki nüfusunda okuma yazma oranı %99.662'dir¹⁹⁸.

Bosna-Hersek'te ilkokul eğitimi zorunlu olarak 9 yıldır ve öğrenciler okula 6 yaşından itibaren başlamaktadırlar. Zorunlu eğitimlerini bitirmelerinin ardından öğrenciler eğitim hayatlarına ortaöğretim seviyesinde devam ederler ki bu eğitim süresinde toplam 4 yılı kapsamaktadır. Ortaöğretim döneminde okullar genellikle düz lise, sanat lisesi, mesleki ve teknik lise aynı zamanda imam hatipler şeklinde hizmet vermektedir. 4 yıllık ortaöğretimini bitiren öğrenciler dilerse eğitim hayatlarına devam etmektedir. Devam etmek istedikleri zaman öğrenciler yükseköğretim için üniversitelere başvurumaktadırlar ki burada dikkat çeken nokta ise şudur Bosna-Hersek'te öğrenciler üniversitelere sınavsız şekilde devam edebilmektedir. Bizim ülkemizde ise geçişler sınav sistemi ile yapılmaktadır.

Ülke de aynı zamanda çok dilli eğitimde devlet tarafından desteklenmektedir. Öyle ki ortaöğretimin ilk iki yılında (10. ve 11. sınıflar) ülkenin üç bölgesinin dilinden birini öğretmektedirler. Bu öğretim dönemin %44'lük bir kısmını karşılamaktadır. Geriye kalan %56'luk dilimde ise uluslararası dil öğretilmektedir. Bu sonuçlar ile birlikte ortaöğretim döneminde bölgenin var olan üç dilini öğretmeye aynı zamanda da uluslararası dilleri de öğretilmeye çalışıldığını görmek mümkündür¹⁹⁹.

Uluslararası diller olarak ülkede genellikle öğretiminde tercih edilen diller İngilizce, Fransızca ve Almancadır. Son dönemlerde ise öğretilmeye başlanan diller arasında İspanyolca, İtalyanca ve Türkçede bulunmaktadır. Genel olarak resmi ve uluslararası dillerin öğretimine ayrılan zamana bakıldığı zaman ise 68:38 gibi bir sonuç karşımıza çıkmaktadır²⁰⁰.

Ülkede sanat ile ilgili eğitime bakıldığı zaman ortaöğretimin ilk iki yılında bununla

¹⁹⁷ World Bank, World Data Bank,

<https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.ZS?end=2013&locations=BA&start=2000&view=chart>, (Erişim Tarihi: 8.05.2016)

¹⁹⁸ World Bank, World Data Bank <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.1524.LT.ZS?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 8.05.2016)

¹⁹⁹ UNESCO, Culture for development indicators; Bosnia & Herzegovina Analytical Brief, 2011, s.6.

²⁰⁰ UNESCO, Culture for development indicators; Bosnia & Herzegovina Analytical Brief, 2011, s.6.

ilgili ders verildiği görülmektedir ki bu dersler öğrenim saatinin %6.5'lik bir kısmını kapsamaktadır. Bunun yanında Bosna-Hersek devletinin kültür alanında ki politikası ise eğitim sistemi içerisinde sanat ve yaratıcı içeriği teşvik etmeye yöneliktir²⁰¹. Bu bağlamda okul müfredatı içerisinde verilen öncelikli dersler müzik ve resim dersleridir. Fotoğraf, dans ve drama gibi diğer seçenekler ise seçmeli ders olarak öğrencilere sunulmaktadır.

Genel olarak eğitime baktığımız zaman da ise etnik kimliklerini canlı tutmaya çalıştıklarını aynı zamanda uluslararası dil eğitimine de önem vererek bölgede var olan kültürel çeşitliliğinde değer kazanmasını sağlama çalışmalarını görmemiz mümkündür.

2.4. Bosna-Hersek'te Kültürel Yapı

Bosna-Hersek ufak bir ülke olsa da çok çeşitli mozaik yapısı ile Balkan ülkelerini etkileyen bir kültüre sahiptir. Aynı zaman da Saraybosna, Kudüs'ten sonra ufak bir alan içerisinde camii, kilise ve sinagog bulunan ikinci şehir olma özelliğini de barındırmaktadır²⁰².

Bosna-Hersek'in sahip olduğu zengin kültürü kendisini her alanda göstermektedir. Öyle ki Macaristan ile birlikte bölgede birden fazla prestijli ödül alan tek ülke konumundadır. Örnek olarak Vladimir Prelog kimya alanında, İvo Andriç de edebiyat alanında Nobel ödülüne sahip olan kişilerdir bunun yanı sıra "Tarafsız bölge" filmiyle de Oscar ve Cannes da en iyi senaryo ödülleri alan Bosnalı Denis Tanoviç de dünya çapında tanınan kişiler arasındadır. Spor alanında ise Saraybosna 14. Kış Olimpiyatlarına ev sahipliği yaptığını da es geçmemek gerekmektedir. Saraybosna'nın etkinliği sadece bununla sınırlı kalmamakla birlikte Güneydoğu Avrupa ülkeleri arasında prestiji olan Sarajevo film festivali (SFF), Jazz festivali ve MESS gibi birçok festivallerle de misafir ağırlamaktadır²⁰³.

Ayrıca Bosna-Hersek'in kültürel zenginliği tek tip bir yapıda değildir özellikle Saraybosna şehrinde bu farklı yapılarda ki kültürel zenginliği görmek mümkündür. Şehrin bir bölümünde Avrupa tarzı yapıları ile göze çarpmakta ve özellikle de Başçarşı da

²⁰¹ UNESCO, *Culture for development indicators; Bosnia & Herzegovina Analytical Brief*, 2011, s.6.

²⁰² Bosnahersek.ba, bosnahersek.ba web page, bosna-hersek, <http://www.bosnahersek.ba/bosna-hersek/bosna-kulturu/> (Erişim Tarihi: 09.05.2016)

²⁰³ Bosnahersek.ba, bosnahersek.ba web page, bosna-hersek, <http://www.bosnahersek.ba/bosna-hersek/bosna-kulturu/> (Erişim Tarihi: 02.06.2016)

Osmanlı ile birlikte gelen doğu kültürünün izlerini görmek mümkündür. Ülkenin kültürel zenginliğini kaynağı ise bünyesinde barındırdığı farklı ırka ve dine mensup insanlardan ayrıca geçmiş dönemler içerisinde bölgede hüküm sürmüş devletlerin getirdiği kültürel etkilerden almaktadır. Örnek olarak, Osmanlı ile birlikte Bosna-Hersek üzerinde doğu kültürünün etkilerini de beraberinde getirmiştir ilerleyen zaman içerisinde bölge de hâkimiyet kuran Avusturya ile birlikte de Avrupa kültürü bölge de etkisini göstermeye başlamıştır. Tüm bunların yanı sıra bölge halkının ve farklı ırka mensup insanların yaşadığı ülke de Slav kültürü de temel teşkil etmektedir. Tüm bunların birleşmesi ile birlikte Bosna-Hersek'i diğer tüm ülkelerden ayıran özellikleri oluşturmaktadır²⁰⁴.

Ayrıca devlet düzeyinde var olan kültürel mirası koruma alanında mevzuatlarında eksikler olduğunu belirtmekte fayda vardır ancak devlet bu eksiklikleri gidermek adına gerekli çalışmaları yapmakla birlikte Bosna-Hersek'te kültür eşyaları yasa tasarısı hazırlanmaktadır ve hazırlanmakta olan yasa tasarısının eylem planında bu konu ile alakalı olarak şöyle denmiştir. “Mirasla ilgili ulusal politikaların uluslararası standartlara uygunlaştırılması” öngörülmüştür. Miras mevzuatının analizi ise 2011 yılında gerçekleştirildi ve kültürden sorumlu devlet, kuruluş ve kanton düzeyinde ki bütün bakanlıklara sunulmuştur²⁰⁵.

Bosna-Hersek'in kültür politikası stratejisi (2008) kapsamında, Avrupa'nın etnik çeşitlilik, ademi merkezîyetçilik ve demokratikleşme ilkelerine uygun bir şekilde ülke bünyesinde kültürden sorumlu birkaç bakanlık hükümetin her düzeyinde mevcut bulunmaktadır ve bu bakanlıkların bütçeleri de devlet tarafından tahsis edilmektedir. Bu konu ile alakalı UNESCO'nun 2011 raporunda ise şu şekilde bahsedilmektedir: “Kültür üzerinde ki yetkinliklerin çoğu varlık yargısı altındadır ve her kurumda seçilmiş kültürel konulardan sorumlu iki ayrı bakanlık ve aynı zamanda Bosna-Hersek Federasyonu'ndaki 10 kanton düzeyinde bakanlık bulunmaktadır. Kuruluşlar ve kantonlar, kültür alanında mevzuat ve stratejilerin başlatılması ve geliştirilmesinden sorumludur. Kültürel kurumlar vasıtasıyla kültürel hizmet sunumunun düzenlenmesi ve organizasyonu, program ve projeler için kamu fonlarının dağıtımı; kültürel işbirliği programlarının desteklenmesi ve vatandaş derneklerinin bakımı. Bu amaçla miras koruma, müzeler, arşivler, kütüphaneler,

²⁰⁴ UNESCO, *Culture for development indicators; Bosnia & Herzegovina Analytical Brief*, 2011, s.9.

²⁰⁵ UNESCO, *Culture for development indicators; Bosnia & Herzegovina Analytical Brief*, 2011, s.10.

yayıncılık, tiyatro, müzik, güzel sanatlar, film vb. alanlarda idari ve mesleki görevler üstlenirler.”

Ayrıca Bosna-Hersek Federasyonu da 2010-2020 dönemleri için kültüre özgü hedef ve faaliyet belirten bir kalkınma stratejisi ve eylem planı da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra 2010 ve 2015 dönemi içerisinde de cumhuriyet başkonsolosluğu için yeni kalkınma stratejisi hazırlanmasında kültürden sorumlu bir bakan ilk kez dahil etmişlerdir²⁰⁶.

Bununla birlikte Bosna-Hersek'te yapılan kapsamlı kültür politikaları ve kurumsal çerçevesine rağmen ülke içerisinde hali hazırda verimlilik ve etkinlik geliştirme durumunun hala daha geliştirilebilir durumda olmasıdır. Tüm bunların yanı sıra ülkenin yargı sisteminin karmaşık bir yapıda oluşturulmuş olmasından dolayı yapılacak faaliyetler için ülke de yüksek bir iş birliğinin gerektiği su götürmez bir gerçektir ve ülke içerisinde iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir ve geliştirilebilir durumdadır. Bu söylediklerimize ek olarak önemli olarak bulunan ülke çapında etkinlikleri kolaylaştırmak, fonlamanın ve hedeflenen kültürel programlarının yeterli dağılımını sağlamak için, verinin toplanması, paylaşılması ve hükümet düzeyleri boyunca da bu verilerinin bilgi sistemlerince uyumlaştırılması konularında da hala daha bir gelişimden söz etmek mümkündür²⁰⁷.

2.5. Bosna-Hersek'in Ekonomik Yapısı

Konuya başlamadan önce Bosna-Hersek'in bir Balkan ülkesi olduğu ve Yugoslavya'nın dağılmasından sonra çok fazla savaşa ve katliama sahne olmuş bir ülke olup duruma büyük devletlerin müdahalesinden sonra yapılan anlaşmalar ile birlikte kantonlara bölünmüş olarak kurulan bir devlet olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

Bosna-Hersek, nüfusu Dünya Veri bankasının 2016 yılı istatistiklerine göre 3,516,816 kişiden oluşmaktadır²⁰⁸. Ayrıca ülkenin ekonomik olarak GSYİH değerleri dolar baz alınarak Dünya Veri Bankasının 2016 istatistikleri ile birlikte 16.56 milyar dolar

²⁰⁶ UNESCO, *Culture for development indicators; Bosnia & Herzegovina Analytical Brief*, 2011, s.11.

²⁰⁷ UNESCO, *Culture for development indicators; Bosnia & Herzegovina Analytical Brief*, 2011, s.11.

²⁰⁸ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 8.05.2016)

seviyesindedir²⁰⁹. Fakat Dünya Veri Bankasının istatistiklerini incelediğimiz zaman 1994 yılından 2008 yılına kadar olan dönem içerisinde Bosna-Hersek'in GSYİH değerlerinde istikrarlı bir biçimde artışı gözlemlenmektedir. Hal bu ki Bosna-Hersek en yüksek GSYİH değerlerine de 2008 yılı itibari ile ulaşmıştır bu dönemde Dünya Veri Bankası değerlerine göre 19.101 milyar dolar olarak gözümüze çarpmaktadır²¹⁰. 2008 yılından sonra ülke de ki GSYİH oranlarını sürekli olarak dalgalanma göstermektedir ki 2008 ve 2016 yılları arasında ki en düşük değerlere ise 2015 yılında 16.174 milyar dolar ile sahip olmuşlardır²¹¹.

Ayrıca ülkenin GSMH oranlarına Dünya Veri Bankası üzerinden baktığımız zaman ise 2016 yılı verilerine göre 4,880 dolar belirlenmiştir²¹². Ülkenin yıllara göre 1996 ve 2016 yılları arasında genel olarak çok fazla artıp azalan bir grafiğe sahip olmamaktadır. Ülke olarak en düşük değerleri de zaten 1996 yılı itibari ile 760 dolar olarak belirlenmiştir. Bosna-Hersek'in en yüksek değerlere ulaştığı yıl ise Dünya Veri Bankasına göre 2013 yılı itibari ile 5,170 dolar olmuştur²¹³.

Ülkenin genel olarak GSYİH ve GSMH oranlarına baktıktan sonra ülke genelinde yoksulluk oranı ise Dünya Veri Bankası'nın 2015 yılı verisine göre %16.9 olarak verilmiştir²¹⁴. Durumu daha da açık şekilde izah etmek için ülke nüfusunun %16.9'luk kısmı yoksul olarak nitelendirilmektedir.

Önce ki sayfalar da ülke nüfusunun 2016 yılında toplam 3,516,816 kişi olduğundan bahsetmiştik ve bu nüfusun %16.9'unun da yoksul olarak nitelendirildiğini söylemiştik. Bosna-Hersek'te iş gücü oranına baktığımız zaman da ise 1990 ve 1995 yıllarını kapsayan dönem içerisinde keskin bir hat ile azalma olduğunu görmekteyiz 1990 yılında 1,507,872

²⁰⁹ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

²¹⁰ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

²¹¹ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

²¹² World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

²¹³ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

²¹⁴ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?end=2015&locations=BA&start=2015>, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

ile başlayan grafik 1995 yılı itibari ile birlikte 1,318,698 olarak Dünya Veri Bankası'na belirlenmiştir²¹⁵. 1995 yılı ülke için iş gücünün en düşük olduğu yılı bizlere göstermektedir. Bu yıldan sonra düzenli olarak iş gücünde bir artış yaşandığını görmekteyiz fakat bu durum 2008 yılına kadar devam etmiştir bu tarihten sonra ülkenin iş gücü oranı sürekli olarak inişli çıkışlı grafik sergilemektedir. Bu inişli çıkışlı grafik tablosu 2012 yılına kadar sürmüştür ve 2012 yılından itibaren 2016 yılına kadar olan süreçte sürekli olarak düşüş gözlemlenmektedir. 2016 yılının Dünya Veri Bankası verilerine göre ülke toplamda 1,386,783 kişi olarak iş gücüne sahiptir²¹⁶. Ülkenin en yüksek iş gücüne sahip olduğu yıl 1990 yılıdır.

Dünya Veri Bankasının 15-24 yaş arası kişilerin ülke iş gücüne katılım oranları konusunda verdiği istatistiğe göre ise 2015 yılı itibari ile katılım %32.17 olarak belirlenmiştir²¹⁷.

Ülkede ki 15-24 yaş arası kadınların iş gücüne katılım oranlarına Dünya Veri Bankasının tahmini olarak verdiği verilerine göre ise 2015 yılı itibari ile %18.3 olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda bu veriye bağlı olarak kadın nüfusunun katılım oranı olarak en düşük orana sahip olduğu yıldır²¹⁸.

Aynı zamanda 15-24 yaş arası erkek nüfusunun iş gücüne katılım oranları ise Dünya Veri Bankasının tahmini olarak verdiği değerlere göre 2015 yılı itibari ile %38.93 olarak belirlenmiştir. Ülkenin en fazla katılım yüzdesine sahip olduğu yıl ise 2007 yılı ile birlikte %40.73 olarak gösterilmiştir²¹⁹.

Bosna-Hersek nüfusunun ileri derecede eğitim görmüş nüfusunun iş gücüne katılım payı ise Dünya Veri Bankasının verdiği 2014 yılı verisine göre %73.67 olarak

²¹⁵World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN?locations=BA> , (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

²¹⁶World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN?locations=BA> , (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

²¹⁷ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ACTI.1524.NE.ZS?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

²¹⁸ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ACTI.1524.FE.NE.ZS?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 27.10.2017)

²¹⁹ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ACTI.1524.MA.NE.ZS?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 27.10.2017)

görülmetedir²²⁰.

Ülke genelinde işsizlik oranları ise Türkiye Kalkınma Bankasının Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nün 2010 yılında hazırladığı raporlara göre 2009 yılı ile birlikte %24.1 olarak belirlenmiştir²²¹.

Ülke genelinde çalışan nüfusun iş kollarına göre ayrımı ise şu şekildedir;

- Tarım: %19
- Endüstri: %30
- Hizmet: %51 olarak 2013 yılı verilerine göre belirlenmiştir²²².

Bosna-Hersek'te ülke gıda ihtiyacının sadece yarısını tarım üzerinden karşılayabilmektedir. Pamuk, arpa, buğday, yulaf, mısır, tütün ve üzüm gibi ürünler ülkenin başlıca yetiştirdiği ürünlerdir ki tarım sektörü ülke gelirine yani GSMH da %8.3 gibi oranında paya sahiptir²²³.

Ülkenin sanayi sektörü ise GSYİH'nin %23.14'lük kısmına tekabül etmektedir. Özellikle imalat sanayisi GSYİH'nin %11.5 oranı ile en büyük bileşenine sahip konumdadır ve sırasıyla inşaat %5.42, gaz, elektrik ve sıcak su üretim ve dağıtım ise %4.14 ve %2.08 ile de madencilik gelmektedir²²⁴.

Ülkenin GSYİH'nin %23.14'lük bir kısmını kapsayan sanayi sektöründe Bosna-Hersek'in başlıca ihraç ettiği ürünler ise şunlardır (Bkz. Tablo 2.4.);

²²⁰ World Bank, World Data Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ADVN.ZS?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 27.10.2017)

²²¹ Oktay Küçükiremitçi, vd., *Bosna Hersek Sektör Raporları: Turizm Sektörü*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara 2010, s.1.

²²² CIA, cia.gov web page, World Factbook (Bosnia&Herzegovina), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html>, (Erişim Tarihi: 30.10.2017)

²²³ Türkiye Ekonomi Bakanlığı, Bosna-Hersek, https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Bosna%20Hersek/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159872&_afLoop=8649099335592957&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=ga8a5bmok_18#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D8649099335592957%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-159872%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dga8a5bmok_22, (Erişim Tarihi: 31.10.2017)

²²⁴ Oktay Küçükiremitçi, vd., *Bosna Hersek Ekonomik ve Sosyal Durum Profili*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara 2010, s.17.

Tablo 2.4.: Bosna-Hersek İhracat Ürünleri

İhraç Edilen Ürünler	
Üretim Maddesine Göre Sınıflandırılmış Ürünler (%27.85)	Üretilmiş Çeşitli Maddeler (%23.31)
Hammaddeler (%13.02)	Makine ve Ulaşım Araçları (%12.39)
Mineral Yakıtlar ve Yağlar (%9.25)	Gıda ve Canlı Hayvan (%6.25)
Kimyasallar (%6.07)	Hayvansal ve Bitkisel Yağlar (%0.95)
İçecek ve Tütün (%0.16)	

Kaynak: BIGMEV, Bosna Hersek, <http://www.bigmev.org/bosna-hersek/>, (Erişim Tarihi: 6.11.2017)'den uyarlanmıştır.

Bunun yanı sıra Bosna-Hersek'in ithal ettiği ürünler ise başlıca şunlardır (Bkz. 2.5.);

Tablo 2.5.: Bosna-Hersek İthalat Ürünleri

İthal Edilen Ürünler
1. Mineral Yakıtlar ve Yağlar
2. Üretim Maddesine Göre Sınıflandırılmış Ürünler
3. Makina ve Ulaşım Araçları
4. Gıda ve Canlı Hayvan
5. Kimyasallar

Kaynak: BIGMEV, Bosna Hersek, <http://www.bigmev.org/bosna-hersek/>, (Erişim Tarihi: 6.11.2017)'den uyarlanmıştır.

2.6. Bosna-Hersek Turizm Sektörünün İncelenmesi

Bosna-Hersek devleti tarafından günümüzde yapılan yatırımlar arasında turizm sektöründe kendine yer bulmuştur.²²⁵ Bosna-Hersek'in 1984 yılında Kış Olimpiyatlarını düzenlemiş olması ve Saraybosna Havalimanı'nın Bjelasnica ve Jahorina dağlarında

²²⁵ MFA, Bosna Hersek'in Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018).

bulunan kış sporları merkezlerine yarım saat uzaklıkta bulunması Saraybosna kentini kış sporları yönünden cazip bir merkez olarak bilinmesini sağlamaktadır²²⁶.

Aynı zamanda ülke turizmi kış sporlarının yanı sıra, kaplıca turizmi, avcılık ve doğa sporları bakımından önemli kaynaklara sahiptir. Ayrıca ülkenin Adriyatik Denizi'ne kıyısı bulunmaktadır. Savaş döneminde ülkenin yaşadığı tahribattan dolayı turizm konusunda yeteri kadar gelişme kaydedememesinden dolayı, Bosna-Hersek hükümeti turizm sektörünü stratejik öneme sahip bir sektör olarak belirlemiştir. Bunun yanı sıra ülkede kış sporlarının cazibe merkezi olmasına rağmen bölgede konutların çok fazla olması, otel kapasitelerinin sınırlı sayıda kalması ve küresel ısınma nedeni ile sezonun normal süreden daha kısa bir süreye gerilemesinden dolayı turizm sektörü yeteri kadar var olan potansiyelden yararlanamamaktadır²²⁷.

2.6.1. Bosna-Hersek Turizm Gelirleri

Hizmet sektöründe var olan turizm Bosna-Hersek'te faaliyet gösteren yabancı yatırım teşvik ajansının (Foreign Investment Promotion Agency) 2015 yılında yaptığı çalışmaya göre: Ocak-Aralık 2014 yılı itibari ile ülkenin turizmden kazancını yaklaşık olarak 1 milyar KM seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda ülkeye gelen turist sayısının da 2013 yılına göre daha fazla olduğunu ve %0.3 oranında gelen turistte artışın yaşandığını belirtmektedir ve toplam konaklama süresinin ise 1.711.480 gece olduğunu belirtmektedir²²⁸.

Ayrıca gelen turistlerin yaptığı harcamalara da bakacak olursak World Travel And Tourism Council'in Economic Impact 2015 Bosnia&Herzegovina incelemesinde 2014 yılı itibari ile ülkeye gelen turistlerin yaptığı harcamalardan toplam olarak 1.109.5 milyon BAM kazandığından bahsetmektedir. Ayrıca 2015 yılında elde edilen gelirin %4.9 oranın büyümesi ve ülkenin 552.000 turisti ağırlaması öngörülmektedir. Ayrıca 2025 yılına kadar gelen toplam turist sayısının 769.000 olması ve 2.060.9 milyon BAM gelir elde edilmesini tahminleri arasına almıştır²²⁹.

²²⁶ BİGMEV, Bosna Hersek Genel Profili, <http://www.bigmev.org/bosna-hersek-hakkinda-genel-bilgiler.php>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018).

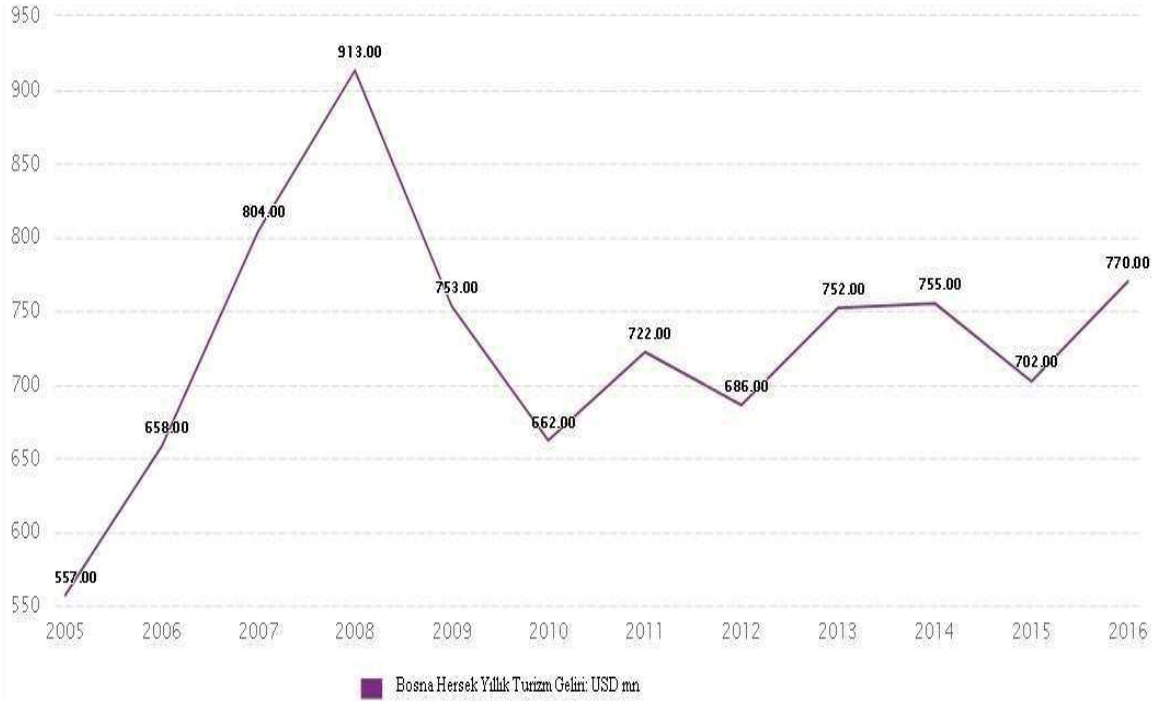
²²⁷ DEİK, *İş Yapma Rehberi: Bosna Hersek*, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İstanbul 2008, s.15-16.

²²⁸ "Bosnia and Herzegovina Tourism Sector", *Foreign Investment Promotion Agency*, Sarajevo2015, s.7.

²²⁹ "Economic Impact 2015 Bosnia&Herzegovina", *World Travel and Tourism Council*, London2015, s.5.

Yukarıda bahsettiklerimiz ile birlikte 2005-2016 yılları arasında Bosna-Hersek'in turizm gelirlerini milyon dolar cinsinden gösteren grafikte ise (Bkz. Şekil 2.1.):

Şekil 2.1.: Bosna-Hersek Yıllık Turizm Geliri: USD mn

Kaynak: CEIC, CEIC webpage, <https://www.ceicdata.com/en/indicator/bosnia-and-herzegovina/tourism-revenue>, (Erişim Tarihi: 08.05.2018).

Şekil 2.1'den yola çıkarak, Bosna Hersek'in 2005-2016 yılları arasında Turizmden elde ettiği geliri milyon dolar olarak görebiliriz. Şekil 2.1.'in üzerinde 2008 yılı 913.000 milyon dolar ile zirve yaptığı yılı göstermektedir. Bunun öncesinde ise 2005 yılı en düşük gelirin sağlandığı yıl olarak görülsede aynı zamanda 2008 yılına kadar turizmden elde edilen gelirin artışa geçtiği dönem olarakta görünmektedir. 2008'den 2010 yılına doğru ise ülkenin turizm gelirlerinde azalma meydana geldiği görülür. 2010-2015 yılları arasında ise ülkenin turizm gelirleri önceki yıllara oranla büyük dalgalanmalar göstermemektedir. Ancak 2015 yılına kadar küçük boyuttaki dalgalanmalar ile devam etmiştir. Bununla birlikte 2015 yılından başlayarak 2016 yılını da kapsayacak şekilde ülkenin turizm'den kazandığı gelirler artış içerisine girdiği görülmektedir.

Bosna-Hersek'te turizm sektörünün ülkenin GSYİH'ına katkısına baktığımız zaman da ise 2014 yılı itibari ile birlikte 664.5 BAM olarak GSYİH ya katkı sağlamıştır bu katkı

ile birlikte yüzde olarak %2.5'lik bir katkı sağlamıştır ve gelecekte bu durumun daha da artması beklenmektedir. Ayrıca 2015 yılı için yapılan tahmine göre ise de seyahat ve turizmin GSYİH'ya doğrudan katkısının %5.1 oranında artarak 1.126.6 milyon olacağı öngörülmekte ancak 2025 yılı için ise bu durum da gerileme yaşanacağını tahmin edilmektedir²³⁰.

2.6.2. Bosna-Hersek Konaklama Sektörü Mevcut Durumu

Bosna-Hersek'te faaliyet göstermekte olan turizm tesislerinin mevcudiyetine baktığımız zaman. 2009 yılında ülke genelinde bulunan, 189 adet otel, 106 adet motel, 62 adet pansiyon ve hostel ile 36 adet diğer tesislerin faaliyet gösterdiği ve bu tesislere ait olan oda sayısının 11,737 ve yatak sayısının ise 24,402 adettir. Bütün yatak konteyjanının yüzdelik dağılımına bakıldığı zaman ise bu kapasitenin %78'i otellere ait durumdadır %11'lik kısmı motellere ve geri kalan %6'luk dilim ise pansiyon ve hostellere aittir²³¹.

2007-2009 dönemleri arasına bakıldığı zaman ise, Bosna-Hersek genelinde tesis %14, oda sayısı %10, yatak kapasitesi de %10.2 oranında gelişmiştir. İncelenen dönemler içerisinde otellere ait olan yatak kapasitesinde %8.6, motellere ait olan yatak kapasitelerinde %9.3, pansiyon ve hostellere ait olan yatak kapasitelerinde ise %10.5 oranında bir artış meydana gelmiştir²³².

Yıllara göre Bosna-Hersek'in konaklama kapasitesi ise şu şekilde gelişmiştir (Bkz. Tablo 2.6.):

²³⁰ "Economic Impact 2015 Bosnia&Herzegovina", *World Travel and Tourism Council*, London2015, s.3.

²³¹ Oktay Küçükkiremitçi, vd., *Bosna Hersek Sektör Raporları "Turizm Sektörü"*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara 2010, s.7.

²³² Oktay Küçükkiremitçi, vd., *Bosna Hersek Sektör Raporları "Turizm Sektörü"*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara 2010, s.7.

Tablo 2.6.: Bosna-Hersek'in Yıllara Göre Konaklama Kapasitesi

	2007	2008		2009	
	Adet	Adet	Değişim (%)	Adet	Değişim (%)
Tesis Sayısı	344	369	7.3	393	6.5
Oteller	169	179	5.9	189	5.6
Moteller	95	95	0.0	106	11.6
Pansiyonlar ve Hosteller	50	61	22.0	62	1.6
Diğer	30	34	13.3	36	5.9
Oda Sayısı	10,667	11,064	3.7	11,737	6.1
Oteller	8,433	8,612	2.1	9,160	6.4
Moteller	1,199	1,218	1.6	1,321	8.5
Pansiyonlar ve Hosteller	656	736	12.2	709	-3.7
Diğer	379	489	29.0	547	11.9
Yatak Sayısı	22,149	23,015	3.9	24,402	6.0
Oteller	17,449	17,823	2.1	18,952	6.3
Moteller	2,539	2,554	0.6	2,775	8.7
Pansiyonlar ve Hosteller	1,342	1,547	15.3	1,483	-4.1
Diğer	819	1,091	33.2	1,192	9.3

Kaynak: Bosna Hersek İstatistik Ajansı'ndan aktaran Oktay Küçükkiremitçi, vd., *Bosna Hersek Sektör Raporları "Turizm Sektörü"*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara 2010, s.7.

Tablo 2.6.'ya göre, Bosna-Hersek'te faaliyet gösteren turizm tesislerinin çoğunluğu Bosna-Hersek Federasyonu kısmında yer almaktadır. 2008 yılına göre tesislerin %54'lük kısmı Bosna-Hersek Federasyonu kısmında yer alırken geriye kalan %46'lık kısmı ise Sırp Cumhuriyeti tarafında yer almaktadır. Bu tesislerin sahip olduğu yatak konteyjanlarına

bakıldığı zaman ise toplam konteyjanın %63'lük kısmı Bosna-Hersek Federasyonunda iken %37'lik dilim ise Sırp Cumhuriyeti tarafında bulunmaktadır. Sırp Cumhuriyeti tarafına bakarsak, burada bulunan otellerin yanı sıra motellerinde gerek sayı olarak gerekse de yatak kapasiteleri olarak bu noktada önemli bir yer tuttuğunu söyleyebilmekteyiz. Sırp Cumhuriyetinde motellerin sayısı toplam mevcut tesis sayısının %34'lük kısmını teşkil ederken aynı zamanda yatak konteyjanlarının da %17'lik kısmını teşkil eder²³³.

2008 yılına göre bölgesel olarak baz alındığında bölgelerin konaklama tesis kapasiteleri ise şu şekildedir (Bkz. Tablo 2.7.):

Tablo 2.7.: Bosna-Hersek Bölgelerinin Konaklama Tesis Kapasiteleri

	Bosna Hersek Federasyonu		Sırp Cumhuriyeti	
	Adet	Pay (%)	Adet	Pay (%)
Tesis Sayısı	199	100,0	170	100,0
Oteller	116	58,3	63	37,1
Moteller	38	19,1	57	33,5
Pansiyonlar ve Hosteller	25	12,6	36	21,2
Diğer	20	10,1	14	8,2
Oda Sayısı	7.112	100,0	3.952	100,0
Oteller	6.030	84,3	2.582	65,3
Moteller	519	7,3	699	17,7
Pansiyonlar ve Hosteller	279	3,9	457	11,6
Diğer	275	3,9	214	5,4
Yatak Sayısı	14.591	100,0	8.424	100,0
Oteller	12.298	84,3	5.525	65,6
Moteller	1.121	7,7	1.433	17,0
Pansiyonlar ve Hosteller	603	4,1	944	11,2
Diğer	569	3,9	522	6,2

Kaynak: Oktay Küçükkiremitçi, vd, *Bosna Hersek Sektör Raporları "Turizm Sektörü"*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara 2010, s.9.

Tablo 2.7. üzerinde ülkeye gelen yabancı turistlerin %93.4'ü konaklama için otelleri tercih etmişlerdir ve tercih edilen oteller genelde benzer yerler olma özelliğini taşımaktadır²³⁴.

Bunların yanı sıra TripAdvisor ve Booking gibi internet sitelerinden konaklama yerleri ile alakalı olarak yaptığımız sorgulamada internet sitelerinin göstermiş olduğu

²³³ Oktay Küçükkiremitçi, vd, *Bosna Hersek Sektör Raporları "Turizm Sektörü"*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara 2010, s.9.

²³⁴ FIPA, *Bosnia and Herzegovina Tourism Sector*, Foreign Investment Promotion Agency, 2015, s.7.

konaklama yerlerinin sayılarına ise:

TripAdvisor: 1690 konaklama yeri bu yerlerden 219 tanesi Otel, 701 tanesi Oda-Kahvaltı / Pansiyonlar, 770 tanesi ise diğer konaklama yerleri olarak geçmektedir²³⁵.

Booking: 2260 adet konaklama tesisi bulunmaktadır. Gösterilen bu tesislerden 1153 tanesi daire, 341 tanesi konuk evleri, 255 tanesi tatil evi, 138 adeti oteller, 100 adeti villa, 78 adet motel, 64 adet hostel, 51 adet oda ve kahvaltılar, 28 adet dağ evi, 14 adet kır evi, 9 adet kamp alanı, 9 adet orman evi, 7 adet tatil parkları, 5 adet tatil köyü, 5 adet pansiyon, 3 adet çiftlik evi olarak yer almışlardır²³⁶.

2.6.3. Bosna-Hersek Uluslararası Ziyaretçi Sayısı

Bosna-Hersek'e gelen yabancı turistlerin 2010 ve 2014 yılı ziyaretçi sayıları ise (Bkz. Tablo 2.8.):

Tablo 2.8.: 2010-2014 Yılları Arası Bosna-Hersek Uluslararası Ziyaretçi Sayıları

YIL	TOPLAM SAYI	ARTIŞ
2014	846.581	%0,30
2013	844.189	%12,9
2012	747.827	%9,0
2011	686.148	%4,5
2010	656.333	%5

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo'dan aktaran FIPA, *Bosnia and Herzegovina Tourism Sector*, Foreign Investment Promotion Agency, 2015, s.7.'den uyarlanmıştır.

Yabancı yatırım teşvik ajansının 2010 yılından 2014 yılına kadar bizlere sunduğu veriler ışığında; bu yıllar arasında Bosna-Hersek üzerinde sürekli olarak turistlerin geliş oranlarında artış yaşandığını görmekteyiz ki bu artışın en büyük olduğu yıl ise %12.9'luk oranı ile 2013 yılı göze çarpmaktadır²³⁷.

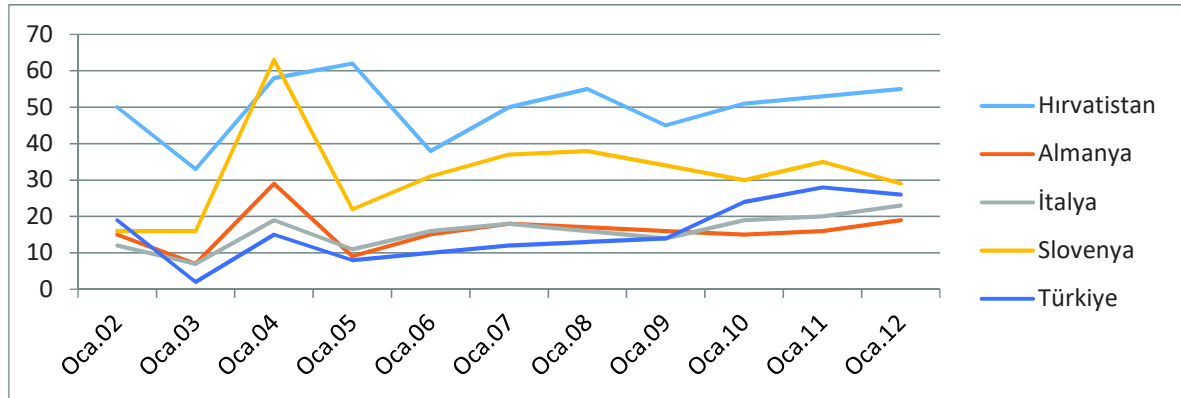
²³⁵ TripAdvisor, TripAdvisor web page, https://www.tripadvisor.com.tr/Hotels-g294449-Bosnia_and_Herzegovina-Hotels.html, (Erişim Tarihi: 07.05.2018).

²³⁶ Booking, Booking web page, <https://www.booking.com>, (Erişim Tarihi: 07.05.2018).

²³⁷ FIPA, *Bosnia and Herzegovina Tourism Sector*, Foreign Investment Promotion Agency, Sarajevo2015, s.7.

2002-2012 yılları baz alınarak yapılmış olan bir grafikte, Bosna-Hersek'e gelen turistlerin uyruklarına bin cinsinden gösteriminde ise (Bkz. Şekil 2.2.):

Şekil 2.2.: Bosna-Hersek'e Gelen Yabancı Turistlerin 2002-2012 Yılları Arası Uyruklarına Göre Dağılımları

Kaynak: Muhammed Kürşad Özlen ve Mersid Poturak, *Tourism in Bosnia and Herzegovina*, *Global Business and Economics Research Journal*, Cilt: 2, Sayı: 6, 2013, s.13-25.

Şekil 2.2. de gösterildiği üzere Bosna-Hersek'e en çok giriş yapanlar 2004 yılı itibari ile Slovenler olarak görülmektedir. Çok büyük dalgalanmaların yaşanmadığı Hırvat ziyaretçiler ise Ocak 2005 yılından itibaren Bosna-Hersek'e en çok ziyaret gerçekleştirenler olarak görülmektedir. Hırvatlardan sonra ise ikinci sırada Slovenler bulunur. Alman ve İtalyan ziyaretçilerin Bosna-Hersek'e ziyaretleri genel olarak birbirlerine yakın olarak seyretmektedir. Türkiye ise sayılan ülkeler arasında en düşük ziyaretçi sayısına sahip olma konumunda olsa da 2009 yılından itibaren Bosna-Hersek'i ziyaret etme konusunda düzenli olarak artış göstermişlerdir.

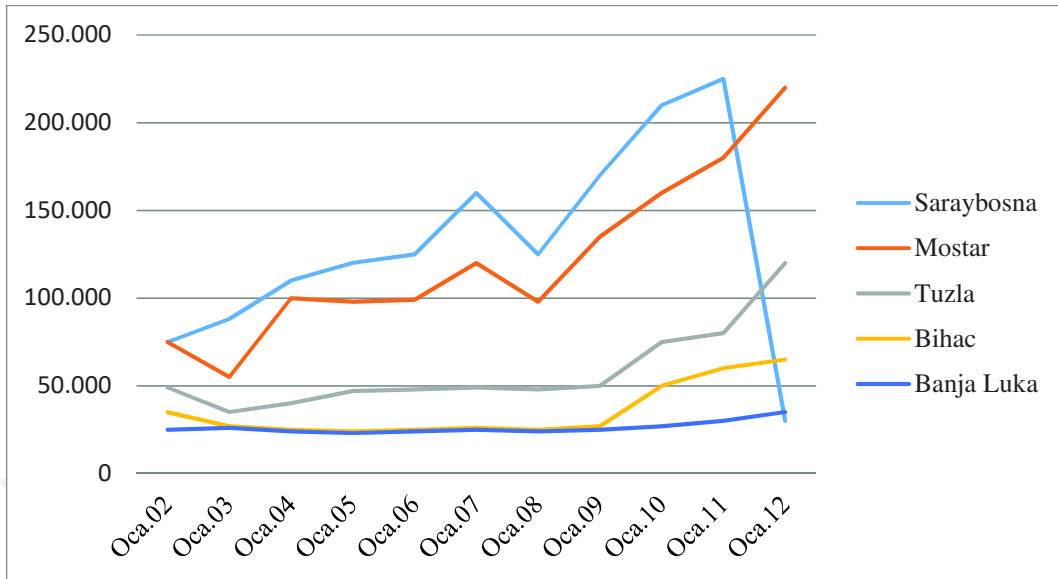
Bosna-Hersek İstatistik Kurumu'nun (Agency For Statistics Of Bosnia and Herzegovina) 2017 yılı raporuna göre ise, 2017 yılının Ekim ayında toplam 123,685 turist ülkeye giriş yaptığını belirtmektedir. Bu göstergeye bağlı olarak 2017 yılının Eylül ayında gelen turist sayılarında %12,8 oranında bir düşüş meydana geldiğini belirtmektedir. Bununla birlikte 2016 yılının Ekim ayına göre de %16,4 oranında bir artıştan söz etmektedir²³⁸.

Tüm bunların yanı sıra 2002-2012 yılları arasında ülkeye gelen turistlerin ziyaret ettiği şehirleri gösteren bir grafikte ise (Bkz. Şekil 2.3.):

²³⁸ BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.1.

Şekil 2.3.: Bosna-Hersek Şehirlerinin 2002-2012 Yılları Arası Toplam Yıllık Ziyaretçi Sayıları

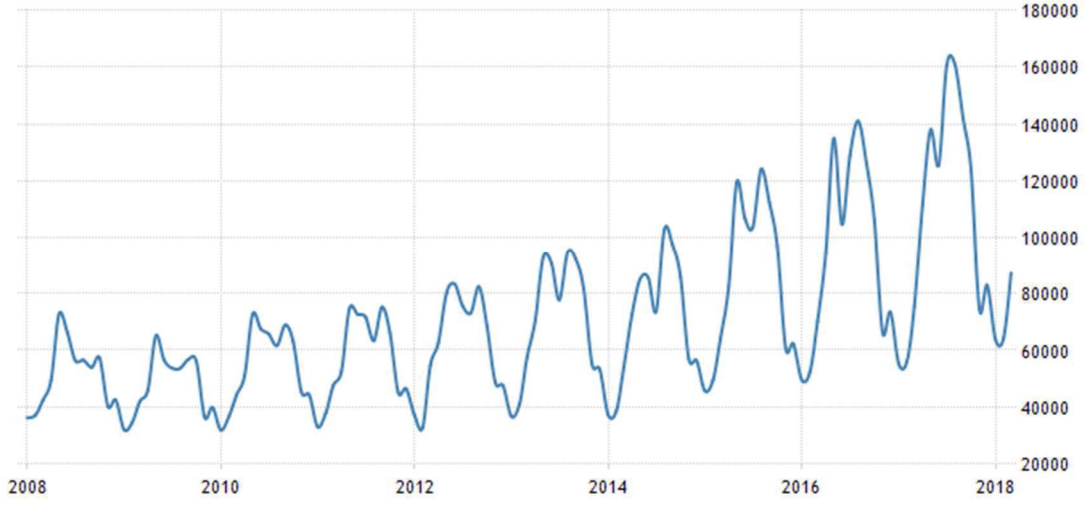

Kaynak: Muhammed Kürşad Özlen ve Mersid Poturak, Tourism in Bosnia and Herzegovina, *Global Business and Economics Research Journal*, Cilt: 2, Sayı: 6, 2013, s.13-25.

Şekil 2.3. de gösterildiği üzere Ocak 2002-2011 yılları arasında ziyaretçilerin popüler noktası olarak Saraybosna şehrinde söz edebiliriz. Ancak 2012 Ocak ayında ise Saraybosna'nın ziyaretçi konusunda neredeyse sıfır noktasına geldiğini görmekteyiz. Saraybosna'dan sonra ise en fazla ziyaret edilen şehir konumunda Mostar bulunur. Ancak Ocak 2011'den sonra Mostar ziyaretçi sayısı bakımından Saraybosna'nın önüne geçmiştir. Tuzlada üçüncü olarak en fazla ziyaret edilen şehirdir ve özellikle 2009 yılından sonra ziyaretçi sayısı bakımından giderek artış gösteren bir durumdadır. Son olarak Bihac ve Banja Luka ise, ziyaretçi bakımından en az seviyede olan şehirlerdir. Bu şehirlerde 2009 yılından sonra ziyaretçi sayılarında artış görülmektedir. Banja Luka'nın Bihac kadar bir ziyaretçi artışı söz konusu olmasada bu şehirde küçük bir seviyede olsada ziyaretçi sayısında artış yaşamıştır.

Yukarıda gösterilen grafiklerin yanı sıra 2008-2018 yılları arasında Bosna-Hersek'e gelen turist sayısını gösteren grafikte ise (Bkz. Şekil 2.4.):

Şekil 2.4.: Bosna-Hersek'e Ziyarete Gelen Toplam Turist Sayıları

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo'dan aktaran Trendingconomics, trendingconomics web page, <https://tradingeconomics.com/bosnia-and-herzegovina/tourist-arrivals>, (Erişim Tarihi: 08.05.2018).

Şekil 2.4. üzerinde Bosna-Hersek'in yıllık turist ziyaretçi sayıları verilmiştir. 2008-2018 yıllarını kapsayan bu tablo üzerinde, 2 yıllık aralar ile ziyaretçi sayıları gösterilmektedir. Genel olarak bakıldığı zamanda Bosna-Hersek'in ziyaretçi sayılarında yıldan yıla artış görülmektedir. Bununla birlikte ziyaretçi artışları yılın Mayıs ayı ile birlikte artış göstermekte olup Eylül ayından sonraki dönemlerde de düşüş yaşamaktadır. Şekile göre en fazla ziyaretçinin geldiği dönem ise 2016 yılının Haziran ayında gerçekleşmiştir. Bu ay içerisinde ulaşılan toplam ziyaretçi rakamı ise 1.600.000 biraz üzerinde olarak görülmektedir. En düşük dönem ise 2010 yılının Ocak ayında 40.000 kişinin biraz altında gerçekleşmiştir.

Tablo 2.9.: Bosna-Hersek'in Yıllık Yabancı Ziyaretçi Sayıları

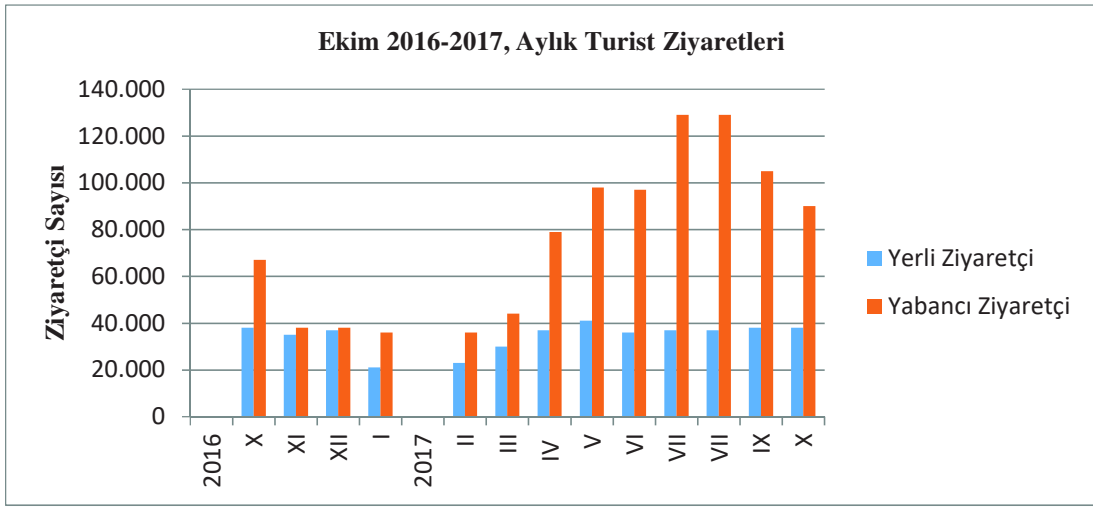
	Gelişler				
	X 2016	IX 2017	X 2017	İndeks X 2017 IX 2017	İndeks X 2017 X 2016
Yabancı Turist	73.064	106.723	89.682	84.0	122.7

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.2.'den uyarlanmıştır.

Tablo 2.9. üzerinde gösterilen grafik üzerinden de görüleceği üzere Bosna-Hersek istatistik ajansının verdiği verilere göre, Ekim 2016 tarihinde 73,064 ve Eylül 2017'de 106,723 ve Ekim 2017 itibari ile de 89,682 yabancı turist Bosna-Hersek'te turizme katılmıştır.

Verilen indeksleri de incelendiğinde, Eylül ve Ekim 2017 tarihi itibari ile birlikte gösterilen indeks 84,0'dır ve Ekim 2016 ve 2017 olarak verilen indeksde ise, 122,7 olarak bizlere gösterilmektedir.

Şekil 2.5.: Ekim 2016-2017, Aylık Turist Ziyaretleri

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.2.'den uyarlanmıştır.

Şekil 2.5.'te ki grafik üzerinde de görüleceği üzere, yılın her ayında yabancı turistlerin yerli turistlere oranla Bosna-Hersek'te turizme katılma oranları daha yüksek olarak görülmektedir. Bu bağlamda Mart ayı ile birlikte artan yabancı turist sayısı, Haziran ayı ile birlikte biraz düşüş gösterse dahi Ağustos ayına kadar devamlı olarak yükselişine devam etmektedir. Ancak Ağustos ayından sonra ki aylarda görüleceği üzere Şubat ayına kadar da kademeli olarak bir düşüş söz konusudur.

Tablo 2.10.: Yabancı Turistlerin Bireysel ve Organize Olarak Bosna-Hersek'te Seyahate Katılma Sayıları

	Bireysel Seyahat			Organize Seyahat		
	Gelen Turistler			Gelen Turistler		
	X 2016	X 2017	<u>X 2017</u> X 2016	X 2016	X 2017	<u>X 2017</u> X 2016
Yabancı Turist	39.085	51.958	132,9	33.979	37.724	111,0

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.5.

Tablo 2.10.'da ki grafikte bulunan yabancı turistlerin bireysel olarak Bosna-Hersek'te turizme katılma sayılarına bakıldığında, Ekim 2016 yılı itibari ile birlikte toplam 39,085 ve Ekim 2017 yılı ile birlikte de 51,958 olarak gösterilmiştir. İndeksine bakıldığı zaman ise, Ekim 2017 ve 2016 tarihleri için 132,9 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunun yanı sıra Bosna-Hersek'te turizme katılan yabancı turistlerin organize veya grup halinde ki sayıları ise, Ekim 2016 yılında 33,979 ve Ekim 2017 de ise, 37,724 olarak belirtilmiştir. İndeksine bakıldığı zaman ise, Ekim 2017 ve 2016 tarihleri için 111,0 olarak gösterilmektedir.

Tablo 2.11.: Bosna-Hersek'te Yabancı Turistlerin Tercih Ettikleri Konaklama Türleri

	Gelişler				
	X 2016	IX 2017	X 2017	İndeks X 2017 IX 2017	İndeks X 2017 X 2016
Yabancı Turist	73.064	106.723	89.682	84.0	122.7
Oteller ve Benzeri Konaklama	69.957	101.405	85.978	84.8	122.9
Tatil ve Kısa Süreli Konaklama	2.122	3.682	2.923	79.4	137.7
Kamp ve Kamp Alanları	213	1.039	295	28.4	138.5
Diğer Konaklamalar	772	597	486	81.4	63.0

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.4.'den uyarlanmıştır.

Tablo 2.11.'de yabancı turistlerin Bosna-Hersek'te konaklamaları sırasında tercih ettikleri konaklama türleri yer almaktadır. Buna göre, Ekim 2016 yılında yabancı turistler sırasıyla 69,957-2,122-213-772 şeklinde konaklamayı tercih etmişlerdir. Eylül 2017 tarihinde ise sırasıyla, 101,405-3,682-1,039-597 şeklindedir. Ekim 2017 de ise sırasıyla, 85,978-2,923-295-486 olarak şekillenmiştir. Konaklama sırasında yabancı turistlerin konaklama tercihlerinin indekslerine bakacak olursak, Eylül ve Ekim 2017 tarihlerinin indeksleri şu şekildedir, 84,8-79,4-28,4-81,4 ve Ekim 2016-2017 yılları arasında ki indeksler ise şu şekildedir, 122,9-137,7-138,5-63,0 olarak gösterilmektedir.

Bosna-Hersek'in gelirine bu denli katkı sağlayan turizm sektörünün de ülke halkına

sağladığı istihdam olanaklarına bakacak olursak da World Travel and Tourism Council'in verilerine göre 2014 yılı itibari ile bu alanda doğrudan 20.500 bin kişi için iş alanı oluşturmuş olup bu durum toplam istihdamın %3'ünü karşılamaktadır. Ayrıca 2015 yılı itibari ile birlikte %2.5 artış oranı ile birlikte istihdam sayısı 21.000'e yükselmiştir. Ayrıca World Travel and Tourism Council'in 2025 yılı için bulunduğu tahminde de 2.0'lık bir artış ile birlikte istihdam da 26.000 kişiye çıkacağından bahsetmektedir²³⁹.

2.6.4. Yerli Turist Sayısı

Bosna-Hersek ile ilgili turizm grafiklerini incelediğimiz zaman ülkede ki turizme katılma sayıları bakımından yerli turistler sürekli olarak yabancı turistlere oranlara sayısal olarak azınlık durumunda kalmışlardır. Bu bağlamda Bosna-Hersek istatistik ajansı tarafından hazırlanmış olan tablolar incelendiğinde (Bkz. Tablo 2.12.):

Tablo 2.12.: Bosna Hersek'in Yıllık Yerli Turist Sayısı

	Gelişler				
	X 2016	IX 2017	X 2017	İndeks X 2017 IX 2017	İndeks X 2017 X 2016
Yerli Turist	33.162	35.179	34.003	96.7	102.5

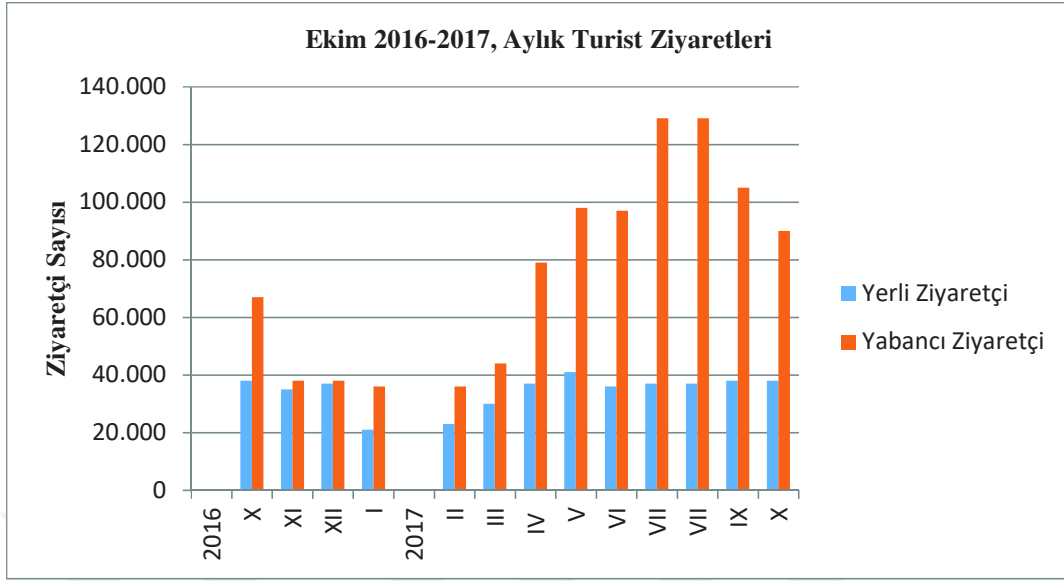
Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.2.'den uyarlanmıştır.

Tablo 2.12.'den anlaşılacağı üzere Ekim 2016 yılında yerli turist sayısı 33.162 kişi olarak belirlenmiş olup buna istinaden 2017 yılının Eylül ve Ekim aylarının sırası ile yerli turist sayıları ise, 35.179 ve 34.003 olarak bizlere gösterilmektedir. İndekslerine bakıldığı zaman da ise 2017 yılının eylül ve ekim ayı indeksleri 96,7 olarak karşımıza çıkmaktadır. 2016 ve 2017 yılları Ekim ayı yerli turist indeksleri ise 102,5 olarak görünmektedir.

İndekslerine baktığımız zamanda ise Eylül ve Ekim 2017 tarihlerinde 96,7 olan indeks Ekim 2016 ve 2017 olarak verilen indeksde 102,6 olarak belirtilmiştir.

²³⁹ "Economic Impact 2015 Bosnia&Herzegovina", *World Travel and Tourism Council*, London2015, s.4.

Şekil 2.6.: Ekim 2016-2017, Aylık Yerli Turist Ziyaretleri

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.2.'den uyarlanmıştır

Şekil 2.6.'da gösterilmekte olan grafik üzerinde ise Ekim 2016 ve 2017 dönemi içerisinde aylar temel alınarak hazırlanmış olan yerli ve yabancı turist miktarını göstermektedir. Bu bağlamda yukarıda ki grafikte bulunan rakamlara göre Bosna-Hersek yerli halkının en yüksek sayı ile birlikte turizme katıldığı dönem Mayıs ayı olarak gözümüze çarpmaktadır. Bu dönemde ulaşılan katılım rakamı ise yaklaşık olarak 41.000 civarında gösterilmektedir.

Tüm bunların yanı sıra yerli turistin katılımının yabancı turistin katılımına hemen hemen eşit olduğu durum ise Aralık ayı içerisinde görülmektedir. Bu ay içerisinde sayılar yaklaşık olarak 38.000'e 36.000 civarında görülmektedir. Bu dönem yerli turistin yabancı turist sayısına en yakın olduğu dönem olarak gözümüze çarpmaktadır.

Önce ki sayfada anlatılanların yanı sıra turizme katılan yerli turistlerin katılım şekilleri ise (Bkz. 2.13.):

Tablo 2.13.: Yerli Turistlerin Bireysel ve Organize Olarak Turizme Katılma Sayıları

	Bireysel Seyahat			Organize Seyahat		
	Gelen Turistler			Gelen Turistler		
	X 2016	X 2017	<u>X 2017</u> X 2016	X 2016	X 2017	<u>X 2017</u> X 2016
Yerli Turist	28.117	28.552	101.5	5.045	5.451	108.0

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.5.'den uyarlanmıştır.

Tablo 2.13.'de görüldüğü üzere bireysel olarak turizme katılan yerli turistler Ekim 2016 itibari ile birlikte turizme katılan yerli turist sayısı 28,117 olarak belirtilmiş aynı şekilde Ekim 2017 tarihinde ise 28,552 olarak belirtilmiştir. Aynı şekilde turizme grup halinde veya organize olarak turizme katılan yerli turist sayısı ise Ekim 2016 itibari ile 5.045 ve Ekim 2017 itibari ile de 5,451 olarak belirtilmiş bulunmaktadır. Belirtilmiş olan bu iki farklı grubun indekslerine bakıldığı zaman da ise, bireysel katılanların Ekim 2016-2017 indeksleri 101,5 ve grup veya organize olarak turizme katılanların indeksleri ise 108,0 olarak gösterilmiştir.

Tablo 2.14.: Bosna-Hersek'te Yerli Turistlerin Tercih Ettikleri Konaklama Türleri

	Gelişler				
	X 2016	IX 2017	X 2017	İndeks <u>X 2017</u> IX 2017	İndeks <u>X 2017</u> X 2016
Yerli Turist	33.162	35.179	34.003	96.7	102.5
Oteller ve Benzeri Konaklama	30.910	32.853	31.464	95.8	101.8
Tatil ve Kısa Süreli Konaklama	1.332	1.082	1.245	115.1	93.5
Kamp ve Kamp Alanları	63	83	10	12.0	15.9
Diğer Konaklamalar	857	1.161	1.284	110.6	149.8

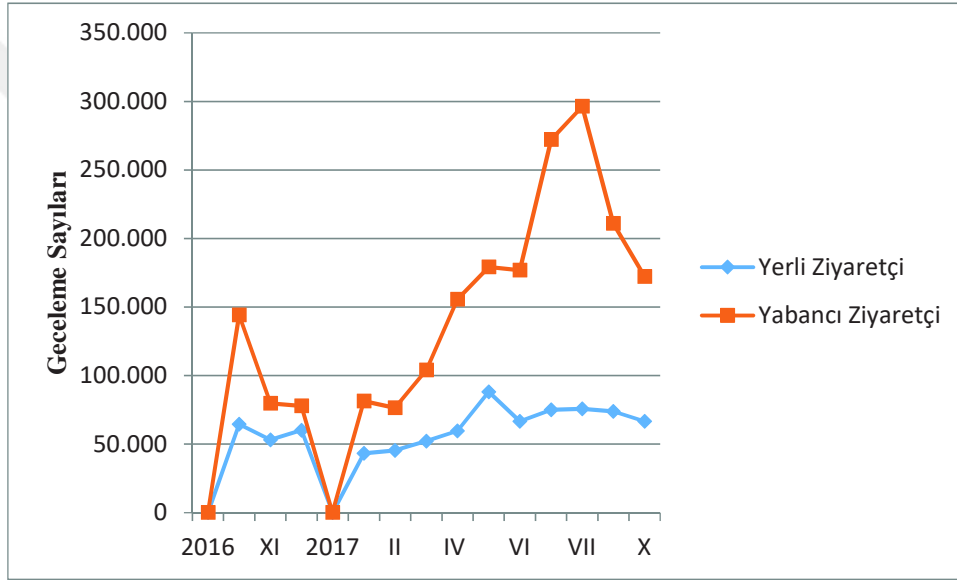
Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.4.'den uyarlanmıştır.

Tablo 2.14.'de yerli turistlerin konaklamaları sırasında hangi konaklama tesislerini tercih ettiklerine yönelik olarak gösterilmiş bir tablodur. Tablo üzerinde yerli turistlerin Ekim 2016 yılında tercihleri daha çok hoteller olmuştur. Bu bağlamda, otel ve benzeri konaklama yerleri 30,910, tatil ve kısa dönemli konaklama 1,332, kamplar ve kamp alanları 63, diğer konaklama yerleri 857 olarak sıralanmıştır. Eylül 2017 tarihinde ise yukarıda ki sıralamaya bağlı kalınarak yerli turistlerin konaklama tercihleri şu şekilde gerçekleşmiştir. 32,853-1,082-83-1,161 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yılın Ekim ayında ise şu şekilde tercihler gerçekleşmiştir. 31,646-1,245-10-1,284 olarak karşımıza çıkmaktadır. İndekslerine bakacak olursakta Eylül ve Ekim 2017 tarihinin indeksleri yerli turist için sırasıyla 95,8-115,1-12,0-110,6 olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Ekim 2017 ve 2016 yıllarının indeksleri ise, 101,8-93,5-15,9-149,8 olarak gerçekleşmiştir.

2.6.5. Bosna-Hersek'te Turistlerin Geceleme Sayıları

Şekil 2.7.'de yer alan grafik üzerinde Bosna-Hersek'e gelen yerli ve yabancı turistlerin aylık olarak konaklama süreleri gösterilmektedir. Grafik üzerinde genel olarak yabancı turistlerin konaklama sürelerinde yerli turistlere oranla daha yüksek seviye de olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, tabloya göre konaklama sürelerinde yabancı turistlerin en yüksek değere sahip olduğu dönem 2.962.99 gece ile Ağustos ayı olarak belirtilmiştir. En düşük konaklama süresi olarak ise Şubat ayı 76,395 olarak gösterilmektedir.

Şekil 2.7.: Bosna-Hersek'te Yerli ve Yabancı Turistlerin Aylık Konaklama Süreleri

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.1.'den uyarlanmıştır.

Şekil 2.7.'de ki grafiğe yerli turistler için baktığımız zaman, genel olarak konaklama sürelerinde çok büyük dalgalanmaların olmadığı fark edilmektedir. Bununla birlikte yerli turistlerin en uzun konaklama süresine sahip olduğu dönem ise 88,155 ile Mayıs ayı olarak gösterilmektedir. En düşük konaklama süresine sahip oldukları dönem ise, 43,259 ile Ocak ayı olarak gösterilmiştir.

Tablo 2.15.: Bosna-Hersek'te Yerli ve Yabancı Turistlerin Kalış Süreleri

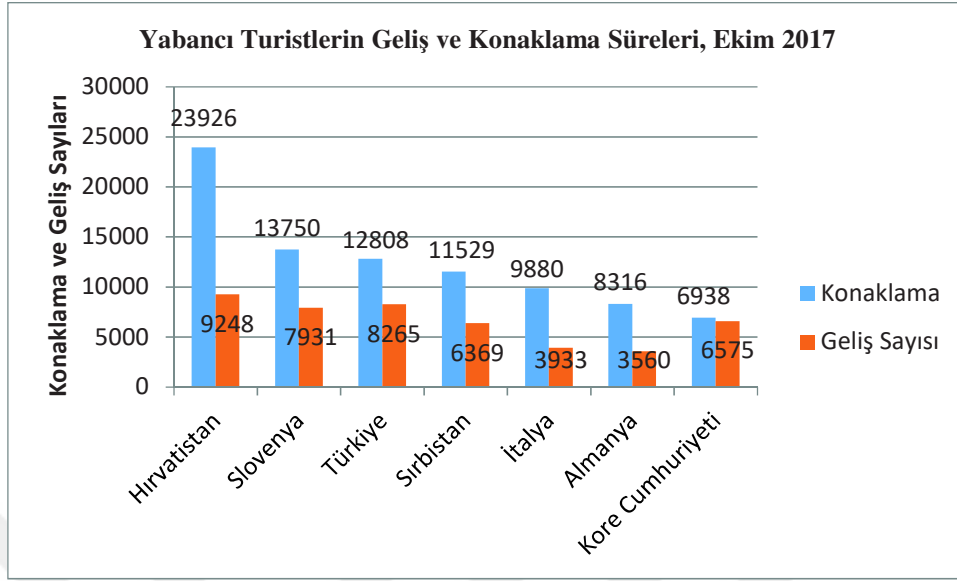
	Gecelemeler					X 2017	
	X 2016	IX 2017	X 2017	İndeks X 2017 IX 2017	İndeks X 2017 X2016	Gecelemelerin Yapısı %	Varişlara Göre Geceleme Sayısı
Toplam	208.629	284.731	238.765	83.9	114.4	100.0	1.9
Yerli Turist	64.368	73.817	66.674	90.3	103.6	27.9	2.0
Yabancı Turist	144.243	210.914	172.091	81.6	119.3	72.1	1.9

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.2.'den uyarlanmıştır.

Tablo 2.15.'de yerli ve yabancı turistlerin kalış süreleri gösterilmiştir. Buna göre 238,765 gün kalış rakamına göre, Eylül 2017 de %16,1 oranında düşüş meydana gelmiştir ve Ekim 2016 yılına göre ise %14,4 oranında bir artış meydana gelmiştir. Verilen konaklama rakamında ki paydalara bakacak olursak toplam konaklama süresinde %27,9'luk bir pay ile yerli turistler yer almaktadır ve geriye kalan %72,2'lik bir oranla da yabancı turistler büyük bir paya sahiptirler. Gösterilen bu paylara göre de yerli turistin konaklama süresi Eylül 2017 ayına göre %9,7 oranında düşüş yaşamış ve Ekim 2016 yılına göre ise %3,6 oranında bir artış söz konusudur. Yabancı turistlerin konaklama sürelerinde ise Eylül 2017'ye göre %18,4 düşüş meydana gelmiş olup Ekim 2016 yılına göre de %19,3 oranında bir artış meydana gelmiştir²⁴⁰.

²⁴⁰ BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.1.

Şekil 2.8.: Yabancı Turistlerin Geliş ve Konaklama Süreleri, Ekim 2017

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.4.'den uyarlanmıştır.

Şekil 2.8.'de ki grafik üzerinde ise Bosna-Hersek'te konaklama yapan yabancı turistlerin ülkelerine göre sıralamalı olarak konaklamaları gösterilmiştir. Buna göre, ilk sırada 23,926 gece ile Hırvatlar, 13,750 gece ile Slovenler, 12,808 gece ile Türkler, 11,529 gece ile Sırp, 9,880 gece ile İtalyanlar, 8,316 gece ile Almanlar ve 6,938 gece ile de Kore Cumhuriyeti yer almaktadır.

Tablo 2.16. üzerinde Bosna-Hersek'te ki toplam yerli ve yabancı turistlerin tercih ettikleri konaklama yerlerinde ki kalış süreleri yer almaktadır. Buna göre Ekim 2016, Eylül 2017 ve Ekim 2017 tarihleri içerisinde gelen yerli ve yabancı turistlerin otel ve benzeri konaklama alanlarını daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Otel ve benzeri konaklama alanlarını seçen turistlerin kalış süreleri sırasıyla:

- Ekim 2016 için, 194.262,
- Eylül 2017 için, 264.554,
- Ekim 2017 için, 221.961.

Olarak belirlenmiştir. En az tercih edilen konaklama türü ise kamp ve kamp alanları olarak belirtilmiştir. Buna göre:

- Ekim 2016 için, 434,
- Eylül 2017 için, 1.580,
- Ekim 2017 için, 459.

Olarak tablo üzerinde gösterilmektedir.

Tablo 2.16. üzerinde gösterilen Eylül ve Ekim 2017 toplam indekslerinde ise: Otel ve benzeri konaklama alanlarında 83.9, tatil ve kısa süreli konaklamalarda 80.6, kamp ve kamp alanlarında 29.1, diğer konaklamalarda 98.6 olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda Ekim 2016 ve 2017 toplam indekslerinde ise: Otel ve benzeri konaklama alanları 114.3, tatil ve kısa süreli konaklama 126.2, kamp ve kamp alanlarında 105.8, diğer konaklamalar ise 108.2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2.16.: Bosna-Hersek'te Yerli ve Yabancı Turistlerin Tercih Ettikleri Konaklamalarda Kalış Süreleri

	Konaklama					X 2017
	X 2016	IX 2017	X 2017	İndeks X 2017 IX 2017	İndeks X 2017 X 2016	Konaklama Yapısı %
Toplam	208.629	284.731	238.765	83.9	114.4	100.0
Oteller ve Benzeri Konaklama	194.262	264.554	221.961	83.9	114.3	93.0
Tatil ve Kısa Süreli Konaklama	7.082	11.080	8.935	80.6	126.2	3.7
Kamp ve Kamp Alanları	434	1.580	459	29.1	105.8	0.2
Diğer Konaklamalar	6.851	7.517	7.410	98.6	108.2	3.1

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.4.'den uyarlanmıştır.

Tablo 2.17. üzerinde ise yalnızca yerli turistlerin tercih ettikleri konaklama tesislerinde ki kalış sürelerine yer verilmiştir. Bu bağlamda Ekim 2016 için: Yerli turistlerin konaklama süreleri hotel ve benzeri konaklama tesislerini kullananlar 57,687, kısa süreli konaklama gerçekleştirenler 2.134, kamp alanlarında konaklayanlar 73, diğer konaklama tesislerinden faydalananlar ise 4.492 olarak belirlenmiştir. Eylül 2017 için ise: Hotel ve benzeri konaklama tesislerini kullananlar 65.642, kısa süreli konaklama gerçekleştirenler 2.137, kamp alanlarında konaklayanlar 95, diğer konaklama tesislerinden faydalananlar ise 5.943 gece olarak belirlenmiştir. Ekim 2017 için ise; hotel ve benzeri konaklama tesislerini kullananlar 59.303, kısa süreli konaklama gerçekleştirenler 1.811,

kamp alanlarında konaklayanlar 10, diğer konaklama tesislerinden faydalananlar ise 5.550 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2.17. üzerinde ki bilgiler ile birlikte, Eylül ve Ekim 2017 tarihlerinin indekslerinde ise: Yerli turistler, hotel ve benzeri alanlarda 90.3, kısa süreli konaklama gerçekleştirenler 84.7, kamp alanlarında konaklayanlar 10.5, diğer konaklama tesislerinde ise 93.4 olarak indekslerde belirlenmiştir. Ekim 2016 ve 2017 yılları arasında oluşan indeksler de ise: Yerli turistler hotel ve benzeri alanlarda 102.8, kısa süreli konaklama gerçekleştirenler 84.9, kamp alanlarında 13.7, diğer konaklama tesislerinde ise 123.6 olarak indekslerde belirlenmiştir.

Tablo 2.17.: Bosna-Hersek'teki Yerli Turistlerin Tercih Ettikleri Konaklama Süreleri

	Konaklama					X 2017
	X 2016	IX 2017	X 2017	İndeks X 2017 IX 2017	İndeks X 2017 X 2016	Konaklama Yapısı %
Yerli Turist	64.386	73.817	66.674	90.3	103.6	27.9
Oteller ve Benzeri Konaklama	57.687	65.642	59.303	90.3	102.8	24.8
Tatil ve Kısa Süreli Konaklama	2.134	2.137	1.811	84.7	84.9	0.8
Kamp ve Kamp Alanları	73	95	10	10.5	13.7	0.0
Diğer Konaklamalar	4.492	5.943	5.550	93.4	123.6	2.3

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.4.'den uyarlanmıştır.

Tablo 2.18. üzerinde Bosna-Hersek'e gelen yabancı turistlerin tercih ettikleri konaklama tesislerinde ki kalış sürelerine yer verilmiştir. Bu bağlamda yabancı turistler Ekim 2016 için: Hotel ve benzeri konaklama tesislerini kullananlar 136.575, kısa süreli konaklama gerçekleştirenler 4.948, kamp alanlarında konaklayanlar 361 ve diğer konaklama tesislerinden faydalananlar ise 2.359 gece olarak belirlenmiştir. Eylül 2017 için ise: Hotel ve benzeri konaklama tesislerini kullananlar 198.912, kısa süreli konaklama gerçekleştirenler 8.943, kamp alanlarında konaklayanlar 1.485 ve diğer konaklama tesislerinden faydalananlar ise 1.574 gece olarak belirlenmiştir. Ekim 2017'ye gelindiğinde: Hotel ve benzeri konaklama tesislerini kullananlar 162.658, kısa süreli konaklama gerçekleştirenler 7.124, kamp alanlarında konaklayanlar 449 ve diğer konaklama tesislerinden faydalananlar ise 1.860 olarak belirlenmiştir.

Eylül ve Ekim 2017 tarihleri indekslerinde ise: Yabancı turistler için hotel ve benzeri alanlarda konaklayanlar 81.8, kısa süreli konaklama gerçekleştirenler 79.7, kamp alanlarında konaklayanlar 30.2, diğer konaklama tesislerinde konaklayanlar ise 118.2 olarak indekslerde belirlenmiştir. Ekim 2016 ve 2017 yılları arasında oluşan indekste ise: Yabancı turistler için hotel ve benzeri alanlarda konaklayanlar 119.1, kısa süreli konaklama gerçekleştirenler 144.0, kamp alanlarında konaklayanlar 124.4, diğer konaklama tesislerinde konaklayanlar ise 78.8 olarak indekslerde belirlenmiştir.

Tablo 2.18.: Bosna-Hersek'teki Yabancı Turistlerin Tercih Ettikleri Konaklama Süreleri

	Konaklama					X 2017
	X 2016	IX 2017	X2017	Indeks <u>X 2017</u> IX 2017	Indeks <u>X 2017</u> X 2016	Konaklama Yapısı %
Yabancı Turist	144.243	210.914	172.091	81.6	119.3	72.1
Oteller ve Benzeri Konaklama	136.575	198.912	162.658	81.8	119.1	68.1
Tatil ve Kısa Süreli Konaklama	4.948	8.943	7.124	79.7	144.0	3.0
Kamp ve Kamp Alanları	361	1.485	449	30.2	124.4	0.2
Diğer Konaklamalar	2.359	1.574	1.860	118.2	78.8	0.8

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.4.'den uyarlanmıştır.

Tablo 2.19.: Yerli ve Yabancı Turistlerin Turizme Katılma Biçimleri

	Bireysel Seyahat			Organize Seyahat		
	Konaklayan Turist			Konaklayan Turist		
	X 2016	X 2017	İndeksler $\frac{X\ 2017}{X\ 2016}$	X 2016	X 2017	İndeksler $\frac{X\ 2017}{X\ 2016}$
Toplam	139.668	169.052	121.0	68.961	69.713	101.1
Yerli Turist	55.468	56.413	101.7	8.918	10.261	115.1
Yabancı Turist	84.200	112.639	133.8	60.043	59.452	99.0

Kaynak: BHAS, *Tourism Statistics*, Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2017, s.5.'den uyarlanmıştır.

Tablo 2.19. içerisinde yerli ve yabancı turistlerin Bosna-Hersek'te turizme katıldıkları dönem içerisinde bireysel ve organize olarak konaklama süreleri gösterilmektedir. Buna göre Ekim 2016 için: Bireysel olarak seyahat eden yerli turistlerin konaklama süreleri 55.468, bireysel olarak seyahat eden yabancı turistlerin konaklama süreleri ise 84.200 olarak gösterilmiştir. Aynı şekilde organize olarak seyahat eden yerli ve yabancı turistlerin konaklama süreleri ise sırasıyla, 8.918 ve 60.043 olarak belirlenmiştir.

Ekim 2017 için ise: Bireysel olarak seyahat eden yerli ve yabancı turistlerin konaklama süreleri ise sırasıyla, 56.413 ve 112.639 olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde organize olarak seyahat eden yerli ve yabancı turistlerin konaklama süreleri ise sırasıyla, 10.261 ve 59.452 olarak belirlenmiştir.

Bosna-Hersek'te turizme katılan turistlerin bireysel ve organize olarak katıldıkları turizmin konaklama indeksleri ise 2016 ve 2017 yılları için: Bireysel seyahat eden yerli ve yabancı turistler arasında sırasıyla 101.7 ve 133.8 olarak gösterilmiştir. Aynı şekilde organize olarak seyahat eden yerli ve yabancı turistlerin konaklama indeksleri ise sırasıyla, 115.1 ve 99.0 olarak belirlenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOSNA-HERSEK'İN ALTERNATİF TURİZM POTANSİYELİ

Günümüz dünyasında gün geçtikçe gelişen teknoloji ve artan nüfus gibi faktörlere bağlı olarak gelişme gösteren sektörler arasında turizm sektöründe yer almaktadır. Bu bağlamda artan insan ihtiyaçları arasında turizme bağlı ihtiyaçlarda ortaya çıkmaktadır ve bu ihtiyaçları karşılarken aynı zamanda sürdürülebilirliğin de sağlanması adına karşımıza alternatif turizm kavramı çıkmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde ise Bosna-Hersek için uygun olan alternatif turizm türlerinde ki potansiyeline ve mevcut alternatif turizm durumuna değinilmiştir. Aynı zamanda Bosna-Hersek'e uygun olan alternatif turizm tipleri ile olan ilişkileri ele alınmıştır. Bununla birlikte çalışmanın evren ve örneklemini belirtilerek, kapsadığı alan ve sınırlılıklar belirtilmiştir. Bulgular kısmında ise Bosna-Hersek'in alternatif turizm alanlarına değinilmiştir.

3.1. Araştırmanın Sorusu ve Problemi

Bu çalışma, gün geçtikçe gelişmekte olan turizm sektörünün bir kolu olan alternatif turizmin:

- Bosna-Hersek'teki alternatif turizm potansiyelinin ve mevcut durumunun detaylı bir biçimde araştırılıp, konu üzerinde detaylı çalışmanın gerçekleştirilmemiş olması,
- rakamlar incelendiğinde Bosna-Hersek'te; Gecelemenin düşük olması (bkz. 2.15.),
- tekrar ziyaretlerinin az olması,
- Mostar ve Saraybosna gibi turistik ziyaret alanlarında yoğunlaşmanın yaşanması ve sürdürülebilirlik kaygıları nedeniyle, alternatif turizm imkânlarının belirlenmesi şarttır (Bkz. Şekil 2.3.),
- Bosna-Hersek'in mevcut turizm altyapısının alternatif turizm faaliyetleri açısından uygunluğunun geniş ve kapsamlı bir akademik çalışmayla belirlenmemiş olması,

- Avrupa turizm pazarından yeterli seviyede pay alamaması (Bkz. Şekil 2.1.),
- belirli turizm tipleri üzerinde yoğunlaşılması ve sürdürülebilirlik kaygıları,
- Bosna-Hersek'te turizm sektörünün yeteri kadar cazibe görmemesi (Bkz. Tablo 2.8.).

3.2. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Bosna-Hersek turizm destinasyonu üzerinde ki alternatif turizm potansiyelinin belirlenmesi ve mevcut durumunun ortaya konulmasıdır. Bosna-Hersek için var olan alternatif turizm potansiyeli etkin bir biçimde kullanılmalıdır. Bosna-Hersek'in hemen hemen bütün alternatif turizm konularında kullanıma açık olan yüksek potansiyeli doğru ve etkin bir şekilde kullanılabilir ve geliştirilebilirse Bosna-Hersek Balkan yarımadası içerisinde alternatif turizm hususunda öncü ülke konumunda kendine yer bulabilir.

Ayrıca Bosna-Hersek'in sahip olduğu alternatif turizm kaynaklarının, gelişmekte olan turizm sektörü içerisinde önemli bir konumda bulunmaktadır. Bosna-Hersek'in bulunduğu coğrafi konumu, iklimi ve turizm potansiyeli bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışma ile birlikte Bosna-Hersek'in alternatif turizm potansiyeli ortaya konularak bu konu hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda daha sonradan yapılabilecek çalışmalar adına literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

3.3. Araştırmanın Önemi

Devamlı olarak gelişmekte olan dünya üzerinde, insanların artan ihtiyaçları arasında turizmde yer almaktadır. Bu ihtiyacın karşılanması hususunda turizm kaynaklı bir takım olumsuz çevresel etkilerde meydana gelmektedir. Meydana gelen bu olumsuz çevresel etkilerin en aza indirilmesi hususunda alternatif turizm büyük bir etkiye sahiptir.

Bu bağlamda, söz konusu ihtiyaçların karşılanması ve çevreye verilen zararın en aza indirilmesi konusunda Bosna-Hersek'in sahip olduğu alternatif turizm potansiyeli ve bu konudaki mevcut durumunun belirlenmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

3.4. Veri Toplama Tekniği

Yapılan araştırmada doğru bilgiye ulaşmak ve bilimsel anlamda araştırma konusu ele alınarak bilgi oluşturmak araştırmanın önemli noktalarından biridir. Bu çalışmada da literatür taraması, Bosna-Hersek Turizm Bakanlığı, Bosna-Hersek İstatistik Kurumu, AB Turizm kuruluşları, Seyahat siteleri, STK'ların siteleri ve yayınlarının mevcut kaynaklardan ulaşılmıştır. Literatür taraması ve çeşitli kaynaklar aracılığı ile konu hakkında gerekli bilgiler elde edilmiştir ve içerik analizleri kullanılarak gerekli olan veriler toplanmıştır.

3.5. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmalarda incelenen konunun tamamının incelenmesi çok fazla zaman alacağı ve kapsamlı olacağı için ana konunun bir teması alınmıştır ve incelenmiştir. Bu çalışmada ise, çalışmanın evrenini Bosna-Hersek'in alternatif turizmi oluştururken örneklemini ise Bosna-Hersek'in alternatif turizm potansiyeli oluşurmaktadır.

3.6. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu alışmada Bosna-Hersek'in alternatif turizm potansiyeli ele alınmıştır. Alternatif turizm konusunun ölkeler bazında tamamının ele alınması zamanın sınırlı olmasından dolayı sadece Bosna-Hersek'in alternatif turizm potansiyeli olarak sınırlandırılmıştır.

3.7. Verilerin Toplanması

Bu çalışmanın oluşturulması sırasında birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Ayrıca Bosna-Hersek'in alternatif turizm potansiyelinin belirlenmesi ile ilgili bölümde bilgilere Bosna-Hersek turizm ve evre bakanlığı, Bosna-Hersek istatistik kurumu, Londra Bosna-Hersek konsolosluğu, Sırp Cumhuriyeti istatistik kurumu, Sırp Cumhuriyeti ticaret ve turizm bakanlığı, DEİK, UNWTO, Türkiye ekonomi bakanlığı, MFA, TUYED, AB turizm kuruluşları, seyahat siteleri: Galaksirehberim, seqununseyahatnamesi, yoldaolmak, bosnahersek.ba, geziverdik, gezgindergi, hürriyet.com, Boşnak medya, gezipgördüm, gezelimgörelimbilelim, slavorum, NTV, balkantravelguide, gov.uk foreign travel advice, drummerlizard, elebialper, TripAdvisor, Booking, bosnia4u, klix.ba, atlasobscura, panacomp, mynatour. STK'ların siteleri: TİKA,

UNESCO, FIPA, Avrupa gençlik portalı, BİGMEV, WTTC ve yayınlarının mevcut kaynaklardan ulaşılmıştır. Literatür taraması ve çeşitli kaynaklar aracılığı ile konu hakkında gerekli bilgiler elde edilmiştir. Çalışmada belirleyici olarak Bosna-Hersek'in tarihi, coğrafyası, sosyolojik durumu, kültürel yapısı, ekonomik yapısı ve genel olarak ülkenin turizm sektörüne değinilmiştir.

Anahtar kelimelerden (Bosna-Hersek, turizm, alternatif turizm, Balkanlar, alternatif turizm çeşitleri) yalnızca konu ile alakalı olanlar kullanılarak araştırmalar yapılmıştır.

3.8. Araştırmanın Bulguları

Dünyada gelişmekte olan turizm sektörünün bir kolu olan alternatif turizm konusunda Bosna-Hersek yüksek potansiyele sahip bir ülke konumundadır.

Bosna-Hersek sahip olduğu alternatif turizm kaynaklarını en doğru ve en yetkin şekilde kullanmalıdır. Bu bağlamda gerekli olan hedefler üzerinde yoğunlaşmalıdır. Turizm sektörünün her geçen gün geliştiğini dikkate alırsak, Bosna-Hersek'inde alternatif turizm açısından doğru ve etkin kaynak kullanımı elzemdir. Kaynakların kullanımında Bosna-Hersek için planlamadan, uygulamaya, devlet politikalarından, halkın eğitimine kadar olan özel konularda mesafe katetmelidir.

3.9. Bosna-Hersek'te Kültür Turizmi ve Kültürel Miras Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli

Bosna-Hersek, tarihsel süre geliminden dolayı eski ve yenedünyaların bir harmanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Franyevçan manastırları ve Ortodoks keşişlerinden, Osmanlı dönemi mimari eserleri olan köprülere ve camiilere kadar Bosna-Hersek, Ortaçağ'dan süre gelen sahip olduğu özelliklerini başarılı bir şekilde muhafaza etmeyi başarmıştır. Ayrıca Avusturya-Macaristan'ın egemen olduğu dönemden kalan mimari ve manevi izler de korunmaktadır. Ayrıca güneydoğu Avrupa'nın en prestijli ve önemli festivalleri başkent Saraybosna'da düzenlenmektedir. Bu festivaller "Sarajevo Film Festivali" ve "Jazz Festivali" bunlardan sadece ikisidir. Bosna-Hersek'in sahip olduğu kültür mirasını müzelerde çok fazla görememekteyiz, buna rağmen Bosna-Hersek'in açık hava müzesi olduğu düşüncesi birçok kişi tarafından desteklenmektedir. Bunun içinde Bosna-Hersek'in sahip olduğu kültürel miras değerlerini herhangi bir müzenin içerisinde muhafaza

edemezsiniz ancak bu kültürel mirası gerek camii boyamaları, ahşaptan üretilmiş olan geleneksel mobilyalar ve geleneksel kıyafetler üzerinde görebiliriz²⁴¹.

Bosna-Hersek her ne kadar kültürel turizm açısından zengin bir ülke olsada ziyaretçilerin bu değerlere ulaşması sırasında yaşadığı bir takım problemler mevcut bulunmaktadır. Bunlar:

- ülkenin yalnızca bir adet havalimanı olması ve sınırlı sayıdaki uçuş yelpazesi,
- ülkenin iç kesimlerine ulaşım sağlanması konusunda karşımıza çıkan yetersiz alt ve üst yapı eksiklikleri,
- ziyaret edilen yerlerdeki bilgilendirme tabelalarının yeteri kadar bilgiyi ilgili ziyaretçilere sunamaması,
- bazı tarihi değerlerin atıl durumda kalmış olması

Bosna-Hersek adına kültür turizmi için öne çıkan problemlerdir. Saydığımız problemlerden havalimanının sınırlı sayıdaki uçuş kapasitesi, iç kesimlere ulaşım konusunda yaşanan problemlerden ve bazı tarihi yerlerin atıl durumda kalması en önemli problemler olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Bosna-Hersek'in ilk olarak çözmesi gereken problemler bunlardır.

3.9.1. Bosna-Hersek'te Başlıca Kültür Turizmi Faaliyetleri

Bosna-Hersek'in geçmişten günümüze geçirdiği süreçler sayesinde (Bkz. Başlık 3.9.) günümüze mozaik bir yapıya sahip olduğunu ve kültürel değerler açısından oldukça zengin bir ülke durumunda olduğundan bahsetmiştik. Bu bağlamda:

---

²⁴¹ Jasmin Mulahasanovic, *Bosna Hersek-Kültürel Turizm*, Bosna Hersek.info, <https://bosnahersek.info/turizm-cesitleri/kulturel-turizm-bosna-hersek/>, (Erişim: 27.05.2018).

Tablo 3.1.: Bosna Hersek'teki Başlıca Kültür Turizmi Faaliyetleri

Saraybosna Türk Film Festivali	Sarajevo Film Festivali
Saraybosna Moda Haftası	Banja Luka Yaz Oyunları
Saraybosna Jazz Festivali	Uluslararası Folklor Festivali
Saraybosna Başçarşı Geceleri Festivali	Kozara Etno Festival
Saraybosna Tiyatro Fest	Mess Uluslararası Tiyatro Festivali
Folklor Manifestation-Modrac Gölü	Kız Mağarası Günleri

Kaynak: Bosnahersek.info, Etkinlikler, <https://bosnahersek.info/category/etkinlikler/>, (Erişim Tarihi: 03.02.2019)'den uyarlanmıştır.

Tablo 3.1. üzerinde gösterilen etkinlikler arasında Güneydoğu Avrupa'nın en önemli festivalleri arasında bulunan SFF (Sarajevo Film Festival) ve Saraybosna Jazz Festivali bulunmaktadır. Resim 3.1. ve Resim 3.2.'de bu iki önemli kültürel etkinlikle alakalı görseller yer almaktadır.

Resim 3.1.: Sarajevo Film Festivali

Kaynak: The Nation, *Sarajevo Film Festival Kicks Off*, <https://nation.com.pk/17-Aug-2014/sarajevo-film-festival-kicks-off>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).

Resim 3.2.: Sarajevo Jazz Festivali

2 BUGGE WESSELTOFT'S NEW CONCEPTION OF JAZZ EDITION 2016
ROB MAZUREK SAO PAULO UNDERGROUND
NITAI HERSHKOVITS

3 TATRAN MATIJA SVIRA ARSENA
INSIDE OUT MARKUS STOCKHAUSEN
FLORIAN WEBER

SAMUEL BLASER TRIO PETER BRUCH
MARC DUCRET
TAKSIM TRIO

4 JOHN ZORN'S BAGATELLES MARATHON SARAJEVO

MASADA DAVE DOUGLAS
JOHN ZORN JOEY BARDON
BRIAN MARSELLA TRIO
JULIAN LAGE & GYAN RILEY NOVA QUARTET KENNY WOLLESEN
SYLVIE COURVOISIER & MARK FELDMAN
TRIGGER CRAIG TABORN JOHN MEDESKI TRIO
ERIK FRIEDLANDER & JAY CAMPBELL
DAVID FIUCZYNSKI CALVIN WESTON
URI CAINE TRIO MARK HELIAS CLARENCE PENN
IKUE MORI
ASMODEUS MARC RIBOT TYSHAWN SOREY
TREVOR DUNN JOHN ZORN

THE BEST JAZZ IS WHERE YOU LEAST EXPECT IT.

2016
INTERNATIONAL MUSIC FESTIVAL
JAZZ FEST SARAJEVO
2-6
NOVEMBER
www.jazzfest.ba

5 TIJANA VIGNJEVIĆ & BELMA ALIĆ
MIROSLAV TADIĆ & MERIMA KLJUČO
VINCENT COURTOIS JOHN GREAVES MARK NAUSEEF
ERIC VLOEIMANS' OLIVER'S CINEMA
NILS WOGRAM BOJAN Z JULIEN LOURAU
DJANGO BATES' HUMANCHAIN
TERJE RYPDAL GROUP + PALLE MIKELLBORG
STALE STORLØKKEN PAOLO VINACCIA

Kaynak: Europejazz, XX Anniversary Jazz Fest Sarajevo, <http://www.europejazz.net/news/xx-anniversary-jazz-fest-sarajevo>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).

Bosna-Hersek'te gerçekleştirilen kültürel turizm faaliyetlerinin genel olarak sahip olduğu problem tanıtım ve reklam eksikliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumdan dolayı ise bu etkinliklerin tanınırlıkları ve bilinirlikleri en fazla Balkan yarımadası ile

sınırlı kalmaktadır. Ayrıca yetersiz konaklama kapasitesi ve ulaşım konusunda var olan problemler de engel teşkil etmektedir. Bu problemlerin çözülmesi kültür turizmi faaliyetleri açısından Bosna-Hersek'e ilerleme kaydettirecektir.

3.9.2. Başlıca Kültürel Miras Turizmi Alanları

UNESCO'nun dünya mirası listesine almış olduğu iki önemli eser Bosna-Hersek'te bulunmaktadır. Bunlardan ilki Resim 3.3'de ki Stari Most veya Mostar Köprüsü'dür.

Resim 3.3.: Stari Most / Mostar Köprüsü

Kaynak: Atlasobscura, Bridge That Died in War and Was Resurrected, <https://www.atlasobscura.com/places/stari-most>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).

Mostar köprüsü, 1566 yılında Mimar Sinan'ın öğrencisi Mimar Hayreddin tarafından inşaa edilmiştir. Köprü 24 metre yüksekliğinde, 30 metre uzunluğunda ve 4 metre de genişliğe sahip bir köprüdür. İnşaatı için 456 kalıp taş kullanılmıştır. Köprü inşaa edilmesi ile birlikte Mostar için ticareti canlandırma görevini üstlenmiştir. Ticaretin canlanması ile birlikte Mostar Bosna-Hersek'te bulunan en önemli şehirlerden birisi olmuştur. Aynı zamanda Mostar köprüsü, şehirde ticareti hareketlendiren ve sporcuların

yarışma alanı olarak kullanılan köprü aynı zamanda düğün kutlamaları içinde kullanılmaktaydı. Mostar’da var olan bir geleneğe göre nişanlı erkekler cesaretlerini kanıtlamak için bu köprüden atlamak zorundaydılar²⁴².

Ancak 1992 yılında meydana gelen iç savaş sırasında, ilk önceleri Hırvat ve Müslümanlar, Sırlara karşı ortak bir şekilde hareket etmekteydi sonradan Hırvatlar taraf değiştirerek Müslümanlara karşı olmuşlardır ve birlikte yaşadıkları komşularını nehrin karşı kıyısına sürmüşlerdir. Bu karşılıklı çatışma ortamı 1993 ve 1994 yılları arasında da devam etti. Olaylar devam ettiği sırada 9 Kasım 1993 tarihinde Hırvat topçularının açtığı ateş sonucunda köprü yıkılmıştır. Aynı zamanda bu olay amatör bir kameraman tarafından da kaydedilmiştir²⁴³.

1994 yılı içerisinde, köprünün yeniden yapılmasına karar verilmiş aynı zamanda gerçekleştirilen barış görüşmelerinin önemli bir parçası halini almıştır. Bosna-Hersek kültürel mirasının simgelerinden biri olan Mostar köprüsünün tekrardan inşaatı, bilhassa Mostar olmak üzere şehir ve ülke’nin birliğinin sağlanması için gerçekleştirilmesi gereken zorunlu bir tedbir olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Mostar köprüsü, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı’na bağlı olan TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Vakfı) ve UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)’nun destekleriyle tekrardan inşaa edilmiştir. Mostar’ın sahip olduğu bu tarihi köprü ve bulunduğu mahalle, UNESCO tarafından da dünya mirası listesine dâhil edilmiştir²⁴⁴.

Resim 3.4.’de Vişegrad’da bulunan Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü veya Drina Köprüsü, 1571-1577 yılları arasında Sokollu Mehmet Paşa tarafından Mimar Sinan’a yaptırılmış olan köprüdür. Bosna-Hersek ve Avrupa’daki köprü mimarileri arasında en güzel ve en sıradışı olan köprüler arasındadır. Drina köprüsü İstanbul ve Bosna-Hersek arasında ki ana yol üzerine inşaa edilmesi ile birlikte yakınında ki köy ve kasabalarında gelişmesine olanak sağlamıştır. Köprünün günümüzde ki popülaritesi ise, 1961 yılında Ivo Andrić tarafından kaleme alınan ve Nobel ödülü kazanmış olan “Drina Köprüsü” adlı

²⁴² Erdoğan Gul, Tarihin Tanığı Bir Köprü: Mostar Köprüsü, <http://www.bilgiustam.com/tarihin-tanigi-bir-kprmostar-kprs/>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).

²⁴³ Michael Ignatief, When a Bridge is Not a Bridge, *New York Times Magazine*, October 2002, s.2.

²⁴⁴ Red’ Action, Osmanlı Mirası Ünlü Mostar Köprüsünün Hikayesi, 2017, <https://www.redaction.media/tr/articles/osmanli-mirasi-unlu-mostar-koprusunun-hikayesi/>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).

romanı sayesinde²⁴⁵. Köprü Osmanlı döneminin en büyük mimari ve klasik Osmanlı döneminin izlerini taşımaktadır. Geçmişten günümüze kadar olan süre zarfında maruz kaldığı onca tahribata rağmen köprü günümüzde de eski halini muhafaza etmektedir. 2007 yılı itibari ile UNESCO dünya mirası listesine alınan köprüde 2003 yılından beri araç trafiği de bulunmamaktadır²⁴⁶.

Resim 3.4.: Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü/Drina Köprüsü

Kaynak: Mimar Sinan.gen.tr, Sokollu Mehmet Paşa-Drina Köprüsü, <https://www.mimarsinan.gen.tr/sokollu-mehmet-pasa-drina-koprusu/>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

Resim 3.5.'de Saraybosna'da bulunan Gazi Hüsrev Bey Camii'de Bosna-Hersek'in kültürel mirasları arasında yer almaktadır. Camii, Osmanlı mimarisinin en göze batan

²⁴⁵ TİKA, Bir Koca Sinan Eseri, Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü (Drina Köprüsü) TİKA Tarafından Restore Ediliyor, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, <http://www.tika.gov.tr/tr/haber/bir-koca-sinan-eseri-sokollu-mehmet-pasa-koprusu-drina-koprusu-tika-ta-rafından-restore-ediliyor-3571>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).

²⁴⁶ Mimar Sinan.gen.tr, Sokollu Mehmet Paşa-Drina Köprüsü, <https://www.mimarsinan.gen.tr/sokollu-mehmet-pasa-drina-koprusu/>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).

eserleri arasında görülmektedir ve Bosna Sancak Beyi Gazi Hüsrev Bey tarafından 1531 yılında Mimar Sinan'a inşa ettirilmiştir. Bosna-Hersek savaşı sırasında Sırp tarafından yok edilmek istenen eserler arasında ilk sırada bulunan camii, 1996 yılı itibari ile dış yardımlar sağlanarak tamir ettirilmiştir²⁴⁷.

Resim 3.5.: Gazi Hüsrev Bey Camii-Saraybosna

Kaynak: Biletbayii.com, Gazi Hüsrev Bey Camii, <http://blog.biletbayi.com/saraybosna-gezilecek-yerler.html/gazi-husrev-bey-camii>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

Resim 3.6.da ise, Saraybosna'da bulunan bir başka kültürel miras ise, başçarşının tam ortasında bulunan saat kulesidir. Saat kulesi, 16.Yüzyıl sonu ile 17.Yüzyıl başları arasında inşa edilmiştir. Saat kulesi 1697 ve 1831 yıllarında meydana gelen felaketlerde iki kez hasar görmüştür ve tamiri ise, 1834 yılında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1875'de saat kulesinin üst kısımları yenilenmiş olup, eski saatin yerine ise İngiliz yapımı başka bir saat konulmuştur²⁴⁸.

²⁴⁷ Bosnahersek.ba, Gazi Hüsrev Bey, <http://www.bosnahersek.ba/gazi-husrev-bey/>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

²⁴⁸ Hakkı Acun, *Saraybosna ve Travnik Saat Kuleleri*, X. Vakıf Haftası Kitabı, 1993, s.296.

Resim 3.6.: Saraybosna Saat Kulesi

Kaynak: Ensonhaber.com, Saraybosna'daki Kadim Saat Kulesinin Yarım Asırlık Muvakkiti, <https://www.ensonhaber.com/galeri/saraybosnadaki-kadim-saat-kulesinin-yarim-asirlik-muvakkiti>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

Resim 3.7.'de Saraybosna'nın merkezinde bulunan ve Bosna-Hersek'in kültürel mirasları arasında yer alan bir başka yer ise Başçarşıdır. Çarşı Fatih Sultan Mehmed döneminde İsa Bey tarafından imar edilmiştir ve bölge zamanla ticari bir merkez halini almıştır. Ayrıca Gazi Hüsrev Bey tarafından da bölgeye ilk han ve dükkânlar buraya yaptırılmıştır. Başçarşının parlak dönemleri ise 17.Yüzyılın başlarıdır. Bölge o dönemde sadece Saraybosna ile sınırlı kalmayıp bütün Balkanlar üzerinde bulunan en önemli ticaret

merkezi olma özelliğine sahipti. Ancak bölgeye Habsburgların gelmesi ile birlikte Saraybosna'nın büyük bir bölümü yıkım ve tahribata uğramıştır. Daha sonradan Başçarşı tekrardan inşa edilmişse de 1857 yılında çıkan bir yangın sonucunda tekrardan zarar görmüştür²⁴⁹.

Resim 3.7.: Başçarşı, Saraybosna

Kaynak: Galaksirehberim, Başçarşı, <https://www.galaksirehberim.com/2017/10/bascars.html>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

Resim 3.8.'de Saraybosna'nın merkezinde bulunan Başçarşının hemen giriş kısmında yer alan sebil, şehrin en önemli simgeleri arasında bulunmaktadır. 15.Yüzyılda Bosna Sancak Beyi İsa Bey tarafından yaptırılan sebil çeşmesi daha sonraları Gazi Hüsrev Bey tarafından çeşme genişletilmiştir. 1992-1995 yılları arasında meydana gelen iç savaş sırasında çeşmenin Sırp tarafından imha edilmeye çalışıldığı aktarılmıştır. Ayrıca Saraybosna'da bulunan sebilin bir kopyası da Bursa şehrinde yer almaktadır²⁵⁰.

²⁴⁹ Seqununseyahatnamesi.com, Saraybosna Gezi Notlarım, http://www.seqununseyahatnamesi.com/saraybosna-gezi-notlarim/#SARAYBOSNA_GEZILECEK_YERLER, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

²⁵⁰ Yoldaolmak.com, Başçarşı'nın Sembolü: Başçarşı Sebili, Saraybosna, <https://yoldaolmak.com/bascarsi-sebili-saraybosna-bosna-hersek.html>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

Resim 3.8.: Saraybosna Sebili

Kaynak: Yoldaolmak.com, Başçarşı'nın Sembolü Başçarşı Sebili, Saraybosna, <https://yoldaolmak.com/bascarsi-sebili-saraybosna-bosna-hersek.html>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

Resim 3.9.'da Saraybosna'da bulunan ve adı "Saraybosna Müzesi" veya "Bursa Bezisteni" olarak bilinen bu tarihi yapı 1551 yılında Rüstem Paşa tarafından inşa ettirmiştir. Yapı bir müze olarak ayakta durmaktadır ve müze koleksiyonu bünyesinde madeni para, kostümler, mezar taşları, çeşitli süsleme ve dekorasyon amaçlı eşyalar bulunmaktadır. Aynı zamanda müze içerisinde 1878-1918 Avusturya-Macaristan dönemi de tasvir edilmiştir²⁵¹.

---

²⁵¹ Bosnahersek.ba, Saraybosna Gezilecek Yerler, <https://www.bosnahersek.ba/saraybosna-gezilecek-yerler/>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

Resim 3.9.: Saraybosna Müzesi/Bursa Bezisteni

Kaynak: Geziverdik.com, Saraybosna (sarajevo)'da Gezilecek Yerler, <http://geziverdik.com/saraybosna/>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

Resim 3.10'da Yaşam Tüneli, iç savaş sırasında Saraybosna'nın kuşatılmasının ardından, kente ihtiyaç duyulacak malzemeleri sokabilmek amacıyla dönemin devlet başkanı olan Alija İzzetbegović ve arkadaşları tarafından yaptırılmıştır. Tünel Bosna-Hersek'te Dobrinja ve Butmir arasında yapılmıştır ve 1993-1995 yılları arasında kullanılmıştır. Tünel iki taraftan karşılıklı olarak kazılarak dört ay dört gün gibi bir sürede tamamlanmıştır. Aynı zamanda tünel 750 metre uzunluğunda ve 1,5 ila 1,8 metre yüksekliğindedir. 1994 yılı itibari ile de tünelde, geçirilecek olan malzemelerin yük arabaları ile taşınmasını sağlamak için raylar döşenmiştir. Tünelden günde ortalama olarak 4000 insan geçmiştir ve erzak taşıma işlemleri Sırpların keskin nişancı atışları ve bombardımanı yüzünden sadece geceleri yapılmaktaydı. Tünelin kullanıldığı süre boyunca yaklaşık olarak 3 milyon civarında malzeme taşınması gerçekleştirilmiştir²⁵².

²⁵² Aljazeera.com.tr, Saraybosna'yı Kurtaran Tünel, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/saraybosnayı-kurtaran-tunel>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

Resim 3.10.: Umut Tüneli/D-B Tüneli (Dobrinja-Butmir), Saraybosna

Kaynak: Aljazeera.com.tr, Saraybosna'yı Kurtaran Tünel, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/saraybosnaya-kurtaran-tunel>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

Miljacka nehri üzerinde birçok köprü bulunmaktadır. Ancak bu köprüler arasında dünyanın en ünlü köprüsü bulunmaktadır. Yıllardır farklı isimler ile birlikte anılsa da Saraybosna'da Hıristiyanların yoğunluklu olarak yaşadığı Latinluk veya Frenkaluk olarak adlandırılmakta olan güney bölgesini eski kuzey bölgesine bağladığı için “Latin Köprüsü” adı kullanılmaktadır (Bkz. Resim 3.11.). İlk olarak bu köprünün yerinde 1541 yılında ahşap bir köprü bulunmaktaydı. 1561 yılında ise; Ali Ayni Bey tarafından tahta köprünün yerine taştan bir köprü inşa ettirilmiştir. 18.Yüzyılın sonlarına doğru sel sonucu hasar gören köprü, 1798 yılın itibari ile Hacı Abdullah Briga tarafından tekrardan inşa ettirilmiştir. Benzerlerine Osmanlı coğrafyası içerisinde bulunan yerlerde sıkça rastlanabilecek olan bir köprü olan Latin Köprüsünün ünü 28 Haziran 1914'te gerçekleşmiştir. O gün Avusturya-Macaristan veliahtı olan Ferdinand ve eşi Hohenberg Düşesi Sofia ilhak edilen Saraybosna'yı ziyaret ettikleri bir sırada ayrılıkçı bir örgüt olan “Genç Bosna” örgütünün üyesi ayrılıkçı bir Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip tarafından suikast sonucunda öldürülmüşlerdir. Yaşanan bu hadisenin sonucunda ise I. Dünya Savaşı'nın kıvılcımı ateşlenmiştir. Ayrıca suikastin gerçekleştiği noktada bulunan bir

binanın duvarının üzerinde “Burası Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun veliahtı Franz Ferdinand ve eşi Sofia’nın 28 Haziran 1914 tarihinde Gavrilio Princip tarafından suikaste uğrayıp hayatlarını kaybettiği yerdir” şeklinde bir yazı da mevcuttur²⁵³.

Resim 3.11.: Latin Köprüsü-Saraybosna

Kaynak: Yoldaolmak.com, Cihan Harbi’ni Başlatan Suikastın Şahidi: Latin Köprüsü, Saraybosna, <https://yoldaolmak.com/latin-koprusu-saraybosna.html>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.13.’de Ferhadija, caddesi üzerinde bulunan bir başka kültürel miras ise “Sacred Heart of Sarajevo” olarak bilinen görkemli katedraldir. Katedralin hikâyesi ise, Bosna-Hersek’te ki kilise otoritelerinin yeniden yapılanması ile birlikte ilk başpiskopos olan Josip Stadler, 15 Ocak 1882 yılında küçük ahşap bir kilise olan St. Anthony de işe başlamıştır. Stadler’in en büyük kaygıları arasında Saraybosna’daki katedralin inşaatıydı. Ve 1884 yılı itibari ile katedralin inşaatına başlandı ve 15 Eylül 1889 yılında inşaat tamamlanıp hizmete katedral hizmete açıldı. Mimarı ise, Josep Vancas’tır. Katedral erken gotik dönemin mimarisine göre dizayn edilip, inşa edilmiştir. Katedral 41,9m uzunluğunda ve 21,3m genişliğindedir. Savaş sırasında doğrudan hasar almamasına

²⁵³ Halil Çelik, “Saraybosna Latin Köprüsü”, gezgindergi.com, 2014, <http://gezgindergi.com/saraybosna-latin-koprusu/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

rağmen şarapnel parçalarından dolayı katedralin çatısı ve 580 adet koltuğu hasar görmüş olup aynı zamanda dış cephesinde de gözle görülür hasarlar mevcuttu. Katedral de 27 Eylül 2010 yılından 15 Ekim 2011 yılına kadar yenileme çalışmaları yapıldı. Aynı zamanda katedralin sahip olduğu org ise 1886 yılında Zagreb’de üretilmişti ve şuan hala daha tamirattadır²⁵⁴.

Resim 3.12.’de katedralin önünde bulunan meydan da, savaş döneminde atılan bombalar yüzünden oluşan yarıkların içerisine kırmızı reçine doldurulmuştur. Bunun anlamı ise savaşta ölenlerin anısına yapılmış olmasıdır ve adı da “Saraybosna Gülleri”dir²⁵⁵.

---

²⁵⁴ Katedrala-Sarajevo.com, Today the Cathedral of The Sacred Heart of Sarajevo, <http://katedrala-sarajevo.com/134-2/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

²⁵⁵ Saffet Emre Tonguç, Hürriyet.com, 10 Adımda Saraybosna, <http://www.hurriyet.com.tr/seyahat/10-adimda-saraybosna-40328214>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.12.: Saraybosna Gülleri

Kaynak: Zambak.ba, “Saraybosna Gülleri” Yenileniyor, <http://www.zambak.ba/saraybosna-gulleri-yenileniyor-2394h.htm>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.13.: Sacred Heart of Sarajevo Katedrali

Kaynak: Drummerlizard.com, İsa'nın Kutsal Kalbi Katedrali, <https://drummerlizard.com/saraybosna-gezilecek-gorulecek-yerler/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.14.'te Saraybosna'nın Ferhadiye caddesi'nin Mareşal Tito Caddesi ile kesiştiği noktada "Sonsuz Ateş" anıtı bulunmaktadır. Bu anıt 2. Dünya Savaşı sırasında hayatını kaybedenler anısına 6 Nisan 1946 yılında açılmıştır. Şimdiye kadar sadece bir kez olmak üzere sarhoş bir genç tarafından söndürülmüş olan ateş, çevrede ki insanların fark etmeleri üzerine tekrardan yakılmıştır²⁵⁶.

²⁵⁶ Saffet Emre Tonguç, Hürriyet.com, 10 Adımda Saraybosna, <http://www.hurriyet.com.tr/seyahat/10-adimda-saraybosna-40328214>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.14.: Sonsuz Ateş-Saraybosna

Kaynak: Çelebialper.com, Saraybosna Gezisi: Kuşatma Altında 4 Yıl-Sarajevo, <http://www.celebialper.com/ulkeler/bosna-hersek/saraybosna-kusatma-altinda-4-yil.html>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.15.'de Viyetniçsa kütüphanesi veya Milli kütüphane olarak bilinen Saraybosna'daki kütüphane, Osmanlı idaresinde geçirdiği 4 asırdan sonra 1878 yılında Berlin kongresi ile birlikte Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun hâkimiyet alanına giren Saraybosna'da 1892-1896 yılları arasında tarihi Başçarşının yakınına Endülüs mimarisi örnek alınarak inşa edilmiş olan kütüphane, Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnak, Sırp, Hırvat ve Yahudilere ait olan birçok el yazması esere ev sahipliği yapmaktaydı ve "Ülkenin hafızası" konumunda bulunmaktaydı. 25 Ağustos 1992 tarihinde Saraybosna'yı kuşatmış olan ve aşırı milliyetçi Sırp Çetnikleri tarafından açılan topçu ateşi nedeniyle meydana gelen yangın ile birlikte kütüphane büyük zarar görmüştür. Meydana gelen yangın 3 gün boyunca söndürülemediği ve yangın ile birlikte 155 bini el yazması ve Bosna-Hersek'in sahip olduğu arşivler de dâhil 2 milyona yakın eser yok olmuştur. 18 yıl boyunca devam eden restorasyon çalışmalarının ardından 9 Mayıs 2014'te "Avrupa Günü ve Faşizme Karşı Zafer Günü"nde gerçekleştirilen bir tören ile birlikte yeniden kullanıma açılmıştır²⁵⁷.

Resim 3.15.: Milli Kütüphane-Viyetniçsa Kütüphanesi, Saraybosna

Kaynak: Yoldaolmak.com, Saraybosna Gezilecek Yerler, <https://yoldaolmak.com/saraybosna-gezilecek-yerler.html>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

²⁵⁷ Haberler.com'dan aktaran Bosnahersek.ba, "Saraybosna'nın Hafızası" kapılarını ziyaretçilere açtı, <https://www.bosnahersek.ba/saraybosnanin-hafizasi-kapilarini-ziyaretcilere-acti/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.16.'da Saraybosna'da bulunup günümüze kadar ulaşabilmiş tek han olma özelliğine sahip olan tek yer Morica Han'dır. Burası 1551 yılında inşa edilmiştir ve sonrasında çıkan yangınlar sebebiyle zarar görmüş olup 1697 yılında tadilatı gerçekleştirilmiştir ve günümüzdeki şeklini bu tarihte almıştır. Yaklaşık olarak 300 misafir ve 70 at için yeri bulunan mekân bir kervansaray olarakta değerlendirilmektedir. Aynı zamanda Evliya Çelebi'nin yazmış olduğu yazılarında da Morica Han'dan bahsetmektedir. Bu han tarihi boyunca birçok yangınla yüzleşmiştir ancak 1957 yılında bütünüyle hasar alan han 1971-1974 yılları arasında tekrardan inşa edilip duvarları üzerine ise Ömer Hayyam'dan dizeler işlenmiştir²⁵⁸.

Resim 3.16.: Morica Han, Saraybosna

Kaynak: Yoldaolmak.com, Batı ve Doğu Medeniyetleri Arasında: Saraybosna Gezilecek Yerler, <https://yoldaolmak.com/saraybosna-gezilecek-yerler.html>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.17.'de Osmanlı dönemi zamanında Saraybosna'da inşa edilmiş olan Svrzo'nun Evi (Svrzina Kuca), 17.Yüzyıl tipik bir Müslüman evi ve Müslüman bir ailenin yaşam tarzını temsil etmektedir. Haremlik selamlık kısmında bulunan evde, evin sahip

²⁵⁸ Bosnahersek.ba, Saraybosna Gezilecek Yerler, <https://www.bosnahersek.ba/saraybosna-gezilecek-yerler/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

olduğu eşyalar ile birlikte düzenlenen ortam oldukça başarılıdır²⁵⁹. Günümüze kadar korunmuş olan bu ahşap ev içerisinde birçok işlemele sahiptir ve bu ev 1960 yılından süre gelen zamandır müze tarafından koruma altında ve halka açık bir durumdadır²⁶⁰.

Resim 3.17.: Svrzo'nun Evi, Saraybosna

Kaynak: Boşnak Medya, Saraybosna'daki Svrzo'nun Evi Görülmeli, <https://www.bosnakmedya.com/saraybosnada-ki-svrzo-evi-gorulmeli/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018)

Resim 3.18'de Saraybosna'da Latin Köprüsü'nün karşısında Miljacka nehri'nin güney kısmında kalan "At Meydanı Parkı", Saraybosna'da bir zamanlar köle ticareti ve idamların gerçekleştirildiği yer olan ünlü bir meydandır. Önceleri at alım satım ve yarışlarının da burada yapılmasından dolayı bu adı taşımaktadır²⁶¹. Park 1913 yılında inşa edilip II. Dünya Savaşı zamanında tahribata uğramıştır ve 2004 yılında tekrardan inşa edilen müzik pavilyonu da burada görülmeye değerdir²⁶².

²⁵⁹ Bosnahersek.ba, Saraybosna Gezilecek Yerler, <https://www.bosnahersek.ba/saraybosna-gezilecek-yerler/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

²⁶⁰ Zeynep Işıl Hamziç, Boşnak Medya, Saraybosna'da Svrzo Evi Görülmeli, <https://www.bosnakmedya.com/saraybosnada-ki-svrzo-evi-gorulmeli/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

²⁶¹ Gezip Gördüm, Saraybosna'da Gezilecek Yerler | En güzel 24 Yer, <https://gezipgordum.com/saraybosna-gezilecek-yerler/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

²⁶² Bosna Hersek.ba, Saraybosna Gezilecek Yerler, <<https://www.bosnahersek.ba/saraybosna-gezilecek-yerler/>>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.18.: At Meydanı Parkı ve Müzik Pavilyonu

Kaynak: Gezelim Görelim Bilelim, Saraybosna’da Gezilecek Yerler, <https://gezelimgorelimbilelim.com/2016/03/saraybosnada-gezilecek-yerler.html/3>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.19’da Saraybosna’da Osmanlı kalesi’de bulunmaktadır bu kale “Beyaz Tabya” veya “Beyaz Burç” adları ile de anılmaktadır. Burada ki kalenin bulunduğu hâkim konumdan dolayı şehrin tamamını seyretmek mümkündür. Kale 1550 yılında yapılmıştır. Zaman içerisinde çeşitli şekillerde zarar görsede gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sayesinde günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. 1971 yılı itibari ile Saraybosna Kültür ve Tarih mirası listesine eklenmiştir²⁶³.

²⁶³ Bosnahersek.ba, Saraybosna Gezilecek Yerler, <https://www.bosnahersek.ba/saraybosna-gezilecek-yerler/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.19.: Beyaz Tabya-Beyaz Burç, Saraybosna

Kaynak: Gezip Gördüm, Saraybosna Gezilecek Yerler, <https://gezipgordum.com/saraybosna-gezilecek-yerler/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.20’de Stecci ya da Steçak, Bosna-Hersek, batı Sırbistan, batı Karadağ ve orta-güney Hırvatistanda bulunmaktadır. Bu mezarlıklar ve bölgesel olarak karakteristik özelliklere sahip olan orta çağ mezar taşları veya stecci, 28 bölgeden oluşup bu bölgeleri birleştirmektedir. Avrupa’nın orta çağ’dan gelen gelenekleri olarak 12 ve 16.Yüzyıla kadar uzanan mezarlıklar, sıralar halinde dizilidir. Stecci genel olarak kireç taşları üzerine oyulmuş olup, Orta Avrupa’ya özgü olan ikonografik süreklilik ve yerel olarak farklı gelenekleri temsil eden çok çeşitli dekoratif motiflere ve yazıtlara sahiptir²⁶⁴.

---

²⁶⁴ UNESCO, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü, <https://whc.unesco.org/en/list/1504>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.20.: Stecci-Orta Çağ Mezarlıkları

Kaynak: Slavorum, Seven Wonders of Bosnia&Herzegovina, <https://www.slavorum.org/seven-wonders-of-bosnia-herzegovina/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.21.'de Bosna-Hersek'te bulunan "Blagay Tekkesi" Buna nehri'nin kaynağının bulunduğu yer olan ve küçük bir yerleşim yeri olan Blagay da su kaynağının hemen yanında kurulmuş olan bir tekkedir. 1465 yılında Osmanlıların bölgeye yerleşmesinin ardından kurulmuş olan tekke Boşnakların hızla Müslümanlığa geçmesinde önemli rol üstlenmiştir. Günümüzde Nakşibendi tekkesi olan Blagay tekkesi, ilk olarak Bektaşî tekkesi olarak kurulmuştur. Osmanlılar döneminde, Osmanlı'nın bölgeye gönderdikleri Bektaşî dervişleri ve babaları sayesinde birçok kişinin Müslümanlığı kabul etmesi sağlanmıştır. Özellikle Bektaşî babalarının hakkaniyet gözeterek sergiledikleri hal ve hareketler, süre gelen tarih boyunca sürekli olarak bir karmaşa içerisinde yaşamış olan Boşnakları etkileyip Müslümanlığa sempati ile yaklaşmalarını sağlamıştır. Osmanlılarda Müslüman olan bu halkı kendi öz halkı gibi görerek kabul etmişlerdir ve Osmanlılar da en fazla yatırımı bu bölgede gerçekleştirmiştir. Günümüzde dahi birçok Boşnağın "Biz Osmanlıyız" demesinin altında yatan sebep ise duydukları bu büyük sevgiden kaynaklanmaktadır²⁶⁵.

²⁶⁵ Bosnahersek.ba, Blagay Tekkesi, <http://www.bosnahersek.ba/bosna-hersek/gezilecek-yerler/mostar/blagay-tekkesi/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

Resim 3.21.: Blagay Tekkesi, Bosna Hersek

Kaynak: NTV, Keşfedilmeyi Bekleyen Hazine: Bosna Hersek,
<https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/kesfedilmeyi-bekleyen-hazine-bosna-hersek,E-wTHpI82keY4kn9AwfSIQ>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

3.10. Bosna-Hersek Kongre Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli

Günümüzde giderek artan bir öneme sahip olan kongre turizmi, diğer ülkelerde nasıl bir öneme sahipse de Bosna-Hersek içinde aynı öneme sahiptir. Bu bağlamda 2007 ve 2016 yılları arasında Bosna-Hersek'te gerçekleştirilmiş olan kongre ve fuar organizasyonlarına hazırlanmış olan tablo üzerinden genel olarak bakabiliriz ve bu bağlamda Bosna-Hersek'te gerçekleştirilmiş olan kongre ve fuarlar şu şekildedir:

Tablo 3.2.: Bosna-Hersek'te Gerçekleşmiş Fuarlar

Fuar Adı	Organizatör	Şehir-Ülke	Tarih	Teşvikler
RENEXPO BIH		Sarajevo	Kasım 2016	
ZEPS GENERAL B&H FAIR		Zenica	4-8 Ekim 2016	
ZEPS INTERMETAL		Zenica	4-8 Ekim 2016	
SAJAM LJIVE		Gradacac	24-27 Ağustos 2016	
International Economic Fair		Mostar	Nisan 2016	
GENERAL BH FAIR ZEPS	Poslovni sistem RMK	Zenica	30 Eylül-4 Ekim 2014	
ENERGA		Tuzla	27-30 Mayıs 2014	Bireysel
International Economic Fair	Mostarski Sajam d.o.o.	Mostar	8-12 Nisan 2014	
Bosna Hersek Türk Ürünleri Sergisi	İTO İstanbul Ticaret Odası	Saraybosna	19-22 Eylül 2012	Milli Katılım
International Economic Fair	Mostarski Sajam d.o.o.	Mostar	Nisan 2012	
İnşaat ve İnşaat Malzemeleri		Saraybosna	28-31 Mart 2012	Bireysel
Building & Reconstruction		Saraybosna	18-21 Mayıs 2011	Bireysel
ZEPS EXHIBITION	Fuarterk Uluslararası Fuarçılık	Zenica	5-10 Ekim 2010	Bireysel
ZEPS EXHIBITION	EXPO212 ULUSLARARASI FUARCILIK	Zenica	5-10 Ekim 2010	Temsilcilik
ZEPS EXHIBITION	EXPO212 ULUSLARARASI FUARCILIK	Zenica	5-10 Ekim 2010	Temsilcilik
Bosna Hersek Türk Ürünleri Sergisi	İTO İstanbul Ticaret Odası	Saraybosna	4-7 Kasım 2009	Milli Katılım

Bosna Hersek Türk Ürünleri Sergisi	İTO İstanbul Ticaret Odası	Saraybosna	Ekim 2009	Milli Katılım
Building & Reconstruction	Adg Fuarçılık	Saraybosna	27-30 Mayıs 2009	Milli Katılım
PLAGRAM		Saraybosna	19-22 Mayıs 2009	
GENERAL BH FAIR ZEPS	Poslovni sistem RMK	Zenica	7-12 Ekim 2008	Bireysel
International Economic Fair	Mostarski Sajam d.o.o.	Mostar	Mart 2008	
Bosna Hersek Türk Ürünleri Sergisi	İTO İstanbul Ticaret Odası	Saraybosna	7-11 Kasım 2007	Milli Katılım
ZEPS EXHIBITION	Fuarterk Uluslararası Fuarçılık	Zenica	16-21 Ekim 2007	Temsilcilik
RENEXPO BIH	REECO	Sarajevo	24-25 Ekim 2018	
Sajam Turizma	Mostarski Sajam d.o.o.	Mostar	9-13 Nisan 2019	
International Economic Fair	Mostarski Sajam d.o.o.	Mostar	9-13 Nisan 2019	
25. GENERALNI BH. SAJAM ZEPS 2018		Zenica	2-6 Ekim 2018	
International Metal Fair	Zeps	Zenica	3-7 Ekim 2017	

Kaynak: Fuarplus, Yurtdışı Fuarlar, <http://www.fuarplus.com/tr/arama/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018), Zeps, Fairs, <http://zeps.com/site/>, (Erişim Tarihi: 31.01.2019), Renexpo BIH, Press Releases, <http://www.renexpo-bih.com/wp-content/uploads/2018/09/Press-Release-September.pdf>, (Erişim Tarihi: 31.01.2019), Mostar-fair, Mostar-fair webpage, <http://www.mostar-fair.com/en>, (Erişim Tarihi: 31.09.2019).

Tablo 3.1'den yola çıkarak, Bosna-Hersek'te gerçekleştirilmiş olan fuar organizasyonlarının sayısı bakımından hareketli olduğu ve her yıl gerçekleştirildikleri görülmektedir. Bu şekilde organizasyonların gerçekleştirilmesi Bosna-Hersek'i dünya ile iletişim halinde tutmakta ve gelecekte de düzenlenecek olan organizasyonlar sayesinde önemli gelir elde edebilecektir.

Ayrıca gerçekleştirilmiş olan bazı kongreler ve sempozyumlar için hazırlanmış olan tabloda ise (Bkz. Tablo 3.2.);

Tablo 3.3.: Saraybosna’da Gerçekleştirilen Kongreler ve Sempozyumlar

Sempozyum/Kongre Adı	Organizatör	Şehir-Ülke	Tarih
UMYOS 2017 6. Uluslararası Meslek Yüksekokulları Sempozyumu	Devim Turizm	Saraybosna	18-20 Mayıs 2017
ASEAD I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu	Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi	Saraybosna	20-21 Mayıs 2017
Uluslararası Biyoloji, Moleküler Biyoloji ve Genetik Araştırmaları Sempozyumu	International University of Sarajevo	Saraybosna	14-15 Ekim 2016
Uluslararası Türkçe Kongresi	Nobel Bilim ve Araştırma Merkezi	Bosna Hersek	23-27 Mayıs 2016
ERPA- ERPA International Congresses on Education	ERPA	Saraybosna	2-5 Haziran 2016
2.Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu (TUKAS 2015)		Saraybosna	4-5 Eylül 2015
1 st International Conference on Environmental Science and Technology (ICOEST)	Saraybosna Turizm	Saraybosna	9-13 Eylül 2015
4 th International Symposium on Environment and Morals		Saraybosna	27-29 Haziran 2019
1 st International Congress on Physiotherapy ICPTT		Saraybosna	9-13 Mayıs 2018

Kaynak: Kongre Takvimi, Kongretakvimi.net, <https://www.kongretakvimi.net/?s=Bosna+Hersek>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018), Kongre ara, kongreara web page, <http://www.kongreara.com>, (Erişim Tarihi: 31.01.2019).

Tablo 3.2’den yola çıkarsak, Bosna-Hersek’in de kongre ve sempozyumlar gibi birçok organizasyonda faal olduğunu ve her yıl gerçekleşen çeşitli organizasyonlar sayesinde dünya ile etkileşim içerisinde olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bosna Hersek’te bu tür organizasyonların gelişmesi ile birlikte daha çok sempozyum ve kongre organizasyonlarını göreceğimiz aşikar olacaktır ve Bosna Hersek’in bu organizasyonlardan elde edeceği gelirden de artışlar meydana gelecektir.

Kongre, sempozyum ve fuarlar açısından Bosna-Hersek'in sahip olduğu problemler ise, Bosna-Hersek'in idari sınırları içerisinde sadece tek bir havalimanı olması ve bu havalimanında sınırlı uçuş kapasitesinin varlığı ilk göze çarpan problemidir. Ülkenin konaklama tesisleri konusunda yetersiz kapasitesi olması, Saraybosna'dan iç kesimlere ulaşım konusunda seçeneklerin sınırlı olması, ülkenin alt ve üst yapısının yeteri kadar gelişmemiş olması ve ülkede kongre, fuar ve sempozyum gibi etkinlikler için sınırlı etkinlik merkezlerinin mevcudiyeti başlıca problemleri oluşturmaktadır. Bu problemlerin aşılması durumunda kongre turizmi açısından Bosna-Hersek önemli bir yol kat etmiş olacaktır.

3.11. Bosna-Hersek Sağlık Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli

Son yıllarda turistler, giderek artan bir biçimde Bosna-Hersek'in sağlık ve spa turizmiyle ilgilenmeye başlamışlardır. Bunun nedeni ise Bosna-Hersek'in kaliteli termal ve mineral kaynaklara sahip olması ayrıca sağlık merkezleri ve kaplıcalar bakımından da zengin olması giderek artan bu ilginin sebepleridir²⁶⁶.

2013 yılında Bosna-Hersek'in başkenti olan Saraybosna'da gerçekleştirilmiş olan "Balkan Forum 2013"te konuşan Minet Musić, "Bosna-Hersek başta olmak üzere, tüm bölge ülkeleri, zengin doğal kaynaklara sahipler. Bu sağlık turizmi için önemli bir özellik. Gelecekte bu özelliğimizi fırsata çevirmeliyiz." Diyerek bu konunun önemini dile getirmiştir ve bu sözleri destekler nitelikte bir söylemde Saraybosna Belediye Başkan Yardımcısı olan Ranko Čoviç, Saraybosna'daki sağlık turizminin yılda düzenli olarak yüzde 15 oranında artış gösterdiğini belirtmiştir²⁶⁷.

2012 yılı ile birlikte Balkanlar'da sağlık ve medikal turizm ağı kurulmuştur. Başlangıç olarak, turizm için bölgenin potansiyel alanlarını belirlemeyi ve bölgenin medikal turizm pazarında profilini genişletmeyi amaçlamışlardır. Adriyatik Sağlık ve Yaşam Ağı'nın (AHVN) yanı sıra Bosna-Hersek'in de medikal turizm potansiyelini genişletme çabaları bağlamında, sağlık tesislerinin iyileştirilmesi ve sağlık personelinin eğitilmesi için para sağlamıştır. AHVN, Balkan ülkelerinin sağlık potansiyeli konusunda

²⁶⁶ FIPA, *Bosnia and Herzegovina Tourism Sector*, Foreign Investment Promotion Agency, Sarajevo 2015, s.8.

²⁶⁷ Federation and Bosnia and Herzegovina'dan aktaran Haberler.com, Saraybosna'da, "Balkan Sağlık Forum 2013" Başladı, <https://www.haberler.com/saraybosna-da-balkan-saglik-forum-2013-basladi-5031944-haberi/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).

oldukça iyimser düşünüyordu. Çünkü olağan maliyetler ve tıbbi tedavi prosedürlerinin maliyetleri, özellikle hastaların kendi ülkelerinde umduklarından çok daha ucuza gerçekleştirilmesi konusuna dikkat çekmiştir. Ülkeler, genel sağlık hizmetlerinin yerine bir sağlık sigortası sistemine güvenmişlerdir. Bu bağlamda AHVN'nin tahminleri doğru çıkararak, sağlık turizmi için gelen turistlerin sayısı gittikçe artan bir şekilde Saraybosna'ya doğru yönelmektedir. Tabii ki bütün bunlar Bosna-Hersek ekonomisi içinde kayda değer bir destek sağlamaktadır. Hali hazırda turizm sektörü Bosna-Hersek için önemli bir noktadır. Bu yüzden de hükümet doğal olarak turizmin herhangi bir yönünün geliştirilmesi konusunda oldukça istekli bir pozisyondadır. Bosna-Hersek sağlık sistemine dışarıdan gelen para sayesinde, bu sistemin gelişmesini sağladığı için medikal turizm özellikle arzu edilmektedir²⁶⁸.

Aynı zamanda Bosna-Hersek, sağlık turizmi açısından gerekli olan doğal kaynakların bulunurluğu bakımından da oldukça zengin bir ülkedir. Bu kaynaklar tablo olarak İklim, deniz ve spa olarak sınıflandırılmıştır (Bkz. Tablo 3.3.):

Tablo 3.4.: Sağlık Turizminin, Doğal Sağlık Faktörleri

İklim	Deniz	Spa (Balneoterapi)
İklim Değişimi	İklim	Termominarel Sular
İklim Faktör ve Elementleri	Havanın Temizliği	Çamurlar
İklim Prosedürleri	Deniz Suyu	Naftalin
Havanın Temizliği	Yosun	İklim
Güneş Radyasyonu	Vejetasyon	Havanın Temizliği
Deniz Faktörleri	Yürüyüş Yolları ve Patikalar	Vejetasyon
Karstik Mağaralar	Güneş Radyasyonu	Yürüyüş Yolları ve Patikalar
Tuz Madenleri	Kum	Güneş Radyasyonu
	Tuzlu Çamur	
	Deniz Çamuru	

Kaynak: Goran Ivanişević, "Prirodne Pretpostavke Zdravstvenog Turizma U Hrvatskoj", *Radovi Zavoda Za Znanstveni rad HAZU Varazdin*, 27, 2016, str.11-23.

Genellikle bozulmamış doğası ve temiz havası ile güzel bir çevrede bulunan Bosna-Hersek'teki sağlık merkezleri, kişilere sadece sağlık hizmetinin yanı sıra gerçek bir

²⁶⁸ Gemma Hurst, Analysis: Medical Tourism on The Rise in the Balkans, Sarajevo Times, <http://www.sarajevotimes.com/analysis-medical-tourism-rise-balkans/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).

dinlenme ve rahatlama imkânı da sunmaktadırlar²⁶⁹. Bosna-Hersek'in var olan turizm stratejisi, belirli kantonlarında kaplıca turizminin gelişme potansiyellerini de kapsamaktadır. Gaki'nin kaplıcaları ve Sanski Most bölgesindeki kaynak suları Una-Sana kantonunda spa, sağlık ve eğlence turizmi gelişimi için ön koşul olarak sunulmaktadır. Tuzla bölgesi ise, romatizmal, nörovasküler, nörolojik ve jinekolojik sebepli hastalıkların yanında çeşitli travmalar sonrasında oluşan durumları iyileştirme ve rehabilitasyon olanağı sağlayan doğal ve termal mineralli suları ile ünlü bir bölgedir. Mineralli su kaynaklarının varlığı Tuzla kantonunun temel gücü olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda sağlık turizmi kapsamında ürün portföyünde de büyük cazibe ve rekabet gücünün var olduğu tahmin edilmektedir. Fojnica içinde benzer şekilde Orta Bosna kantonu ürün portföyü içerisinde yer alırken, sağlık-spa merkezleri Olovo, Zenica-Doboj kantonunun kilit projesi olarak tanımlanmaktadır²⁷⁰. Bununla birlikte Bosna-Hersek Federasyonu'nun toplam turizme katılım seviyesi Sırp Cumhuriyeti'nin toplam katılım seviyesine göre önemli ölçüde düşük bir seviyede bulunmaktadır²⁷¹. Örnek olarak ise, Bosna-Hersek'in gelişmiş spa tesislerinden biri Vruçica Spa, kaplıca turizmi için olası gelişim yolunda örnek teşkil etmektedir. Fakat Vruçica dışında ki tüm Sırp Cumhuriyetinde bulunan spa merkezleri oldukça mütevazı bir yapıda bulunmaktadır. Bu durumda olası yüksek bir turizm cirosu açısından engel oluşturmaktadır²⁷².

---

²⁶⁹ FIPA, *Bosnia and Herzegovina Tourism Sector*, Foreign Investment Promotion Agency, Sarajevo 2015, s.9.

²⁷⁰ Ministry of Tourism and Environmental of FB-H, *Tourism Development Strategy of the Federation of B-H 2008-2018*.Ministry, Sarajevo 2008, s.109-147.

²⁷¹ Igor Lavkoviç ve Vedran Milojića ve Renato Zrnić, *Health Tourism of The Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina- Current State and Perspectives of Inclusion in The European Tourism Flows*, University of Sarajevo, 2011, s.10.

²⁷² Ministry of Trade and Tourism of RS, *Tourism Development Strategy of RS 2010-2020*, Banja Luka 2010, s.53-54.

Tablo 3.5.: 2011-2017 Yılları Arasında Bosna-Hersek Spalarında Konaklama Sayıları

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Sırp Cumhuriyeti	259.095	256.700	225.694	210.391	230.440	251.302	285.843
Yerli Turist	205.972	196.933	159.343	130.285	142.334	146.383	161.215
Yabancı Turist	53.123	59.767	66.351	80.106	88.106	104.919	124.628
Bosna-Hersek Federasyonu	51.000	52.000	51.000	48.000	51.000	-	-
Yerli Turist	31.000	32.000	22.000	24.000	23.000	-	-
Yabancı Turist	20.000	20.000	29.000	24.000	28.000	-	-

Kaynak: Statistical Yearbook of The Republika Srpska, 2018, s.406; Statistical Yearbook of the FB-H, 2016, s.331.

Tablo 3.6.: Bosna-Hersek'te Bulunan Termal Alanlar

Mekân	Su Sıcaklığı (°C)	Suyun Tipi
Ilidža-Sarajevo	57	Hidrokarbonat-Sülfat-Kalsiyum-Sodyum
Dvorovi-Bijeljina	56	Klorik-Hidrokarbonat-Sodyum
Slatina-Banja Luka	40,7	Sülfat-Hidrokarbonat-Kalsiyum-Magnezyum
Banja Vuričica-Teslić	37,5	Hidroklorik-Kalsiyum-Sodyum
Gračanica	37	Hidrokarbonat-Sülfat-Sodyum-Kalsiyum
Gata-Bihać	36	Sülfat-Klorik-Kalsiyum-Sodyum
Olovo	34,5	Hidrokarbonat-Kalsiyum-Magnezyum
Višegrad	34,2	Hidrokarbonat-Kalsiyum-Sodyum
Gornji Šeher-Banja Luka	34	Hidrokarbonat-Sülfat-Kalsiyum-Magnezyum
Laktaši	30	Hidrokarbonat-Kalsiyum-Magnezyum
Kulaši-Prnjavor	30	Hidrokarbonat-Klorik-Sodyum-Kalsiyum
Tomina Ilidža-Sanski Most	29	Hidroklorik

Fojnica	28,9	Hidrokarbonat-Kalsiyum-Magnezyum
Ilidža Gradačac	28,3	Hidrokarbonat-Sülfat-Sodyum-Magnezyum
Slana banja-Tuzla	27	Klorik-Sodyum
Mlječanica-Kozarska Dubica	14	Hidrokarbonat-Sülfat-Kalsiyum-Sodyum
Crni Guber-Srebrenica	12,4	Demir-Arsenik
Kiseljak-Kiseljak	12,2	Hidrokarbonat-Sülfat-Kalsiyum-Sodyum

Kaynak: Mevlida Operta ve Amra Banda, "Thermal Mineral Water As a Natural Potential For The Development of Spa Tourism in Bosnia and Herzegovina", International Tourism and Hospitality Management Conference, Sarajevo 2015, s.70.

Bosna-Hersek'in sağlık turizmi konusunda bölgesinde ki rakiplerine karşı yeterli seviyede olmasada spa ve wellness konusunda önemli kaynaklara sahip olması Bosna-Hersek'i diğer rakiplerine karşı ayırmaktadır. Bu konuda da Bosna-Hersek'in spa ve wellness üzerine yoğunlaşması ve mevcut konaklama tesislerinin iyileştirilip aynı zamanda da kompleks tesislerin inşa edilmesi ülke için çok daha faydalı olacaktır.

3.12. Bosna-Hersek'te Kırsal ve Ekolojik Turizmin Mevcut Durumu ve Potansiyeli

Bosna-Hersek'te kırsal alanlara bakıldığı zaman, toplam mevcut alanın %81'lik kısmı ve nüfusun %61'i kırsal alan olarak nitelendirilen yerde yaşamaktadır. OECD'nin kriterlerine göre km²'ye 150 kişi'nin altında bir nüfus düşüyorsa buralar kırsal alan olarak nitelendirilmektedir. Bosna-Hersek'te toplam 143 belediye bulunmaktadır ve bunların 114 tanesi kırsal alan belediyesi olarak tanımlanabilir²⁷³. Çejvanoviç vd. (2009)'ye göre, Vujoviç (2007); Bosna-Hersek kırsal alanlarında, kırsal turizmi geliştirmek için sınırsız kapasiteye sahiptir. Bosna-Hersek kırsal alanlarında tarımın gelişmesiyle birlikte kırsal ve ekolojik turizmin kendi kendini geliştirmesi için potansiyeli vardır²⁷⁴.

²⁷³ Report on agriculture in B&H, 2007'den aktaran Ferhat Çejvanoviç, Aleksandar Duriç, Tatjana Vujić, The Competitiveness of Tourism and Rural Tourism Offer in Bosnia and Herzegovina Through Application of The Marketing Approach, 13th EAAE Seminar, Belgrade 2009, s.8.

²⁷⁴ Ferhat Çejvanoviç vd., The Competitiveness of Tourism and Rural Tourism Offer in Bosnia and Herzegovina Through Application of The Marketing Approach, 13th EAAE Seminar, Belgrade 2009, s.9.

Kanyonlar, göller, nehirler, şelaleler, yaylalar ve keşfedilmemiş birçok doğal kaynaklar, eşi benzeri olmayan bir Bosna-Hersek kırsal ve ekolojik turizm ürününü ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, dağlık alanlarda ki köyler, turistlere geleneksel konukseverliği ve yerli ürünlerin zengin yemek sunumu ile birlikte kırsal alanların tadını çıkarma imkânı sunar. Bosna-Hersek, özellikle sermaye yatırımcıları ile işbirliği içerisinde ekolojik, coğrafi ve etnik turizm gelişimi için son derece uygun ve sayısız yerlere sahip bulunur²⁷⁵.

Ekolojik turizmi açısından bakıldığında, Bosna-Hersek'te önemli nehirler bulunur bunlardan özellikle üç tanesi rafting için ulusal bir eğlence haline gelmiş yerlerdir. Bunlar, kuzey batıda bulunan “Una Nehri”, Hersek'teki “Neretva Nehri” ve Avrupa'nın en derin kanyonu olma özelliğine sahip olan “Tara Nehri”dir²⁷⁶. Ayrıca Bosna-Hersek'in sahip olduğu milli parklar ise şunlardır²⁷⁷:

- Sutjeska Milli Parkı,
- Kozara Milli Parkı,
- Una Milli Parkı,
- Hutovo Blato Doğa Parkı,
- Bardaca Doğa Parkı,
- Blidinje Doğa Parkı.

“Sutjeska Milli Parkı”, Avrupa'da kurulmuş olan ilk milli parklar arasındadır ve bu milli parkın içerisinde bin yıldan fazla süredir hayatta olan “Perucica” yağmur ormanlarına ev sahipliği yapar. Bosna-Hersek sahip olduğu nehirler inanılmaz şelalelerin bulunmasına da imkân tanımıştır. Bu şelalelerden en ünlüsü ise, “Kravice Şelaleleri” olarak bilinen ve suyun düştüğü yerde at nalına benzer bir şekil mevcuttur. Pilva nehri üzerinde, sportif balıkçılık, kayaking ve mağaracılık gibi aktivitelerde gerçekleştirilir²⁷⁸. Saymış olduğumuz milli ve doğa parklarından olan Bosna-Hersek'in en yüksek noktası olma özelliğine sahip olan Maglic bulunur. Zelengora dağı ise, tırmanış ve yürüyüş için uygundur ve dağın

²⁷⁵ FIPA, *Bosnia and Herzegovina Tourism Sector*, Foreign Investment Promotion Agency, 2015, s.10.

²⁷⁶ My Natour, *Ecotourism in Bosnia and Herzegovina: For All Tastes*, <http://mynatour.org/destination/ecotourism-bosnia-herzegovina-all-tastes>, (Erişim Tarihi: 02.06.2018).

²⁷⁷ FIPA, *Bosnia and Herzegovina Tourism Sector*, Foreign Investment Promotion Agency, 2015, s.10.

²⁷⁸ My Natour, *Ecotourism in Bosnia and Herzegovina: For All Tastes*, <http://mynatour.org/destination/ecotourism-bosnia-herzegovina-all-tastes>, (Erişim Tarihi: 02.06.2018).

üzerinde birkaç adet yenilenmiş durumda bulunan kulübeler mevcuttur. Bosna-Hersek kış sporları açısından da oldukça uygun bir yerdir. Jahorina dağı güney doğu Saraybosna boyunca uzanır ve burası 1984 Kış Olimpiyatlarına ev sahipliği yapmış bir yerdir²⁷⁹.

Peyzajlar, vejetasyonlar ve doğal yabani hayvanları, özellikle farklı iklim koşullarına maruz kalan çeşitli milletleri yaratan, kayaların ve substratumun varyasyonları ve tektonik veya erozyon olaylarının hareketleri böylesine küçük bir bölge için oldukça çeşitliliğe sahiptir. Aynı zamanda kurtlar, ayılar ve yırtıcı kuşlar, Bosna-Hersek'te hala daha yaşarken, Avrupa ülkelerinin birçoğunda çok nadirdirler veya ortadan kaybolmuşlardır. Aynı zamanda burada çok nadir bulunan endemik bitkilere rastlamakta mümkündür. Yakın zamanda meydana gelmiş olan savaş nedeniyle kazılan topraklar ve sökülen mayınlara rağmen, çöplerini yere atmayan ve standartlaşmış bir endüstrinin kirliliğinin varlığına rağmen Bosna-Hersek'in doğasının çok iyi korunduğunu görmek mümkündür. Özellikle tarım ve tarımsal üretim yöntemlerinde herhangi bir modifiye durumu söz konusu olmadığı için, çok çeşitli ve dengeli bir şekilde doğal çevrenin korunmasına yardımcı olduğu da söylenebilir. Aynı zamanda Bosna-Hersek'in kırsal alanlarında hala daha birçok geleneksel alışkanlıkların var olduğunu bilmek gerekmektedir. Bu kesin olarak kırsal turizm için büyük bir önem arz etmektedir. Kırsal turizm ile ilgilenen turistler genel olarak kentsel alanlardan geldikleri için ve Bosna-Hersek'i bilmeseler dahi geleneksel teknikleri ve yaşam biçimlerini merak etmektedirler. Bu korunan gelenekler ise²⁸⁰:

- Tarım, çiftçilerin mevsimsel olarak kendi evlerini kurmaları, çiftlik hayvanlarının yaz döneminde dağ meralarına çıkmak yaptıkları göç, pulluk ile çalışmak, atlar, el ile ekim yapılması ve ev yapımı ürünlerin varlığı ile kendi kendine yetebilirlik vb.,

- Tıbbi olup evde yetiştirilebilen ve yabani bitkiler hakkında bilgi birikimi,
- Etkinlikler: Köy şenlikleri veya festivalleri ve dini ritüeller gibi,
- Popüler inançlar ve sözler,

²⁷⁹ My Natour, ;Ecotourism in Bosnia and Herzegovina: For All Tastes, <http://mynatour.org/destination/ecotourism-bosnia-herzegovina-all-tastes>, (Erişim Tarihi: 02.06.2018).

²⁸⁰ Alterural, *A Study of Rural Tourism in Bosnia & Herzegovina*, July 2009, s.14-16.

- Marketler, örnek olarak; sokak veya yol boyunca satılan küçük ölçekli ev yapımı veya toplanmış ürünler ve bunların satıldığı standlı veya standsız yerler,
- Sanat ve el sanatları, örnek olarak el yapımı halılar, yünlü çoraplar,
- Çevre ve manzaralar, özellikle geleneksel tarımın olduğu yerlerde,
- Popüler veya az bilinen geleneksel yemekler ile bunların ikram edilmesi.

Bunun yanı sıra Savaş sonrasında birçok alanda meydana gelen yıkıma rağmen, homojen bir şekilde geleneksel mimariyi veya en azından bazı geleneksel binaları ve yöresel mirasları sunan köyler mevcuttur. Ancak Bosna-Hersekliilerin çoğu sahip oldukları bu mirasın korunması konusunda çokta bilinçli bir durumda değildir. Ancak yine de kendi tarihleri ve kimlikleri için önem arz eder. Fakat bu durum bir turizm işletmesi açısından bir avantaj olarak görülebilir. Çünkü kırsal kesimde bulunan turistler konaklama yapmak için genellikle geleneksel evler aramaktadırlar ve Bosna-Hersek'te hala daha ayakta olan bu geleneksel evlere ilişkin barınmaya önem vereceklerdir²⁸¹ (Bkz. Resim 3.22.). Turistlerin ziyaret ettiği kırsal alanlarda, yerel halk ile vakit geçirmesi ve onlar gibi yaşaması 'Agri Turizm' olarak adlandırılmaktadır.

---

²⁸¹ Alterural, *A study of Rural Tourism in Bosnia & Herzegovina*, July 2009, s.17-18.

Resim 3.22.: Kırsal Ev, Banja Luka

Kaynak: Panacomp.net, Bosnia and Herzegovina Countryside-Rural Tourism in Bosnia And Herzegovina, <http://www.panacomp.net/bh-countryside/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).

Kuş gözlemciliği için, Mostar, Hutovo Blato, Zvornik, Srebrenica, Bijeljina ve Brcko'da ilkbahar ve sonbahar dönemlerinde kuş göçlerinin takip edilebildiği noktalar mevcuttur. Takip dönemleri arasında Bosna-Hersek için en uygun dönem Mayıs ayıdır²⁸². Bosna-Hersek'in sahip olduğu çeşitlilik ise, toplamda 281 türden kuşa ev sahipliği yapmaktadır. Bulunan kuş çeşitliliği arasından 7 tanesinde soyu tehlike altında bulunanlar türlerdendir²⁸³. Bununla birlikte jeolojik yapısından dolayı Bosna-Hersek birçok mağaraya da sahiptir. Özellikle Bosna-Hersek'in en uzun ve önemli mağarası konumunda olan Vjetrenica mağarasıdır. Diğer önemli olan mağaralar ise, Bijambarska, Ledenica, Orlovaca, Djevojacka, Hrustovacka ve Hukavica'dır²⁸⁴.

²⁸² Cloudbirders, Statistics, <https://www.cloudbirders.com/tripreport/statistics/month>, (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

²⁸³ Birdlife International, Bosnia-Species, <http://datazone.birdlife.org/country/bosnia/species>, Erişim Tarihi: 30.01.2019).

²⁸⁴ Oktay Küçükiretmitçi vd., *Bosna Hersek Sektör Rapoları: Turizm Sektörü*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara 2010, s.6.

Deniz turizmi açısından ise, Adriyatik denizine sadece 23 km kıyısı olan ve yılda sadece 240 gün boyunca güneşli gün sayısına sahip olan Neum kenti bulunur. Kentin eski yerleşim yeri kıyıdan 2 km içeride bulunur. Burada bulunan oteller aracılığı ile tüplü dalış, parasailing, tekne ve jet ski gibi faaliyetlere ulaşabilirler.²⁸⁵ Fakat Neum'da bulunan hali hazırdaki tesislerinin sezonluk ihtiyacı karşılama konusunda yetersiz kaldığı da bir gerçektir²⁸⁶. Bosna-Hersek'in sınırları dışında kalan Budva, Kotor ve Dubrovnik gibi merkezler deniz turizmi açısından daha ileri seviyededir.

Bosna-Hersek'in kırsal turizm açısından sınırsız kapasiteye sahip olması ülke için önemli derecede avantaj oluşturmaktadır. Fakat ülkede iç kesimlere ulaşım konusunda yaşanan sıkıntıların varlığı, savaş döneminde meydana gelen ağır yıkımlar ve savaş döneminden günümüze kadar olan süreç içerisinde hala daha kara mayınlarının bulunması, reklam ve tanıtımlarında yeteri kadar yapılmaması kırsal turizmin problemlerini oluşturmaktadır. Özellikle kara mayınlarının ortadan kaldırılması, ulaşım problemleri ve reklam gibi sorunların ortadan kaldırılması halinde Bosna-Hersek'te kırsal turizm ciddi bir gelişim gösterme kapasitesine sahiptir.

3.13. Bosna-Hersek'te Rekreatif Turizmin Mevcut Durumu ve Potansiyeli

Rekreatif Turizmin, gönüllü olarak yapılan, insanların boş vakitleri boyunca tam anlamı ile bir istek ve heyecan duyarak gerçekleştirdikleri, hoşlarına giden ve herhangi bir olumsuz etki bırakmayan faaliyet olarak tanımlanır²⁸⁷. Bosna-Hersek'te rekreatif faaliyetler açısından oldukça zengin bir coğrafya olarak karşımıza çıkar. Bu faaliyetlerden bazıları şunlardır²⁸⁸:

Etkinlikler: Saraybosna Türk Film Festivali, Saraybosna Helal Fuar ve Forumu, Sarajevo Kışı- Sarajevska Zima, Sarajevo Film Festivali, Saraybosna Moda Haftası, Saraybosna Kid's Festivali, Banja Luka Yaz Oyunları, Saraybosna Jazz Festivali, Uluslararası Folklor Festivali, Banja Luka Vrbas'ta Yaz-Ljeto Na Vrbasu, Saraybosna Başarış Geceleri Festivali, Avrupa Kültürel Toplantıları, Kozara Etno Festival, Saraybosna Tiyatro Fest, Mess Uluslararası Tiyatro Festivali, Folklor Manifestation-

²⁸⁵ FIPA, *Bosnia and Herzegovina Tourism Sector*, Foreign Investment Promotion Agency, 2015, s.15.

²⁸⁶ Oktay Küçükiremitçi vd., *Bosna Hersek Sektör Raporları:Turizm Sektörü*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara 2010, s.6.

²⁸⁷ Jay S. Shivers and L. J. Delisle, *The Story of Leisure*, Australia 1997, s.102.

²⁸⁸ Bosnahersek.info, Etkinlikler, <https://bosnahersek.info/category/etkinlikler/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).

Modrac Gölü, Gazete Rekata, Turizm-Avcılık ve Balıkçılık Fuarı, Spor Balıkçılığı Devlet düzeyinde, Kız Mağarası Günleri gibi birçok etkinlikler yapılmaktadır.

Bununla birlikte rekreasyon amaçlı olarak gerçekleşen etkinlikler dışında gezip görülebilecek yerler olarak, sırasıyla Saraybosna, Mostar ve Travnik rekreasyon alanları şu şekildedir²⁸⁹:

Saraybosna: Mjlacka Nehri ve Latin köprüsü, Fatih Camii, Tarihi Şarkiyat Kütüphanesi, Osmanlı Kalesi, Baki Mezarlığı ve Alija İzzetbegoviç'in Kabri, Ferhadiye Camii, Trebeviç Tepesi, Başçarşı, Gazi Hüsrev Bey Camii, Vrelo Bosna, İgman Dağı, Umud Tüneli gibi yerler Saraybosna'da rekreasyon amaçlı gezilecek yerler arasında yer alırlar.

Mostar: Savaş'tan sonra dikilmiş olan Dev Haç, Mostar Köprüsü, Stari Grad, Koski Mehmet Bey ve Mehmet Karagöz Camiileri, Blagay Tekkesi, Poçiteli Köyü.

Travnik: Ahmiç Köyü, Elçi İbrahim Paşa Medresesi, Plava Voda ve Lütfiya'nın Kahvesi, Tarihi Osmanlı Kalesi, Alaca Camii, Drina Köprüsü.

Yukarıda saydığımız yerlerin dışında gezip görülebilecek yerler ise şunlardır²⁹⁰: Srebrenitsa, Tjentište Savaş Anıtı, Jajce'nin Su Değirmenleri, Kravice Şelaleleri, Saraybosna Kızak Pisti, Saraybosna Eski Yahudi Mezarlığı, Garavice Anıt Parkı, Visoko Bosnalı Pramidi, Radimlja Nekropolü, Grmec Boğa Güreşleri olarak sırlanabilir.

3.14. Bosna-Hersek'te Spor Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli

Bosna-Hersek'te yakın zamanda meydana gelen spor turizminin yoğun gelişimi her yıl daha fazla turistlerin ve ziyaretçilerin de ilgisini çekmektedir. Özellikle Vlasıç dağı, alt yapısı ile en iyi spor yerlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Yakın bir zamanda ise Mısır U-17 Basketbol takımı "Sunce" spor salonunda hazırlıklarını yapmışlardır. Mısır milli takımı oyuncu ve koçları, spor merkezinin kendilerine sunduğu imkânlardan ve Bosna-

²⁸⁹ Murat Duman ve Hasan Hayri Demirel (Ed.), *Bosna Gezi Rehberi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2011, s.36-158.

²⁹⁰ Atlasobscura.com, Unusual Attractions in Bosnia and Herzegovina, <https://www.atlasobscura.com/things-to-do/bosnia-and-herzegovina>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).

Hersek'te en yüksek rakımda bulunan yer olan spor salonu ve diğer tesislerinde varlığından memnun kaldıklarını dile getirmişlerdir²⁹¹.

Aynı zamanda Bosna-Hersek'in sahip olduğu doğal zenginliği sayesinde, Macera turizmi açısından da ideal bir fırsat oluşturur. Bosna-Hersek'in sahip olduğu geniş ormanları, nehirleri ve gölleri olan kıvrık ve dağ alanları, doğa tutkunları ve macera arayan kişiler için olağan üstü fırsatlar sunar. Özellikle Bosna-Hersek adrenalin dolu olan şu aktiviteleri sunar²⁹²:

Tablo 3.7.: Sportif Aktiviteler, Bosna-Hersek

Kış Ayları Boyunca ülke genelinde kayak	Alpin kar yürüyüşü
Yürüyüş	Kaya tırmanışı
Dağ bisikleti	Bisiklet sürmek
Whitewater rafting	Kayaking
Kano	Tüplü dalış
Yamaç Paraşütü	Bungee Jumping
Canyoning	Avcılık
Sportif balıkçılık	

Kaynak: Bosnia4u, Active Adventure Sports Tourism, <http://bosnia4u.com/2017/05/04/sport-tourism/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018)'den uyarlanmıştır.

Tablo 3.6'da saymış olduğumuz sportif aktivitelere örnek olarak;

Kayak yapmak için; Jahorina, Bjelasnica, Vlaşiç ve Kupres ülkenin önemli kayak merkezleri arasındadır (Bkz. Resim 3.23. ve Resim 3.24.). Rafting için ise: Vrbas, Tara önce gelir bu gösterilen yerlerin dışında da "Fly Fishing" olarak adlandırılan sportif balıkçılık disiplini de icra edilmektedir²⁹³.

²⁹¹ Klix.ba'dan aktaran Sarajevo Times, Sports Tourism in Central Bosnia Attracts More and More Tourists, <http://www.sarajevotimes.com/sports-tourism-in-central-bosnia-attracts-more-and-more-tourists/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).

²⁹² Bosnia4u, Active Adventure Sports Tourism, <http://bosnia4u.com/2017/05/04/sport-tourism/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).

²⁹³ The Embassy of Bosnia and Herzegovina in London, Sports Tourism, http://www.bhembassy.co.uk/index.php?option=com_content&view=category&id=277&Itemid=407, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).

Resim 3.23.: Jahorina Olimpiyat Dağı, Bosna-Hersek

Kaynak: Seval Duban, Jahorina, Bosna Hersek, <http://sevalduban.com/outdoor/jahorina-bosna-hersek>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).

Resim 3.24.: Bjelasnica, Merkez Bosna-Hersek

Kaynak: The Embassy of Bosnia and Herzegovina in London, Sports Tourism, http://www.bhembassy.co.uk/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=277&Itemid=407, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).

Özellikle kış sporları açısından Bosna-Hersek ciddi bir potansiyele sahiptir. Fakat ülkenin savaş döneminde yaşamış olduğu yıkım sonucunda spor turizmi ile alakalı olan tesislerinde bu durumdan zarar görmüş olması ve plansız yapılaşmanın getirdiği bir takım problemler özellikle kış sporları açısından sorun teşkil etmektedir. Aynı zamanda şehir dışında, kırsal kesimlerde icra edilecek olan sportif faaliyetlerde ise patlamamış halde bulunan kara mayınları da problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Bosna-Hersek'te planlı ve düzgün bir yapılanma ve mayınların temizlenmesi gibi konuları

çözümüne kavuşturabilirse spor turizmi açısından var olan potansiyelini yeteri kadar kullanabilecektir.

3.15. Bosna-Hersek'te İnanç Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli

Bosna-Hersek, üç büyük dinin buluştuğu bir yerdir ve bu dinlerin birbirinden güzel mabetleri bulunur. Medjugorje'de bulunan Katolik manastırı çekicilik bakımından bu mabetler arasında en güçlüsüdür (Bkz. Resim 3.25.). Fakat Ortodoks manastır kompleksleri ve Müslümanların da “dovišta”sınında potansiyeli kesinlikle inkâr edilemez. Buralar kült yerler olarak adlandırılmakta veya tek tanrılı dinlerin manevi değer yerleridir. Bunların yanı sıra, Podmilaçje'deki Aziz İvo Kilisesi Katolikler için, Prusac yakınlarındaki Ajvatovica, Mostar yakınlarında ki Buna Tekija ve Kladanj'daki “Djevojačka Peçina” Müslümanlar için, Ortodoks kilisesine mensup olanlar için Zitomisliçi manastırı ve Yahudiler için de Stolac'daki Moşa Danon Grob ve Havrası bulunmaktadır. Özellikle geçtiğimiz 12 yıl boyunca, Medjugorje Dünya'da ve modern inanç turizmi içerisinde en popüler Katolik mabeti haline gelmiştir. Dünya'nın dört bir yanında hacı grupları buraya gelmektedir ve burası her yıl milyonlarca inançlı kişiler tarafından ziyaret edilmektedir. Bununla birlikte Ajvatovica'da Bosna-Hersek'te bilinen bir hac mekânıdır. Onbinlerce Müslüman hem Bosna-Hersek'ten hemde dünya'nın çeşitli yerlerinden gelen Müslümanlar burada yağmur duası yapmaktadırlar²⁹⁴ (Bkz. Resim 3.26.).

Bijeljina, Banja Luka, Drvar, Şekoviçi ve Tesliç'teki gibi Ortodokslara ait olan manastırlarda öneme sahiptir. Katoliklere ait olan manastır ve kiliseler gibi kutsal objeler bir kenara, onların önemine göre buldukları yerler şu şekildedir: Banja Luka, Derventa, Fojnica, Konjic, Kaknju, Kreşevo, Livno, Ljubuški, Prozor, Ravno, Şiroki Brijeg, Tolis, Trebinje ve Visoko'dadırlar. İslami kutsal mekânlar ise yapımlarına Osmanlıların 15.Yüzyılda bölgeye gelmesinden sonra başlanmıştır. Önemli islami eserlerin birçoğu Saraybosna'da bulunur, Banja Luka, Foça, Mostar, Poçitelj, Çajniçe, Maglaj, Livno, Travnik, Cazin, Trebinje, Teşanj ve Donji Vakuf'tadır²⁹⁵.

²⁹⁴ Rahman Nurkoviç, Influence of Tourism on The Regional Development of Bosnia and Herzegovina, *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, Vol:2, Number:2, 2009, s.205.

²⁹⁵ H. Kurtoviç, Banjska Mjesta u Bosni i Hercegovini – Centar Zdravstvenog Turizma, *International Seminar Tourism as a Factor of Regional Development*, Tuzla 2005'den aktaran Rahman Nurkoviç, *Influence of Tourism on The Regional Development of Bosnia and Herzegovina*, *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, vol:2, Number:2, 2009, s.206.

Resim 3.25.: Medjugorje, Bosna-Hersek

Kaynak: Tekton Ministries, Timeline of The Church's Response to Medjugorje, <https://www.tektonministries.org/timeline-of-churchs-response-to-medjugorje-2/>, (Erişim Tarihi: 31.05.2018).

Resim 3.26.: Ayvazdede (Ajvatovica) Kayası, Bosna-Hersek

Kaynak: Balkan Travel Guide, Ajvatovica Pilgrimage, <https://balkantravelguide.com/ajvatovica-pilgrimage/>, (Erişim Tarihi: 31.05.2018).

3.16. Bosna-Hersek'te Gastronomi Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli

Öncelikle gastronomi terimi, Yunanca gaster (mide) ve nomas (yasa) sözcüklerinden meydana gelmiş bir terimdir. Gastronomi ise: Ülke ya da bölgelerin

mutfaklarını birbirlerinden ayıran, ülke ya da bölgelerin sahip oldukları yiyeceklerin, yeme-içme kültürlerini ve yemek hazırlama tekniklerini ifade etmektedir²⁹⁶.

Bosna-Hersek denilince de insanların akıllarına ilk önce Boşnak böreği gelmektedir. Ancak burada “Börek” dendiği zaman Boşnaklar için bu kelime kabaklı böreği temsil eder. “Burek” dendiği zaman ise kıymalı börek ifadesi kullanılmış olur. Türk mutfağında genel olarak et kullanımı çok yaygındır ve bu durum Boşnaklarında yemek kültürünü etkilemiş durumdadır. Örnek olarak kuru eti verirsek, Bosna-Hersek’te kuru et isli olur ve lezzet olarak mükemmeldir. Aynı zamanda günümüzde bu şekilde isli yemekler popüler olmaya başlamıştır ancak Boşnaklar yaklaşık olarak 500 yıldır bu yöntemi kullanmaktadır. Bosna-Hersek yemeklerinden bir kaçına değinirsek: “Begova Çorbası” (Bey çorbası) içerisinde kuru bamya, soğan, havuç, kuzu ve dana eti gibi malzemeler konulan çorbadır. “Kukus” da kırmızılahana kullanılarak yapılan bir yemektir. Lahananın doğranıp tuzlanması, yanına domates ve rendelenmiş halde havuç eklenmesi ile birlikte servis edilir. Bosna Hersek’in meşhur börekleri ise; “Sindiça”, “Kumriça”, “Zeleniçe”, “Jupita”, “Ribitsa”dır. Bunlar sırasıyla, peynirli, patatesli, ıspanaklı, gül böreğidir. Ayrıca ribitsa ise börek gibi olan bir Boşnak mantısıdır. Sultanahmette yapılan köftelere benzer şekliyle “Cevapi” adında Boşnak köfteleri de mevcuttur aynı zamanda “Pleskaviçe” adında yassı şekli ile bir köfte daha vardır. Özellikle Bergama da yaşamlarını sürdüren Boşnaklar bu yemek çeşidini hala daha yaşatmaktadır²⁹⁷.

Bununla birlikte Balkan mutfağının sahip olduğu bazı özellikler ise: Aşırıya kaçmayan bir baharat kullanımları vardır. Sos ile yapılan yemekler Anadolu’da yapılanlara benzemektedirler, et ve sebzeler bir arada kullanılır aynı zamanda kendi sularında pişirilmektedir. Dana ve kuzu eti çok yaygın olarak kullanılır. Dana ve kuzu eti kullanılan Begova çorbasının tavuk ile yapılmış halide bulunmaktadır. Dolma ve sarma, Türk mutfağında ki gibi aynı şekildedir. Sadece tek bir farktan söz etmek mümkündür o fark ise, yapılan dolmaların içerisine ne konulduysa onların tadının alınmasının gerektiğidir. Bu durum sadece Rakliçe (şişte pişirilmiş et), rakneiça (kavrulmuş kuzu şiş), iki metal levha

²⁹⁶ Jakša Kivela ve John C. Crotts, “Gastronomy Tourism”, *Journal of Culinary Science and Technology*, Cilt:4, Sayı:2-3, 2005, s.29-55.

²⁹⁷ Nedim Atilla, “Boşnak Yemek Kültürü”, Rumeli’den I: Boşnak Mutfağı Semineri, (23 Mart 2012), 2012 ‘den aktaran Turkish Cuisine, Cuisine of Balkans, <http://www.turkish-cuisine.org/ottoman-heritage-3/balkan-mutfagi-31.html?PagingIndex=0>, (Erişim Tarihi: 31.05.2018).

arasında pişirilen sotelenmiş dana eti, “Soka” Boşnak mutfağının yemeklerinden biridir. Koyun sütü, tuz ve yeşil dolmalık biber kullanılarak “Soka” yemeği yapılmaktadır. Bununla birlikte ise ekmek olarak birkaç çeşit bulunmaktadır ve şunlardır: “Kurutsa” (etli ekmek ve “Libebaça” (sebzeli ekmek) ve kızartılarak yapılan içi peynir dolgulu olan lokmalarıda bulunmaktadır²⁹⁸.

Bosna-Hersek mutfağında bulunan Türk mutfağı etkilerinden bazılarında: Tarhana ve İşkembe çorba çeşitleri olarak görülmektedir. Bunlar en net şekilde görülen Türk mutfağı etkisidir. Ayrıca Bosna-Hersek’te Türkiye gibi kahve kültürü oldukça gelişmiştir. Türk kahvesine benzer şekilde yapılmakta olan Boşnak kahvesi ülke içerisinde sıklıkla tüketilen bir içecektir. Genel olarak tatlı yiyeceklerin yanında ikram edilir ve Türk kahvesi gibi servisi yapılır²⁹⁹.

Boşnak mutfağının problemleri arasında en büyük etken yeteri kadar tanıtımının yapılamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle mutfak konusunda zengin çeşitliliğe sahip olan Boşnak mutfağı gereği kadar tanıtım çalışmaları ile birlikte dünya üzerinde tanınır bir mutfak halini alma potansiyeli bulunmaktadır.

3.17. Bosna-Hersek’te Gençlik Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli

Gençlik turizmine katılmak için kişinin yaşının 15-29 yaş aralığında olması gerekmektedir. Gençleri, gençlik turizmine çekecek etkenler ise: Bilme ve öğrenme isteği, macera isteği, bulunduğu konumdan uzaklaşma isteği ve yenilik istekleri gençleri turizme yönlendirmektedir³⁰⁰. Ayrıca gençlerin seyahat etme amaçları arasında eğitim vardır. Bunun yanında bazı gençler ulusal ya da uluslararası herhangi bir ayırım olmaksızın gönüllülük amacı ile seyahat etmektedir. Bazıları ise yeterli ekonomik imkânlara sahip olmadıklarından dolayı hem çalıp hemde seyahat etme amacı gütmektedirler. Ayrıca aktif yaşam tarzına sahip olan gençlerin macera ve spor amaçlı olarak seyahat ettikleri

²⁹⁸ Nedim Atilla, “Boşnak Yemek Kültürü”, Rumeli’den I: Boşnak Mutfağı Semineri, (23 Mart 2012), 2012 ‘den aktaran Turkish Cuisine, Cuisine of Balkans, <http://www.turkish-cuisine.org/ottoman-heritage-3/balkan-mutfagi-31.html?PagingIndex=0>, (Erişim Tarihi: 31.05.2018).

²⁹⁹ Gastromanya, Boşnak Mutfağı Hakkında Genel Bilgiler, <https://gastromanya.com/bosnak-mutfagi-hakkinda-genel-bilgiler/>, (Erişim Tarihi: 31.05.2018).

³⁰⁰ Elin Blomgren ve Sofie Ljungström, *Youth Tourism-Impacts on Places From a Consumer Perspective*, Sweden 2017, Linneaus University, <http://nu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1182217/FULLTEXT02.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.06.2018).

gözlemlenmiştir. Eğlence amacı ile seyahate katılan gençler mevcuttur ancak bu gençlerin belirli bir gelir seviyesinde buldukları da görülmüştür³⁰¹.

Bosna-Hersek'in gençlik turizmi için sahip olduğu potansiyel değerlere bakarsak: Eğitim ve kültürel turizm açısından, Bosna-Hersek'in geçmişten günümüze kadar olan süreç içerisinde kendi öz kültürleri, Osmanlı dönemi süresince Türk kültürü ve Avusturya-Macaristan'ın bölgeyi hâkimiyet altına almasından sonra zaman içerisinde Bosna-Hersek'te bu kültürlerin burada bulunmasından dolayı çeşitli şekillerde kültürel zenginlikler artış göstermiştir. Özellikle yemek ve mimari eser bakımından Bosna-Hersek zengin çeşitliliğe sahip bir ülkedir. Bunun yanı sıra "Saraybosna Film Festivali", "Saraybosna Jazz Festivali" gibi Güneydoğu Avrupa'nın en önemli festivallere ev sahipliği yapar³⁰². Ve bunun gibi birçok etkinliklerin de gerçekleştirilmesi kültürel çeşitliliğe zenginlik katmaktadır. Bununla birlikte Bosna-Hersek üniversitelerinin yapmış oldukları öğrenci değişim programları anlaşmaları sayesinde de eğitim alanında cazibe oluşturur.

Spor turizmi açısından, aktif bir yaşam tarzına sahip olan gençler için Bosna-Hersek birçok zenginliğe sahiptir. Özellikle ülkenin Kasım ayından Mart ayına kadar olan döneminde ülkenin dağları kış sporları için çok uygundur³⁰³, aynı zamanda ülkenin sahip olduğu el değmemiş doğası buraya seyahat edecek gençler için rafting, doğa yürüyüşleri, kaya tırmanışları gibi birçok adrenalin yüklü sportif faaliyetler için muazzam uygunlukta yerlere sahiptir³⁰⁴.

Eğlence turizmi açısından bakıldığında zaman, Bosna-Hersek gençlere hitap edebilecek birçok eğlence aktivitesine sahiptir. Özellikle Saraybosna'da yaşayan yerel halk yakın zamanda yaşanmış olan savaşın da etkisiyle boş zamanlarında genel olarak kendilerini dışarı atmakta çeşitli bar, kulüp ve eğlence mekânlarında zaman harcayıp eğlenmektedirler. Saraybosna özelinde, eğlence amaçlı olarak Bosna-Hersek'teki en iyi gece hayatına sahip olan yer olarak bilinir. Birkaç popüler bar ve gece kulübünün yanı sıra Saraybosna gece

³⁰¹ T. Demeter ve G. Bratucu, "Typologies of Youth Tourism", *Bulletin of The Transilvania University of Braşov*, Series V: Economic Sciences, 2014, Vol:7 (56), No:1, s.120.

³⁰² Jasmin Mulahasanovic, Bosna Hersek-Kültürel Turizm, <https://bosnahersek.info/turizm-cesitleri/kulturel-turizm-bosna-hersek/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2018).

³⁰³ Jasmin Muhasanovic, Bosna Hersek-Kış Turizmi, <https://bosnahersek.info/turizm-cesitleri/bosna-hersek-kis-turizmi/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2018).

³⁰⁴ Bosnia4u, Active-Adventure-Sports Tourism, <http://bosnia4u.com/2017/05/04/sport-tourism/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2018).

hayatı, tiyatro, sinema, caz, opera ve diğer müzik mekânları gibi farklı gece eğlencelerini de sunar. Kent aynı zamanda yaz ayları boyunca birçok yıllık etkinliklere de ev sahipliği yapar³⁰⁵.

Gönüllülük turizmi açısından ise, özgün ve farklılık arayışında olan gençler arasında popülerdir³⁰⁶. Bosna-Hersek'te de "Gençlik Yasası" vardır. Bu yasa gönüllülerin "Yaşam kalitesini iyileştirme, vatandaşların aktif olarak sosyal süreçlere katılımını sağlama ve daha insancıl ve demokratik bir toplumun gelişmesine katkı sağlayan faaliyetler" olarak tanımlar³⁰⁷. Bu durum Bosna-Hersek'te gönüllü olarak çalışmak isteyen gençler için bir fırsat niteliğindedir ve Bosna-Hersek gönüllü olarak çalışan gençlerin sayısında bir hayli fazladır. Bu bağlamda Bosna-Hersek'te olan Avrupa Gönüllülük Hizmeti (EVS) programları gerçekleştiren birkaç kuruluşun programlarına örnek olarak³⁰⁸: Bosna-Hersek-Zavidovici'de Toplumsal cinsiyet eşitliği ve fırsat eşitliğine yönelik bir çalışma, Sanski Most'da Sağlık ve refah üzerine, Mostar'da tarım, ormancılık ve balıkçılık, çevre ve iklim değişimi: Kırsal kalkınma ve kentleşme ve son olarak Saraybosna'da sosyal diyaloga üzerine EVS programları gerçekleştiren kurum ve kuruluşlar bulunur.

Work and Travel çalışmaları açısından ise, sezonsal olarak bu girişimlerde bulunma imkânı bulunur³⁰⁹. Bu bağlamda bahar dönemi için: Work and Travel için gelenler ülkede bulunan hostellere ya da uluslararası liderlik girişimlerine bağlı olarak kalıyorlar. Yaz döneminde: Turizm alanında çalışmak iyi bir seçenek olarak görülmektedir. Bu dönemde ülkeye turist gelişinin artması ile birlikte bolca bulunan otel ve pansiyon işletmelerinin çokluğu work and travel yapanlar için iyi bir seçenek oluşturur. Sonbahar dönemi: Okul döneminin açıldığı dönemdir ve genellikle Tuzla, Banja Luka ve diğer büyük şehirlerde dil

³⁰⁵ Minal Thobde, Night Life in Bosnia and Herzegovina, <https://www.holidayme.com/explore/nightlife-in-bosnia-and-herzegovina/>, (Erişim Tarihi: 01.05.2018).

³⁰⁶ N. Söderman ve S.L. Snead, K.D Lions ve S. Wearing (Ed.) Opening The Gap: The Motivation of Gap Year Travellers to Volunteer in Latin America, *Journeys of Discovery in Volunteer Tourism*, İngiltere: Biddles Ltd., King's Lynn, s.118-129'dan aktaran Begüm İlbay ve Diler Acar Gürel, "Gönüllü ve Gençlik Turizminin Birlikte Ele Alınması: Eskişehir'e Yönelik Bir Öneri, *International Journal of Human Sciences*, Vol:12, Issue:2, 2015, s.210.

³⁰⁷ Maria Popoviç, Aleksandra Gligoroviç, "Youth mobility in The Western Balkans The Present Challenges and Future Perspectives: Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Kosovo, Serbia, The Former Yugoslav Republic of Macedonia, *Balkan Regional Platform for Youth Participation and Dialogue*, 2016, s.8-10.

³⁰⁸ Avrupa Gençlik Portalı, Gönüllülük, http://europa.eu/youth/volunteering/evs-organisation_tr?country=BA&topic=&field_eyp_vp_accreditation_type=All&town=&name=&pic=&eiref=&inclusion_topic=, (Erişim Tarihi: 01.06.2018).

³⁰⁹ Working Traveller, Volunteer and Paid Work Opportunities in Bosnia and Herzegovina For Travellers, <https://www.workingtraveller.com/work-in/bosnia-and-herzegovina/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2018).

öğretimi çalışmalarına katılma imkânı vardır. Kış dönemi: Kış döneminde ülkede kayak turizminin başladığı dönemlerdir ve work and travel için kayak merkezlerinde çalışma imkânları bulunabilir.

Bosna-Hersek, gençleri bölgeye çekebilmek için sahip olduğu kültürel, eğlence ve tarihi kaynakların tanıtımlarını daha iyi bir şekilde yapabilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda gönüllülük projelerinin sayılarının artırılması ve planlanan projelerin tanıtımlarının üniversiteler ve çeşitli kurumlarda aynı zamanda reklam ajansları ile birlikte tanıtımlarının yapılması gerekmektedir. Aynı zamanda ülkenin sınırlı olan havalimanı kapasitesini artırması ve ülke içi ulaşım problemlerini de halletmesi durumunda bölgeye daha fazla genç insanın gelmesini sağlayabileceklerdir.

3.18. Bosna-Hersek'te Üçüncü Yaş Turizminin Mevcut Durumu ve Potansiyeli

Sağlık odaklı tesisler, eşsiz doğası, zengin gastronomisi, kültürel ve tarihi mirası bakımından ele alındığında popüler bir destinasyon olan Bosna-Hersek'in Saraybosna bölgesindeki turizm gelişimi açısından "Üçüncü yaş turizmi" önemli bir potansiyel olmaktadır³¹⁰.

Bosna-Hersek'in sahip olduğu ormanlık ve yeşil alanların dışında, sahip olduğu termal kaynaklar üçüncü yaş turizmi için ön plana çıkar. Bosna-Hersek'in sahip olduğu termal kaynaklar arasında en ünlü olanı Ilidza'dır. Bu termal kaynaklar sahip oldukları kalsiyum, sodyum, potasyum ve hidrokarbonlar açısından oldukça zenginlerdir. Bu bağlamda romatizma, nevrâlji, anemi, deri, sindirim sistemi ve idrar yolu hastalıkları gibi genellikle yaşlıların maruz kaldığı hastalıkların önlenmesi veya tedavisi için kullanılırlar³¹¹.

Kültürel zenginlikler ve inanç turizmi açısından var olan miraslar da üçüncü yaş turizmine katılacak olan bireyler için çekici unsurlar oluşturur. Dini bağlamda çekici unsurlar; Çitluk yakınında bulunan Medjugorje, Podmilaçje'de bulunan Aziz John Kilisesi en eski kutsal yerlerdendir. Zvijezda dağında ki Hajdar Dedo Kariç, Sanski Most'un

³¹⁰ Anes Hrnjiç, Nedim Şuta, Amila Pilav-Veliç, "Innovation in Senior Tourism: Creating Energy Efficient and Health Supported Tourist Offer", *Review of Innovation and Competitiveness*, Volume:2, Issue:4, 2016, s.7.

³¹¹ Anes Hrnjiç, Nedim Şuta, Amila Pilav-Veliç, "Innovation in Senior Tourism: Creating Energy Efficient and Health Supported Tourist Offer", *Review of Innovation and Competitiveness*, Volume:2, Issue:4, 2016, s.14.

yakında gerçekleştirilen Donji Kamengrad etkinliği, Müslümanların hac yerlerinden olan Ključ ve burada ki Müslümanlar için en ünlü ve önemli yerlerden biri olan Prusac'ın yakınında bulunan Ajvatovica bulunur. Bunların yanı sıra, Srebrenitsa, Solun, Kraljeva Sutjeska, Buna ve Igman da önemli yerler arasında bulunur³¹². Kültürel açıdan ele alındığında ise, Bosna-Hersek'in tarihinde Osmanlı ve Avusturya-Macaristan'dan kalma birçok tarihi yapı ve sanatsal etkilerinin olmasının yanısıra bu iki imparatorluğun ötesine Ortaçađa kadar uzanan bir geçmişe sahiptir³¹³. UNESCO listesine girmiş olan kültürel miraslara örnek olarak; Više Grad'da bulunan "Mehmed Paşa Sokoloviç Köprüsü", Mostar'da bulunan "Mostar Köprüsü" ve Ortaçađ'dan kalan miras olan "Steçci Ortaçađ Mezartaşları" kültürel bir cazibe oluşturur³¹⁴.

Üçüncü yaş turizmi için Bosna-Hersek, özellikle sağlık turizmi konusunda gelişme göstermesi gerekmektedir. Sağlık turizmi açısından ise spa ve wellness Bosna-Hersek için sahip olduğu kaynaklar sebebiyle büyük önem arz etmektedir. Aynı zamanda sahip olduğu kültüre ve dini değerlerinde tanıtımlarının yeteri kadar yapılması şarttır. Bununla birlikte üçüncü yaş turizmine katılacak olan kişilerin konaklama hususunda daha seçici olmalarından dolayı mevcut konaklama tesislerinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi üçüncü yaş turizmi için Bosna-Hersek'in potansiyelini daha iyi kullanmasına olanak sağlayacaktır.

3.19. Bosna-Hersek Alternatif Turizmi ile İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Bosna-Hersek, bölgesinde önemli sayılabilecek birçok alternatif turizm kaynaklarına sahip olan bir ülkedir. Ancak ülkenin bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte meydana gelmiş olan savaşı'n var olan problemlerin ana sebebi olmasının yanı sıra ülke genelinde de gözlemlenen bir takım problemlerin varlığı yüzünden, alternatif turizm konusunda da Bosna-Hersek için bir takım sorunları beraberinde getirmiştir.

³¹² Jasmina Osmankoviç, Nediljko Babiç, Jasmin Hošo, "Pilgrimage As a Factor of Local and Regional Development- The Example of Bosnia and Herzegovina", *Acta Turistica*, Vol:19, No:2, 2007, s.101-228.

³¹³ Anes Hrnjiç vd., "Innovation in Senior Tourism: Creating Energy Efficient and Health Supported Tourist Offer", *Review of Innovation and Competitiveness*, Volume:2, Issue:4, 2016, s.10.

³¹⁴ UNESCO, Bosnia and Herzegovina, < <https://whc.unesco.org/en/statesparties/ba> >, (Erişim Tarihi: 03.06.2018).

Bosna-Hersek'teki alternatif turizm sorunlarına örnek olarak Küçükkiiremitçi ve arkadaşlarına göre³¹⁵:

- Küresel ısınma,
- Kayak merkezlerindeki plansız yapılanma,
- Savaş sırasında var olan tesislerin zarar görmesi,
- Alt yapı ve üst yapı eksiklikleri,
- Kapasite yetersizliği,
- Tanıtım faaliyetlerinin yetersizliği,
- Ulaşım, alt yapısının yetersizliği,
- İç kesimlere ulaşım konusunda sorunlar,
- Turist sağlığı ve güvenliğinde yetersizlik,
- Doğal, kültürel ve tarihi mirasın korunamaması,
- Yönetim sistemi yüzünden kaynaklanan sorunların yatırım kararları üzerine olumsuz etkileri.

Opaçiç ve Banda'ya göre³¹⁶:

- Trafik sıkışıklığı ve park yeri yetersizliği,
- Kanalizasyon problemi,
- Eski dikey taşımacılık,
- Kış mevsimine yönelik cazibe merkezleri neredeye yok denecek kadar az olması,
- Kış ayları için az gelişmiş alternatif turizm arzı,
- Kayak dışında tesislerin eksikliği,
- Diğer turizm mekanlarının, turizm potansiyelinin yetersiz kullanımı.

³¹⁵ Oktay Küçükkiiremitçi vd., *Bosna Hersek Sektör Raporları:Turizm Sektörü*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara 2010, s.2-25.

³¹⁶ Vuk Tvrtko Opaçiç ve Amra Banda, N. Dreškoviç (Ed.), "Spatial Development of Tourism at the Olympic Mountains Bjelašnica and Igman", Book of Proceedings- 4th Congress of Geographers of Bosnia and Herzegovina, Geographical Society of Federation of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, 2017, s.810-826.

Mulahasanoviç ve Arıkan'a göre de³¹⁷:

- Kalifiye eleman sıkıntısı,
- Yetersiz altyapı,
- İdari birimleri arasındaki anlaşmazlıklar,
- Mevzuat düzensizliği,
- Turistik faaliyetler için uygun olmayan idari sınırlardaki engeller,
- Turizm sektörü için uygun olmayan kategorizasyon,
- Kültür turizminden sorumlu olan makamların pasifliği,
- Patlamamış kara mayınları, özellikle kırsal ve dağlık alanlardaki izole alanlarda gerçek bir tehlike olarak kalmaya devam etmektedir³¹⁸.

Yukarıda belirtilen problemlerin yanı sıra, Bosna-Hersek sınırları içerisinde, çekici olan çok yönlü turizm paketleri ile turizm ürünleri ve hizmetleri arasında da entegrasyon problemleri bulunmaktadır. Bu nedenden dolayı da Bosna-Hersek'e ziyarete gelen turistler çok kısa süreler ile ülkeyi ziyaret etmektedirler. Bununla birlikte ülkede bulunan mevcut politika ve uygulamalar, ülke genelindeki turistik mal ve hizmetlerin pazarlanması konusunda verimsiz ve yetersiz kalmaktadır³¹⁹. Ayrıca ülkede faaliyet göstermekte olan yabancı tur şirketlerinin yerel şirketler ile işbirliği yapmadan özellikle kültürel turizm alanında faaliyet göstermelerine dolaylı olarak izin veren turist denetim eksikliği mevcuttur. Bununla birlikte yerel tur şirketlerinden kaynaklanmakta olan yetersiz paket turları veya çok az sayıda paket turun varlığı da problem oluşturur³²⁰.

³¹⁷ Jasmin Mulahasanoviç ve İrfan Arıkan, An Approach to Cultural Tourism Development in Sarajevo (Bosnia and Herzegovina), 2nd International Conference-Economic Systems of European Union and Accession of The Bosnia and Herzegovina, (Vitez-Bosnia and Herzegovina 2012), s.3.

³¹⁸ GOV.UK, Foreign Travel Advice: Bosnia and Herzegovina, <https://www.gov.uk/foreign-travel-advice/bosnia-and-herzegovina>, (Erişim Tarihi: 07.07.2018).

³¹⁹ Clifford J. Schultz, Almir Peşteak, Eve Geroulis, "Challenges and Opportunities for Development of Sustainable Tourism in Bosnia and Herzegovina", Proceedings of the 40th Annual Macromarketing Conference, Retrieved from Loyola eCommons, Schools of Business: Faculty Publications and Other Works, 2015, s.697-698.

³²⁰ Jasmin Mulahasanoviç ve İrfan Arıkan, An Approach to Cultural Tourism Development in Sarajevo (Bosnia and Herzegovina), 2nd International Conference-Economic Systems of European Union and Accession of The Bosnia and Herzegovina, (Vitez-Bosnia and Herzegovina 2012), s.5.

Bu problemler için çeşitli çözüm önerileri mevcut bulunmaktadır. Bu çözüm önerileri arasından öncelikle Shultz (2015) tarafından gösterilen çözüm önerileri şunlardır:

- Ülke için uygun bütünsel planlamalar ve uygulamaların gerçekleştirilmesi,
- Pazar hakkında daha çok bilgi edinilmesi,
- Kalite yönetimi,
- Turizm işletmeleri için ihtiyaçları olan finansman desteğine daha kolay erişim sağlanması,
- Misafirperverlik ve sunulacak olan hizmetler ile alakalı olarak gerekli eğitimlerin verilmesidir.

Schultz'un çözüm önerileri Bosna-Hersek'teki var olan turizm endüstrisi, ülke vatandaşlarının ve ülkeye gelecek olan yatırımcılar için hayati öneme sahip olduğunu savunmaktadırlar³²¹. Bununla birlikte Küçükkiremitçi ve arkadaşlarının önermiş olduğu çözüm önerileri ise:

- Mevcut olan bütün kayak turizmi merkezlerinde altyapı sorunlarının giderilmesi,
- Konaklama için tesislerin yenilenmesi ve genişletilmesi,
- Kültürel ve dini turizm amaçlı olan bölge ve yerlerde ise alt yapı ve üst yapı gidi eksikliklerin giderilmesi,
- Deniz turizmi açısından da bölgede bulunan tesislerin yetersiz kapasiteye sahip olmasından dolayı bu tesislerin geliştirilmesi,
- Tanıtım ve pazarlamanın artırılması,
- Tarihi ve kültürel varlıkların korunması,
- Ülkenin sahip olduğu doğal yapının korunması ve çevre kirliliği için önlemlerin alınması,
- Ulaşım ve sağlık alanında yatırımların yapılması,

---

³²¹ Clifford J. Schultz, Almir Peşteak, Eve Geroulis, "Challenges and Opportunities for Development of Sustainable Tourism in Bosnia and Herzegovina", Proceedings of the 40th Annual Macromarketing Conference, Retrieved from Loyola eCommons, Schools of Business: Faculty Publications and Other Works, 2015, s.697-698.

- İnsan kaynağının eğitim ve kültür düzeyinde yükseltme çalışmalarının yapılması ve bu insanların turizm motivasyonlarında artışın sağlanması,
- Turizm sektörü bünyesinde arz ve talebin aynı zamanda nicelik ve niteliğin yönlendirilmesi gerekmektedir³²².

Avrupa turizm kongresi sırasında da sürdürülebilir turizm açısından, ihtiyaç ilkesi, nesiller arası eşitlik, çevre koruma ve gelecek nesiller için var olan doğal kaynakların korunması gibi temel olan prensiplerin bütünleştirilmesi ve bu prensiplere karşı saygı duyulması gibi dengeli olabilecek bir kalkınmanın önemine vurgu yapılmıştır³²³. Smajic tarafından sorunlara yönelik çözüm önerileri ise:

- Gün geçtikçe daha çok tehdit altında olmaya başlayan ormanlık alanların korunması,
- Ulaştırma sistemi yeniden geliştirilmeli ve gözden geçirilmeli,
- Çevreye duyarlı olarak uyarlanmış olan yerli ürünlerin tanıtımlarının yapılması,
- İmar planlaması ve arazi kullanımı sadece turistlerin ihtiyaçlarını karşılamak için değil aynı zamanda doğayı ve sahip olduğu manzarayı da korumak için tasarlanmalı,
- Gelişimin çevreye ve var olan kültüre uygun olması gerekir,
- Restorasyon çalışmaları yapılmalı ancak aslına uygun şekilde sadık kalınmalıdır,
- Seyahat ve turizm endüstrisinde faaliyet gösteren kamu ve özel kuruluşlarının sürdürülebilir turizmin geliştirilmesi için liderlik etmeleri gerekmektedir. Bunun için hanlar, konaklar, küçük oteller ve B&B hizmeti veren yerler büyük oteller gibi birleşmelidirler,
- Sürdürülebilirliğe katkıda bulunmak amacı ile taşımacılıktan kaçınılmalıdır ancak yerli üretim de teşvik edilmelidir. Bu şekilde ki bir girişim ile tarım ve köy turizmi gibi diğer turizm türleri içinde bir tanıtım imkânı sağlayacaktır,

³²² Oktay Küçükkiremitçi vd., *Bosna Hersek Sektör Raporları:Turizm Sektörü*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara 2010, s.2-30.

³²³ European Tourism Forum 2002, *Agenda 21- Sustainability In The European Tourism Sector*, Background Document, Brussels 2002'den aktaran Edin Smajic, "Sustainable Tourism Development an Opportunity for Bosnia and Herzegovina?", 1. International Symposium on Sustainable Development, Sarajevo, (9-10 June 2009), 2009, s. 117.

- Doğal mirasa hitap etmek için kurulacak olan tesislerin bölgelerin sahip olduğu doğal peyjaza uygun olmalıdır,
- Temel ekolojik süreçlerin devamlılığı sağlanmalı ve bölgenin biyolojik çeşitliliği ve kaynakları hakkında bilgi sahibi olunmalıdır,
- Ziyaretçi yoğun bölgelerde ziyaretçi yönetimi konusu şarttır,
- Tesislerin yapımı sırasında yenilenebilir enerji, ısı yalıtımı ve mümkün olduğunca geri dnstrlmş malzemeler kullanılmalıdır,
- Yerel planlama otoritelerinin, kalkınmayı, turizmin gelişmesini etkilemeyen hassas noktalara kanalize etmesi konusunda özel bir ilgi göstermesi gerekir,
- Devlet düzenleyici sistemler ile birlikte, kültürel mirasın düzenini, karakterini ve görünümünü etkileyebilecek hertürlü uygulama üzerinde kısıtlamaya gitmelidir,
- Bosna Hersek hükümetinin, lisanslama ve denetim kontrolleri yapması gerekir,
- Pazarlama aşamasında bütün ülkeyi turizm destinasyonu olarak temsil etmeleri gerekir,
- Pazar araştırması yapılmalıdır,
- Reklam alışmaları yapılmalıdır,
- Finansal olarak danışmanlık hizmeti ve potansiyel yatırımcılar belirlenmelidir,
- Turizm projeleri için devlet yatırım programları yönlendirilmeli ve onaylanmalıdır,
- Koordinasyon açısından, ticaret ve meslek kuruluşları ile devlet düzeyi ve bölgesel düzeyde ya da yerel turizm organizasyonlarının bağlantı kurması gerekmektedir,
- Özel turizm şirketleri ile birlikte koordineli olarak pazarlama faaliyetleri gerçekleştirilmelidir,
- Yerel yönetimler, bölgedeki turist sayısını ve dağlımlarını değerlendirmelidirler,
- Gelecekte meydana gelebilecek değişiklikleri ve etkilerini tahmin edebilmeleri gerekir,
- Büyüme fırsatlarını tanımlamalıdırılar,

- Koruma ihtiyacına yönelik gerekli tanımlamayı yapmalıdırlar,
- Turistler için dinlenme tesisleri sağlanması,
- Planlama yapmalıdırlar,
- Otobüsler ve arabalar için park yerleri,
- İstatistik üretmelidirler,
- Tüm alanın pazarlanması gerekmektedir,
- Tarihi olan bütün yapıların korunması gerekmektedir,
- Halk sağlığına da dikkat etmelidirler.

Aynı zamanda yerel yönetimler, Bosna-Hersek hükümetinin sahip olduğu potansiyeli konusunda hükümetin dikkatini çekmek ve mücadele etmesi için katalizör rol oynaması gerekir. Aynı zamanda bu durumu kanton yönetimleri ve turizm dernekleri içinde gerçekleştirmeleri gerekmektedir³²⁴.

---

³²⁴ Edin Smajic, "Sustainable Tourism Development an Opportunity for Bosnia and Herzegovina?", 1. International Symposium on Sustainable Development, Sarajevo, (9-10 June 2009), 2009, s.120.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya üzerinde sürekli gelişmekte olan sanayi, teknoloji gibi sektörler ile birlikte turizm sektöründe artan insan nüfusu ve ihtiyaçları doğrultusunda gelişme göstermektedir. Artan insan ihtiyaçları arasında turizm de bulunmaktadır ve gelen bu ihtiyaçlara cevap verebilmek adına turizm de sürekli olarak bir gelişme içerisinde. Fakat artan ihtiyaçlar karşısında gerçekleştirilen gelişmeler ile birlikte insanın ve birçok canlıının yaşamını sürdürdüğü doğal çevreye karşı zararlı bir hal almaya başlamıştır. Zaman içerisinde durumun farkına varılması ile birlikte bu duruma alternatif yollar aranmaya başlanmıştır. Bu bağlamda da alternatif turizm kavramı ortaya çıkmıştır.

Alternatif turizmin ortaya çıkmasında ki sebepler arasında insanların normal turizm ile alakalı olarak eğilimlerinin farklılaşması ana etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğilimlerin değişmesi ile birlikte de turizme alternatif olabilecek kaynakların üretilmesi, turizmin sahip olduğu değerlerin maksimum seviyede kullanılarak elde edilebilecek kazançlarında aynı şekilde maksimumuna ulaştırılması aynı zamanda da hazırlanan ve hazırlanacak olan uzun vadeli projeler ile birlikte hem turizmin devamlılığı hem doğanın korunmasını amaçlayan aynı zamanda da turistlerin talep ettiği ihtiyaçları karşılamaya yönelik olarak alternatif turizm bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.

Alternatif turizm açısından Bosna-Hersek, bulunduğu coğrafi konum itibari ile kolay ulaşılabilecek bir noktada yer alması. Aynı zamanda ülkenin bulunduğu noktada ki fiziki coğrafi yapısından kaynaklanan ve alternatif turizm için harika kaynaklara sahip durumdadır. Öyle ki coğrafi yapının sağlamış olduğu avantajlar arasında; Zengin doğal kaynaklar, ülkenin fiziki ve jeolojik yapısına bağlı olarak sahip olduğu termal ve mineral kaynaklar, ülkenin fiziki coğrafyasına bağlı olarak bünyesinde bulunan dağlar ve kırsal alanlar ve yine coğrafyanın sunduğu avantajlar arasında bulunan ekolojik turizm için gerekli olan doğal alanların zenginliği. Coğrafya'nın Bosna-Hersek'e alternatif turizm için sağlamış olduğu avantajlardır.

Bununla birlikte bölgenin sahip olduğu kaliteli termal ve mineral kaynaklar nedeniyle, çok sayıda sağlık merkezi ve kaplıca bulunmaktadır. Sahip olduğu bu termal ve mineral kaynaklar sayesinde ve coğrafi konum olarakta ulaşılması kolay bir noktada bulunması aynı zamanda sağlık turizmi açısından da ekonomik olarak nitelendirilen bir

ülke konumunda olmasından kaynaklı sağlık turizmi için yüksek talebe sahip olan bir ülkedir. Bosna-Hersek'in zengin doğal alanlarından bahsetmiştik. Bu bağlamda ülkenin sahip olduğu kırsal alanlar kırsal turizm için Bosna-Hersek'e sınırsız bir kapasite imkânı sağlamaktadır. Aynı zamanda kırsal alanların içerisinde bulunan peyzaj, vejetasyon ve yabani hayvan çeşitliliği bakımından da oldukça zengin bir durumdadır. Özellikle Avrupa'nın birçok yerinde kırsal alandaki geleneksel köyler ve mimari yapıların varlığı söz konusu olmaz iken Bosna-Hersek'te bu durum tam tersi durumda olmakla birlikte burada ki insanlar geleneksel yaşam şekillerine de devam etmektedirler.

Doğal kaynakların zenginliği sayesinde bu alanlar yalnızca kırsal alan turizmi ile sınırlı kalmamaktadır. Bu durum beraberinde doğa yürüyüşleri, tırmanışlar, kanyon yürüyüşleri ve spor turizmi açısından da avantaj sağlamaktadır. Öyleki ülkenin sahip olduğu dağlar kış sporları açısından oldukça elverişli durumdadır. Bunun en büyük örneği ise 1984 yılında Bosna-Hersek'te düzenlenmiş olan Kış Olimpiyatlarıdır.

İlk çağlardan günümüze kadar olan dönem içerisinde çeşitli ırkların, dinlerin ve imparatorlukların kesişim noktasında yer alan Bosna-Hersek, zengin tarihi ve kültürel mirasın oluşmasına da vesile olmuştur. Özellikle bölgeye Osmanlıların gelmesiyle doğu kültürü ile tanışan Boşnaklar sonrasında I. Dünya savaşı ile birlikte bölgenin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu himayesi altında kalması ile birlikte Avrupa kültürü de kendisini bu bölge üzerinde göstermeye başlamıştır. Tüm bunların yanı sıra bölge halkının temelinde de Slav kültürü olduğundan kaynaklı olarak bu üç kültürün bir araya gelmesinden dolayı Bosna-Hersek'in sahip olduğu kültür ve kültürel miras zenginliği ülkeyi farklı kılmaktadır. Öyleki Boşnak mutfağı dendiği zaman insanların akıllarına zengin bir mutfak kültürünün gelmesi, Avrupa'nın önemli kültürel etkinliklerine ev sahipliği yapması Bosna-Hersek'in sahip olduğu kültür ve kültürel miras çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır.

Ayrıca Saraybosna şehri, Kudüsten sonra sınırları belirli bir alan içerisinde camii, kilise ve sinagog bulunan ikinci bir şehir olma özelliğine sahip mozaik yapıda ki bir şehirdir. Bu durum aynı zamanda Saraybosna şehri için dini turizm açısından cazibe oluşturmaktadır.

Bosna-Hersek'in alternatif turizm açısından yaşadığı bir takım problemlerde mevcuttur. Bu problemler arasında öncelikli olarak ülkenin yaşamış olduğu savaş

nedeniyle meydana gelmiş olan tahribatların fazlalığı, savaşa bağlı olarak alt ve üst yapılarda meydana gelen tahribatlar, hala daha patlamamış olan kara mayınları gibi problemler Bosna-Hersek'in savaş döneminden kaynaklı problemleri olarak göze çarpmaktadır. Savaş sonrası dönemde ise Dayton ile birlikte inşaa edilen yeni devlet sisteminden kaynaklı olarakta bir takım problemler mevcuttur. Bunlar, ülkenin tamamıyla kantonlardan oluşması, idari birimler arasında ki anlaşmazlıklar, turizm faaliyetlerine engel olan idari sınırlar ve denetim eksikliği gibi problemler göze çarpmaktadır. Tüm bunlardan ayrı olarak ise genel olarak turizm alanlarında gerçekleşen plansız yapılanma, trafik ve park problemleri, ulaşım alt yapısının yetersiz olması ve kalife eleman eksikliği gibi genel problemlerde göze batmaktadır.

Bosna-Hersek, alternatif turizm kaynakları bakımından dünya üzerinde ki nadir ülkelerden biri konumundadır. Aynı zamanda bu konu hususunda da gelişime ve ilerlemeye açık durumda bulunmaktadır. Bosna-Hersek'in alternatif turizm konusunda gelişip ilerleme kaydetmesi için öncelikli olarak yönetim kadrolarında ki anlaşmazlıkları en aza indirmesi gerekmektedir ki alternatif turizm için atılacak olan adımlarda bir bütünlük sağlayabilsinler. Sağlanan bütünlük ortamında ise alternatif turizm ile alakalı olan alt ve üst yapı eksikliklerinin, plansız yapılanmanın ve savaşın getirdiği yıkımın etkileri ortadan kaldırılsin. Ülkenin ekonomik durumunun bu söylenenleri bir anda yapabilecek kapasitede olmadığı da aşikar bir durumdur ancak bu konu ile alakalı olarak AB tarafından finansal destek gören projeler arasında alternatif turizm için pay verilmesi, ülkenin gelecek olan yatırımcılara destek vermesi, ülkeye girecek olan yabancı sermayelere sıcak bakılması ve en önemlisi de turizm sektörünün ülke için yararlı olacağı kabul edilmesi, Bosna-Hersek adına alternatif turizm ve ülkenin geleceği adına atılmış olan bir adımdır.

Atılacak adımlar bunlarla da sınırlı kalmamalıdır. Bu bağlamda Bosna-Hersek devleti, turizm eğitimi konusunda insanlarını yeterli olabilecek seviyeye getirmesi gerekmektedir, bölgesinde bulunan rakiplerine karşı bilgi birikimi açısından geride olduğu için sürekli olarak turizm alanında çalışma içerisinde bulunmalı ve turizm konusunda kalifiye eleman eksikliğini de eğitim yolu ile gidermelidir.

Bosna-Hersek aynı zamanda turizm için yetersiz reklam ve pazarlamaya sahip bir durumdadır ve elinde olan zengin doğal ve kültürel kaynakların tanıtım ve reklamlarının

gerçekleştirilmesi adına çeşitli basın yayın organları aracılığı ile insanları cezbedecek tanıtım adımları atmak zorundadır. Küresel ısınmaya bağlı olarak kış turizmi sezonları kısalmaktadır. Bosna-Hersek ise sadece kış turizmi için değil elinde bulunan zengin alternatif turizm kaynakları açısından cazibe oluşturması gerekmektedir. Bunun için öncelikle karmaşık devlet yapısından kaynaklanan idari sınırlar yüzünden sınırlı olarak gerçekleştirilen paket tur gibi seyahatlerin kapsamı genişletilmelidir. Ülkeye gelen turistlerin uzun süreli konaklama gerçekleştirmeleri için Saraybosna, Mostar gibi turist yığılmasının yaşandığı noktalarda bulunan turistleri ülkenin farklı noktalarına da çekmeleri gerekmektedir. Bunun için de tesislerin kapasitelerinin iyileştirilmesi, kırsal alanlarda ki mayınların temizlenmesi yapılabileceklerden birkaçıdır. Bunların gerçekleşmesi durumunda Bosna-Hersek'in turizmi, halkı ve geleceği için faydalı olacaktır.

Güçlü Yönler (S)	Zayıf Yönler (W)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Zengin doğal kaynaklar (K ve Sa) 2. Zengin tarihi miras (Kü) 3. Avrupa'nın önemli kültürel etkinliklerine ev sahipliği yapması (Kü) 4. Zengin kültürel miras (Kü) 5. Kaliteli termal ve mineral kaynaklar (Sa) 6. Sağlık merkezleri ve kaplıcalar bakımından zengin olması (Sa) 7. Sağlık turizmi için ekonomik bir ülke olması ile yüksek talep sahibi olunması (Sa) 8. Kırsal turizmin geliştirilmesi için sınırsız kapasite imkanı (K) 9. Kırsal turizm için peyzaj, vejetasyon ve yabani tür çeşitliliğinin fazlalığı (K) 10. Kış olimpiyatlarına ev sahipliği yapılmış olması (Sp) 11. Kırsal alanlarda geleneksel teknik ve yaşam şekillerinin varlığının devam etmesi (K) 12. Kırsal alanda bulunan geleneksel mimari yapıların varlığı ve yöresel köylerin bulunması (K) 13. Doğal kaynakların varlığı sayesinde spor turizminin çok çeşitli olması (Sp) 14. Dini turizm açısından üç semavi dinin Kudüs'ten sonra burada buluşması (İ) 15. Zengin yemek kültürü (G) 16. Ekolojik turizm için zengin doğal kaynakların varlığı (K) 	<ol style="list-style-type: none"> 17. Savaş sonrası meydana gelen tahribatın fazla olması 18. Savaş sebebi ile alt yapı ve üst yapının tahrip edilmesi 19. Turizm merkezlerinde plansız yapılanma 20. Yönetim sistemi yüzünden kaynaklanan çeşitli problemler 21. Trafik sıkışıklığı ve park yerlerinin yetersiz olması 22. Ulaşım alt yapısının yetersizliği 23. Turizm faaliyetlerini engelleyen idari sınırlar 24. Turizm ile ilgili olan makamların pasif kalmaları 25. Patlamamış kara mayınlarının hala daha bölgede bulunması 26. Kalifiye eleman problemleri 27. İdari birimler arasında ki anlaşmazlıklar 28. Ülkenin çeşitli kantonlardan oluşması 29. Denetim problemleri

Fırsatlar (O)	Tehditler (T)
<p>30. İyi korunmuş doğal alanların varlığı (K ve Kü)</p> <p>31. Alternatif turizm açısından kaynak çeşitliliğinin fazla olması (K, Kü, Sa, Sp, R, E)</p> <p>32. Uygun yatırım imkanlarının varlığı (K, Kü, Sa, Sp, Ü, E)</p> <p>33. Potansiyel yatırımcılar için devlet tarafından sağlanan destek(K, Kü, Sa, Sp, G, Ü, E)</p> <p>34. Yabancı sermayenin ülkeye girişine sıcak bakılması (K, Kü, Ko, Sa, Sp, G, Ü, E)</p> <p>35. Turizm sektörünün artarak gelişme göstermesi</p> <p>36. Turizmin ülke için önemli bir sektör olduğunun Kabul edilmesi</p> <p>37. Alternatif turizm türlerine karşı artan talepler (K, Kü, Ko, Sa, Sp, G, İ, Ü, E)</p> <p>38. Ülke genelinde yeni yatırımların yapılmasına karşı duyulan ihtiyaç</p> <p>39. AB tarafından finansal destek sağlanan projeler arasında alternatif turizm içinde pay verilebilmesi (K, Kü, Ko, Sa, Sp, G, Ge, İ, Ü, E)</p> <p>40. Avrupa'ya olan yakınlık</p> <p>41. Birçok ülkeye oranla ucuz seyahat olanakları</p>	<p>42. Reklam ve pazarlamanın yetersiz olması</p> <p>43. Turizm açısından bölgesinde rakiplerinin bulunması</p> <p>44. Siyasi çekişmelerin varlığı</p> <p>45. Gelir düzeyinde ki dengesizlik</p> <p>46. Küresel ısınma ile kış turizm sezonunun kısalması (Sp, K, Kü)</p> <p>47. Gelen turistlerin uzun süreli konaklamaması</p> <p>48. Eğitim düzeyinin yeterli seviyede olmaması</p> <p>49. Alt yapı ve ulaşım konusunda yaşanan yatırım eksiklikleri</p> <p>50. Ekonomide meydana gelen dalgalanmalar</p> <p>51. Devlet yapılanmasının karmaşık şekilde olması</p> <p>52. Savaşın etkilerinin günümüzde de sürmesi (K, Kü, Ko, Sa, Sp, G, R, İ, Ü, E)</p> <p>53. Kalifiye eleman azlığı</p> <p>54. Avrupa birliğine üye olan rakiplerine karşı yatırım ve bilgi birikimi açısından geride olunması</p>

KAYNAKÇA

- Acun, Hakkı (1993). *Saray-Bosna ve Travnik Saat Kuleleri*. X. Vakıf Haftası Kitabı, 295-298.
- Akat, Ömer (2000). *Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği*. 2.Basım. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Akova, İsmet (2000). Alternatif Turizm Olanaklarımız. *Coğrafya Dergisi*, 8, 71-84.
- Akoğlan Kozak, Meryem; Evren, Savaş; Çakır, ONUR (2013). Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24, 1, 7-22.
- Aktan, Can Coşkun; Tutar, Hasan (2007). Bir Sosyal Sabit Sermaye Olarak Kültür. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 6(20), 1-11.
- Albayrak, Aslı (2013). *Alternatif Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Atay, Lütfi (2003). Turistik Destinasyon Pazarlaması ve Bir Alan Uygulaması. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Aydın, Oğuz (2012). Türkiye’de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (23), 91-96.
- Aymankuy, Yusuf (2003). *Kongre Turizmi ve Fuar Organizasyonları*.Ankara: Detay Yayıncılık.
- Baytok, Ahmet; Soybalı, H. Hüseyin; Demir, Oktay (2010). Destinasyonların Toplantı Turizmi Amaçlı Pazarlanmasında Kongre ve Ziyaretçi Bürolarının Rolü: İstanbul Kongre ve Ziyaretçi Bürosu Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 10-22.
- Bentley, T.A.; Page, S.J.; Laird, I.S. (2001). Accidents in The New Zealand Adventure Tourism Industry. *Safety Science*, 38, 239-245

- Begic, Kasim I. (1997). *Bosna i Hercegovina od Vanceove Misije do Daytonskog Sporuzuma (1991-1996)*, Sarajevo: Bosanska Knjiga.
- Borkovic, Branko; Mladi, Jastrebo (1995). *Rusitelj Ustavnog Poretka*, Zagreb: Meditor.
- Çeyvanovic, Ferhat; Duric, Aleksandar; Vujic, Tatjana (2009). The Competitiveness Of Tourism and Rural Tourism Offer in Bosnia and Herzegovina Through Application Of The Marketing Approach. 13th EAAE Seminar, (Belgrade 9-11 December), 501-509.
- Çiçek, Recep; Avderen, Selçuk (2013). Sağlık Turizmi Açısından İç Anadolu Bölgesi'ndeki Kaplıca ve Termal Tesislerin Mevcut Yapısının ve Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(25), 25-35.
- Çuhadar, Murat (2006). Turizm Sektöründe Talep Tahmini İçin Yapay Sinir Ağları Kullanımı ve Diğer Yöntemlerle Karşılaştırma Analizi (Antalya İlinin Dış Turizm Talebinde Uygulama). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta.
- Çımat, Ali; Bahar, Ozan (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, (6), 1-18.
- Çoruh, Selahattin (1969). *Genel Turizm Bilgisi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Delemen, İnci (1991). *Antik Dönemde Beslenme*. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Demeter, Timea; Bratucu, Gabriel (2014). Typologies of Youth Tourism. *Bulletin of Transilvania University of Braşov Series V: Economic Sciences*, 7(56)(1), 115-122.
- Deveci, Bilal; Türkmen, Serkan; Avcıkurt, Cevdet (2013). Kırsal Turizm ile Gastronomi Turizmi İlişkisi: Bigadiç Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3(2), 29-34.

- Diker, Oğuz; Çetinkaya, Adnan; Cinkara, Ahmet (2016). Hava Sporları Turizmi ve Safranbolu'nun Hava Sporları Potansiyelinin Belirlenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 84-100.
- Diker, Oğuz (2016). Kültürel Miras ile Kültürel Miras Turizmi Kavramları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(30), 365-374.
- Duman, Murat (2011). *Bosna Gezi Rehberi*. (Ed. Hasan Hayri Demirel), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Erdoğan, Nazmiye (2003). *Çevre ve (Eko) Turizm*. Ankara: Erk.
- Erdem, Barış (2013). Kültürün Turistik Tüketime Etkisi. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6(11),123.
- Eralp, Ziya (1983). *Genel Turizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- Fainstein, Susan S.; Stokes, Robert James (1998). Spaces for Play: The Impacts of Entertainment Development on New York City. *Economic Development Quarterly*,12(2),150-166.
- Gerson, Richard F. (1997). *Müşteri Tatmininde Süreklilik*. (Çev.Tülay Savaşer), İstanbul: Rota Yayınları.
- Gibson, Heather J. (1998). Active Sport Tourism: Who Participates?. *Leisure Studies*, 17, 155-170.
- Goeldner, Charles R.; Ritchie J. R. (2002). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. John Wiley and Sons Inc..
- Griffin, Tom (2013). Research Note: A content Analysis of Articles On Visiting Friends and Relatives Tourism, 1990-2010. *Journal of Hospitality Marketing and Management*,22(7), 781-802.
- Gürdal, Mehmet (1987). *Ulaştırma Ekonomisi*. Aydın: Coşkun Matbaası.
- Güvenç, Cemal (2007). Türkiye'deki Termal Turizm Tesislerinin Planlama ve Tasarım İlkelerine İlişkin Bir Model Önerisi (Çanakkale Örneği), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

- Güzel, Özlem (2010). Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(2),87-100.
- Hrnjic, Anes; Suta, Nedim; Pilav-Velic, Amila (2016). Innovation in Senior Tourism: Creating Energy Efficient and Health Supported Tourist Offer. *Review of Innovation and Competitiveness*, 2(4), 5-18.
- Harff, Barbara; Gurr, Ted Robert (2004). *Ethnic Conflict in World Politics*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Hudson, Brain J. (1998). Waterfalls Resources For Tourism. *Annals of Tourism Research*,25(4), 958-973.
- Ignatief, Michael (2002). When a Bridge is Not a Bridge. *New York Times Magazine*,
- Ivanisevisevic, Goran (2016). Prirodne Pretpostavke Zdravstvenog Turizma u Hrvatskoj. *Radovi Zavoda Za Znanstveni Rad HAZU Varazdin*, 27, 11-23.
- İlbay, Begüm; Acar GÜREL, Diler (2015). Gönüllülük ve Gençlik Turizminin Birlikte Ele Alınması: Eskişehir'e Yönelik Bir Öneri. *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 207-234.
- Kalay, Faruk; Arslan, Hacer; Yıldız, Sevcan (2012). Turizm Gelirleri ve Turizm Yatırımları Arasındaki Nedensellik Analizi: Türkiye Örneği. 13. Ulusal Turizm Kongresi, (Antalya, 6-9 Aralık 2012), 41-60.
- Kaya, Hüseyin (1999). *Üçüncü Bin Yıla Girişte İnançların Buluşması: İnanç Turizmi*. Bursa: Bursa Valiliği.
- Kenar, Nesrin (2005). *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*. Palme Yayıncılık. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Kesici, Mustafa (2012). Kırsal Turizme Olan Talepte Yöresel Yiyecek ve İçecek Kültürünün Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14-23, 33-37.
- Kivela, Jakša; Crotts, John C. (2005). Gastronomy Tourism. *Journal of Culinary Science and Technology*, 4(2-3), 29-55.

- Kotler, Philip; Asplund, Christer; Rein, Irving; Haider, H. Donald (1999). *Marketing Places Europe*. First Published, Great Britain: Prentice Hall Inc., Pearson Education Ltd..
- Kozak, Nazmi; Kozak Akoğlan, Meryem; Kozak, Metin (2011). *Genel Turizm: İlkeler - Kavramlar*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, Nazmi; Kozak Akoğlan, Meryem; Kozak Metin (2015). *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kondo, Saida (2003). *Bosna Hersek Coğrafyası*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Küçük, Mehmet Alparslan (2013). Din-Turizm İlişkisi Çerçevesinde Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslamiyette Hac Uygulamasına Genel Bakış. *Dini Araştırmalar*, 16(42), 101-128.
- Küçükkiremitçi, Oktay; Genç, Ömür; Şimşek Mustafa; Ekinci, Aykut; Ersoy, Emrah; Sekmen, Faruk (2010). *Bosna Hersek Ekonomik ve Sosyal Durum Profili*. Ankara: Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü.
- Küçükkiremitçi, Oktay; Genç, Ömür; Şimşek Mustafa; Ekinci, Aykut; Ersoy, Emrah; Sekmen, Faruk (2010). *Bosna Hersek Sektör Raporları: Turizm Sektörü*. Ankara: Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü.
- Lavkovic, Igor; Miloğica, Vedran; Zrnica, Renato (2011). *Health Tourism Of The Republic Of Croatia and Bosnia and Herzegovina-Current State and Perspectives Of Inclusion in The European Tourism Flows*. University Of Sarajevo.
- Leung, Yu-Fai; Marion, Jeffrey L.; Farrel, Tracy A. (2002). The Role of Recreation Ecology in Sustainable Tourism and Ecotourism. *Tourism, Recreation and Sustainability: Linking Culture and The Environment*, (Der. Stephen F. McCool, R. Neil Moisey), CABI Publishing.
- Markotic, Aleksandar (1991). *Etnicka Karta Bosne i Hercegovine*. Sarajevo.

- McIntosh, Robert W.; Goeldner, Charles R.; Ritchie J.R. Brent (1995). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. John Wiley and Sons Inc.
- Mammadov, Rufat (2012). The Importance of Transportation in Tourism Sector. 7th Silkroad International Conference “Challenges and Opportunities of Sustainable Economic Development in Eurasian Countries”, Tblisi-Batumi-Georgia (24-26 Mayıs 2012).
- Mulahasanovic, Jasmin; Arıkan, İrfan (2012). An Approach to Cultural Tourism Development in Sarajevo (Bosnia and Herzegovina). 2nd International Conference- Economic Systems of European Union and Accession of The Bosnia and Herzegovina, (Vitez-Bosnia and Herzegovina 2012).
- Nurkovic, Rahman (2009). Influence of Tourism on The Regional Development of Bosnia and Herzegovina. *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, 2(2), 201-215.
- Odabaşı, Yavuz (2000). *Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Osmankovic, Jasmina; Babic, Nediljko; Hoso, Jasmin (2007). Pilgrimage As a Factor of Local Regional Development- The Example of Bosnia and Herzegovina. *Acta Turistica*, 19(2), 182-195.
- Opaçiç, Vuk Tvrtko; Banda, Amra; Dreškoviç, N. (Ed.) (2017). “Spatial Development of Tourism at the Olympic Mountains Bjelašnica and Igman”, Book of Proceedings- 4th Congress of Geographers of Bosnia and Herzegovina, Geographical Society of Federation of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, 810-826.
- Operta, Mevlida; Banda, Amra (2015). Thermal Mineral Water As a Natural Potential For The Development Of Spa Tourism In Bosnia And Herzegovina, International Tourism and Hospitality Management Conference, (Sarajevo, 30 September – 4 October 2015), 67-74.
- Orams, Mark B. (1995). Towards a More Desirable Form Of Ecotourism. *Tourism Management*, 16(1), 3-8.

- Orel Demirci, Fatma; Yavuz, Mehmet Cihan (2003). Rekreatyonel Turizmde Müşteri Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Pilot Çalışma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(11), 61-76.
- Özer, Adem (2012). Bosna Hersek Cumhuriyeti'nde Coğrafyanın Halk Kültürüne Etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 25, 213-237.
- Özkurt, Hatice (2007), Sağlık Turizmi Tahvilleri, *Maliye Dergisi*, 152, 121-142.
- Özlen, Muhammed Kürşad; POTURAK, Mersid (2013). Tourism in Bosnia and Herzegovina. *Global Business and Economics Research Journal*, 2(6), 13-25.
- Öztaş, Kadir; Karabulut, Tahsin (2006). *Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Öztürk, Yüksel; Yazıcıoğlu, İrfan (2002). Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 183-195.
- Özsarı, Salih Haluk; Karatana, Özlem (2013). Sağlık Turizmi Açısından Türkiye'nin Durumu, *J Kartal TR*, 24(2), 136-144.
- Popovic, Maria; Gligorovic, Aleksandra (2016). Youth Mobility in The Western Balkans The Present Challenges and Future Perspectives: Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Kosovo, Serbia, The Former Yugoslav Republic of Macedonia. *Balkan Regional Platform for Youth Participation and Dialogue*, 6-77.
- Richards, Greg (2016). Global Report on The Power of Youth Travel. *UNWTO Affiliate Members Report*, 13, 5-54.
- Rona, Lale E. (2003). *Önce ben, Sonra Müşteri: Mükemmel Müşteri Memnuniyeti Kavramına Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Roney, Sevgin Akış (2002). Fordizmden Post Fordizme Geçiş Sürecinin Yansımaları: Kitle Turizmi ve Alternatif Turizm. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, 9-14.

- Ross, Stephen D. (2001). *Developing Sports Tourism: An eGuide for Destination Marketers and Sports Events Planner*, National Laboratory for Tourism and eCommerce, University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Sayım, Ferhat; Aydın, Volkan (2011). Hizmet Sektörü Özellikleri ve Sistematik Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri ile Etkileşimine Dair Teorik Bir Çalışma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:29, s.245-262
- Schultz, Clifford J.; Pestek, Almir; Geroulis, Eve (2015). Challenges and Opportunities for Development of sustainable Tourism in Bosnia and Herzegovina. Proceedings of the 40th Annual Macromarketing Conference, Retrieved From Loyola eCommons, School of Business: Faculty Publications and Other Works, 697-698.
- Sezgin, Mete (2004). Turistik Güzergahlarda Strateji Eksenli Pazarlama İletişimi Çabalarının Turizm İşletmelerindeki Yeri ve Önemi (Konya Yöresi İçin Bir Model Önerisi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.
- Sezgin, Orhan Mesut (1995). *Genel Turizm*. Ankara: Tutubay Yayınları.
- Shivers, Jay S.; Delisle, L.J. (1997). *The Story of Leisure*. Australia.
- Simkova, E. (2007). Strategic Approaches to Rural Tourism and Sustainable Development of Rural Areas. *Agrication Economy*, 53(6), 263-270.
- Smajic, Edin (2009). Sustainable Tourism Development an Opportunity for Bosnia and Herzegovina?. 1st International Symposium on Sustainable Development, (Sarajevo, 9-10 June 2009), 114-121.
- Smith, Valene E.; Eadington, William R. (1992). *Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Soykan, Füsün (2003). Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi. *Ege Coğrafya Dergisi*, (12), 1-11.

- Süklüm, Nurcan (2006). Türkiye’de Hizmet Sektöründeki Turizm İşletmelerinde Uygulanan “Herşey Dahil” Sisteminin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinin Ölçülmesi ve Bir Alan Araştırması. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Şerefoğlu, Coşkun (2009). *Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü-2007-2013 Yılları Arasında Ülkemizde Uygulanacak Olan IPARD Kırsal Kalkınma Programındaki Yeri, Önemi ve Beklenen Gelişmeler*. Ankara: T.C Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı.
- Taşkın, Erdoğan (2000). *Müşteri İlişkileri Eğitimi*. 2.Baskı. İstanbul: Papatya Yayıncılık
- Tekin, Cemile (2011). Bosna Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya’nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu’nun Kurulması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Triarchi, Eirini; Karamanis, Kostas (2017). Alternative Tourism Development: A Theoretical Background. *World Journal of Business and Management*,3(1), 35-54.
- Tutar, Erdinç (1991). *Afyonkarahisar’da Termal Turizm Potansiyeli*. Turizm Yıllığı 1991, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası Yayını.
- Tvrtko Opacic, Vuk; Banda, Amra (2017). Spatial Development of Tourism at The Olympic Mountains Bjelasnica and Igman. (Ed. N. Dreskovic), Book of Proceedings-4th Congress of Geographers of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo: Geographical Society of Federation of Bosnia and Herzegovina, 810-826.
- Ulusan, Yeliz; Batman, Orhan (2010). Alternatif Turizm Çeşitlerinin Konya Turizmine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,23,243-260.
- Usta, Kağan Mehmet (2005). İnanç Turizmi Açısından İzmir’in Değerlendirilmesi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Usta, Öcal (2009). *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Weaver, David B. (1999). Magnitude of Ecotourism in Costa Rica and Kenya. *Annals Of Tourism Research*, 26(4), 792-816.
- Wight, Pamela (1993). Ecotourism: Ethics or Eco-Sell?. *Journal of Travel Research*, 31(3), 3-9.
- Yaşar, İrfan (1996). İç Turizmin Geliştirilmesine Yönelik Ayvalık Yöresinde Bir Uygulama. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otencilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Yıldız, Zafer; Kalağan, Gökhan (2008). Alternatif Turizm Kavramı ve Çevresel Etkileri. *Yerel Siyaset Dergisi*, 35, 42-44.

İnternet Kaynakları:

- Türkçebilgi. Türkçebilgi web sayfası, <https://www.turkcebilgi.com/seyahat>, (Erişim Tarihi: 21.05.2018)
- Kim Ross. *Health Tourism: An Overview*, HSMI Marketing Review, [https://www.hospitalitynet.org/news/4010521.html?query="health+tourism"%20\(Erişim](https://www.hospitalitynet.org/news/4010521.html?query=)), (Erişim: 26.05.2018).
- UNWTO. UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition, 2015, <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899>, (Erişim: 26.05.2018).
- UNWTO. Tourism Towards 2030 Global Overview, 2011, <http://ictur.sectur.gob.mx/descargas/Publicaciones/Boletin/cedoc2012/cedoc2011/unwto2030.pdf>, (Erişim: 26.05.2018).
- KUTO. Dünya’da ve Türkiye’de Kongre Turizmi, Kuşadası-Efes Kongre Merkezi, Kongre ve Ziyaretçi Büroları, < https://kuto.org.tr/site/assets/files/1581/dunyada_ve_turkiye_kongre_turizmi_raporu.pdf>, (Erişim: 26.05.2018).
- Kaplıcalar.org web sayfası. “SPA Nedir ?”, <http://www.kaplıcalar.org/spa>, (Erişim Tarihi: 28.02.2018)
- Dursun Aydın. *Avrupa’da Yaşlı Bakımı*, Türkiye Sağlık Turizmi Derneği, 2005/4, s.1., <http://www.saglikturizmi.org.tr/tr/dernek-raporlari>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018)
- Bekir Varol. “Nevşehir Termal Turizm Raporu”, Ahiler Kalkınma Ajansı, Nevşehir Yatırım Destek Ofisi, <http://ahika.gov.tr/assets/ilgildosyalar/Nevsehir-Termal-Turizm-Raporu.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018)
- Osman Eralp Çolakoğlu. *Termal Kaynakların Turizm Amaçlı Kullanımı*, Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği,

- <http://www.skb.gov.tr/wp-content/uploads/2017/05/Doc.-Dr.-Osman-Eralp-Colakoglu.pdf>,
(Erişim Tarihi: 12.07.2018)
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. Dünya’da Sağlık ve Termal Turizm,
<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,11478/dunyada-saglik-ve-termal-turizm.html>,
(Erişim Tarihi: 28.02.2018)
- M. Zeki Karagülle. “Sağlık Turizminde Güncel Gelişmeler ve Gelecek”,
<http://www.termalspasaglik.com/saglik-turizminde-guncel-gelismeler-ve-gelecek/>,
(Erişim Tarihi: 26.02.2018)
- D.Chapman. “*Youth Tourism and Volunteer Tourism: New Source of Growth*”, World
Tourism Conferance, http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/3.3_s3_wtc_2016_-_david_chapman.pdf, (Erişim Tarihi: 07.12.2017)
- John L. Rampe. Noel R. Malcolm, Paula Pickering, *Bosnia and Herzegovina*,
Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Bosnia-and-Herzegovina>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018).
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=BA>, (Erişim Tarihi:
18.10.2017).
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.0014.TO.ZS?locations=BA>, (Erişim
Tarihi: 14.07.2018).
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.1564.TO.ZS?locations=BA>, (Erişim
Tarihi: 14.07.2018).
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.65UP.TO.ZS?locations=BA>, (Erişim
Tarihi: 14.07.2018).
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL.FE.ZS?locations=BA>, (Erişim
Tarihi: 14.07.2018).
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.DPND?locations=BA>, (Erişim Tarihi:
14.07.2018).
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW?locations=BA>, (Erişim Tarihi:
14.07.2018).
- Aljazeera. Aljazeera web page, Haberler, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/bosnada-22-yil-sonra-nufus-sayimi>, (Erişim Tarihi: 7.05.2016)
- Bosnahersek.ba. Bosna Hersek Nüfus Sayısı, <https://www.bosnahersek.ba/bosna-hersekte-nufus-sayisi-3-531-159/>, (Erişim Tarihi: 07.05.2016).

- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SE.PRM.NENR?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 8.05.2016).
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SE.PRM.ENRL.TC.ZS?locations=BA>,
(Erişim Tarihi: 8.05.2016)
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.ZS?end=2013&locations=BA&start=2000&view=chart>, (Erişim Tarihi: 8.05.2016)
- World Bank. World Data Bank
<https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.1524.LT.ZS?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 8.05.2016)
- Bosnahersek.ba. bosnahersek.ba web page, bosna-hersek,
<http://www.bosnahersek.ba/bosna-hersek/bosna-kulturu/> (Erişim Tarihi: 09.05.2016)
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 8.05.2016)
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)
- World Bank. World Data Bank ,
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SL.POV.NAHC?end=2015&locations=BA&start=2015>, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN?locations=BA> , (Erişim Tarihi: 18.10.2017)
- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ACTI.1524.MA.NE.ZS?locations=BA>
, (Erişim Tarihi: 27.10.2017)

- World Bank. World Data Bank,
<https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ADVN.ZS?locations=BA>, (Erişim Tarihi: 27.10.2017)
- CIA. cia.gov web page, World Factbook (Bosnia&Herzegovina),
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html>, (Erişim Tarihi: 30.10.2017)
- Türkiye Ekonomi Bakanlığı. Bosna-Hersek,
https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Bosna%20Hersek/html-viewer-ulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-159872&_afLoop=8649099335592957&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=ga8a5bmok_18#!%40%40%3F%3Dnull%26%3D8649099335592957%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-159872%26%3D0%26%3Dga8a5bmok_22, (Erişim Tarihi: 31.10.2017)
- BİGMEV. bigmev.org webpage, bosnahersek, <http://www.bigmev.org/bosna-hersek/>, (Erişim Tarihi: 31.10.2017)
- MFA. Bosna Hersek'in Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018).
- BİGMEV. Bosna Hersek Genel Profili, <http://www.bigmev.org/bosna-hersek-hakkinda-genel-bilgiler.php>, (Erişim Tarihi: 12.07.2018).
- CEIC. ceic webpage, <https://www.ceicdata.com/en/indicator/bosnia-and-herzegovina/tourism-revenue>, (Erişim Tarihi: 08.05.2018).
- TripAdvisor. TripAdvisor web page, https://www.tripadvisor.com.tr/Hotels-g294449-Bosnia_and_Herzegovina-Hotels.html, (Erişim Tarihi: 07.05.2018).
- Booking. Booking web page, <https://www.booking.com>, (Erişim Tarihi: 07.05.2018).
- Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina'dan aktaran Tradingeconomics. tradingeconomics web page, <https://tradingeconomics.com/bosnia-and-herzegovina/tourist-arrivals>, (Erişim Tarihi: 08.05.2018).
- Jasmin Mulahasanovic. Bosna Hersek-Kültürel Turizm, Bosna Hersek.info, <https://bosnahersek.info/turizm-cesitleri/kulturel-turizm-bosna-hersek/>, (Erişim: 27.05.2018).
- The Nation. Sarajevo Film Festival Kicks Off, <https://nation.com.pk/17-Aug-2014/sarajevo-film-festival-kicks-off>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).

- Europejazz. XX Anniversary Jazz Fest Sarajevo, <http://www.europejazz.net/news/xx-anniversary-jazz-fest-sarajevo>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).
- Atlasobscura. Bridge That Died in War and Was Resurrected, <http://www.atlasobscura.com/places/stari-most>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).
- Erdoğan Gul. TarihinTanığı Bir Köprü: Mostar Köprüsü, <http://www.bilgiustam.com/tarihin-tanigi-bir-kprmostar-kprs/>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).
- Red'Action. Osmanlı Mirası Ünlü Mostar Köprüsünün Hikayesi, 2017, <https://www.redaction.media/tr/articles/osmanli-mirasi-unlu-mostar-koprusunun-hikayesi/>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).
- TİKA. Bir Koca Sinan Eseri, Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü (Drina Köprüsü) TİKA Tarafından Restore Ediliyor, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, <http://www.tika.gov.tr/tr/haber/bir-koca-sinan-eseri-sokollu-mehmet-pasa-koprusu-drina-koprusu-tika-tarafindan-restore-ediliyor-3571>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).
- Mimar Sinan.gen.tr. Sokollu Mehmet Paşa-Drina Köprüsü, <https://www.mimarsinan.gen.tr/sokollu-mehmet-pasa-drina-koprusu/>, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).
- Bosnahersek.ba. Gazi Hüsrev Bey, <http://www.bosnahersek.ba/gazi-husrev-bey/>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).
- Biletbayii.com. Gazi Hüsrev Bey Camii, <http://blog.biletbayi.com/saraybosna-gezilecek-yerler.html/gazi-husrev-bey-camii>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).
- Ensonhaber.com. Saraybosna'daki Kadim Saat Kulesinin Yarım Asırlık Muvakkiti, <https://www.ensonhaber.com/galeri/saraybosnadaki-kadim-saat-kulesinin-yarim-asirlik-muvakkiti>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).
- Galaksirehberim. Başçarşı, <https://www.galaksirehberim.com/2017/10/bascars.html>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).
- Seqununseyahatnamesi.com. Saraybosna Gezi Notlarım, http://www.seqununseyahatnamesi.com/saraybosna-gezi-notlarim/#SARAYBOSNA_GEZILECEK_YERLER, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).
- Yoldaolmak.com. Başçarşı'nın Sembölü: Başçarşı Sebili, Saraybosna, <https://yoldaolmak.com/bascarsi-sebili-saraybosna-bosna-hersek.html>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).

- Bosnahersek.ba. Saraybosna Gezilecek Yerler, <https://www.bosnahersek.ba/saraybosna-gezilecek-yerler/>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).
- Geziverdik.com. Saraybosna (Sarajevo)'da Gezilecek Yerler, <http://geziverdik.com/saraybosna/>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).
- Aljazeera.com.tr. Saraybosna'yı Kurtaran Tünel, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/saraybosnayı-kurtaran-tunel>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018).
- Yoldaolmak.com. Cihan Harbi'ni Başlatan Suikastın Şahidi: Latin Köprüsü, Saraybosna, <https://yoldaolmak.com/latin-koprusu-saraybosna.html>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Halil Çelik. "Saraybosna Latin Köprüsü", gezgindergi.com, 2014, <http://gezgindergi.com/saraybosna-latin-koprusu/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Katedrala-Sarajevo.com. Today the Cathedral of The Sacred Heart of Sarajevo, <http://katedrala-sarajevo.com/134-2/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Saffet Emre Tonguç. Hürriyet.com, 10 Adımda Saraybosna, <http://www.hurriyet.com.tr/seyahat/10-adimda-saraybosna-40328214>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Zambak.ba. "Saraybosna Gülleri" Yenileniyor, <http://www.zambak.ba/saraybosna-gulleri-yenileniyor-2394h.htm>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- drummerlizard.com. İsa'nın Kutsal Kalbi Katedrali, <https://drummerlizard.com/saraybosna-gezilecek-gorulecek-yerler/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Çelebialper.com. Saraybosna Gezisi: Kuşatma Altında 4 yıl-Sarajevo, <http://www.celebialper.com/ulkeler/bosna-hersek/saraybosna-kusatma-altinda-4-yil.html>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Yoldaolmak.com. Saraybosna Gezilecek Yerler, <https://yoldaolmak.com/saraybosna-gezilecek-yerler.html>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Haberler.com'dan aktaran Bosnahersek.ba. "Saraybosna'nın Hafızası" kapılarını ziyaretçilere açtı, <https://www.bosnahersek.ba/saraybosnanin-hafizasi-kapilarini-ziyaretcilere-acti/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Boşnak Medya. Saraybosna'daki Svrzo'nun Evi Görülmeli, <https://www.bosnakmedya.com/saraybosnada-ki-svrzo-evi-gorulmeli/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).

- Zeynep Işıl Hamziç. Boşnak Medya, Saraybosna'da Svrzo Evi Görülmeli, <https://www.bosnakmedya.com/saraybosnada-ki-svrzo-evi-gorulmeli/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Gezip Gördüm. Saraybosna'da Gezilecek Yerler | En güzel 24 Yer, <https://gezipgordum.com/saraybosna-gezilecek-yerler/>>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Gezelim Görelim Bilelim. Saraybosna'da Gezilecek Yerler, <https://gezelimgorelimbilelim.com/2016/03/saraybosnada-gezilecek-yerler.html/3>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- UNESCO. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü, <https://whc.unesco.org/en/list/1504>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Slavorum. Seven Wonders of Bosnia&Herzegovina, <https://www.slavorum.org/seven-wonders-of-bosnia-herzegovina/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Bosnahersek.ba. Blagay Tekkesi, <http://www.bosnahersek.ba/bosna-hersek/gezilecek-yerler/mostar/blagay-tekkesi/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- NTV. Keşfedilmeyi Bekleyen Hazine: Bosna Hersek, <https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/kesfedilmeyi-bekleyen-hazine-bosna-hersek,E-wTHpI82keY4kn9AwfSIQ>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Fuarplus. Yurtdışı Fuarlar, <http://www.fuarplus.com/tr/arama/>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Kongre Takvimi. Kongretakvimi.net, <https://www.kongretakvimi.net/?s=Bosna+Hersek>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018).
- Federation and Bosnia and Herzegovina'dan aktaran Haberler.com. Saraybosna'da,"Balkan Sağlık Forum 2013" Başladı, <https://www.haberler.com/saraybosna-da-balkan-saglik-forum-2013-basladi-5031944-haberi/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).
- Gemma Hurst. Analysis: Medical Tourism on The Rise in the Balkans, Sarajevo Times, <http://www.sarajevotimes.com/analysis-medical-tourism-rise-balkans/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).
- panacomp.net. Bosnia and Herzegovina Countryside – Rural Tourism in Bosnia And Herzegovina, <http://www.panacomp.net/bh-countryside/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).

- Bosnahersek.info. Etkinlikler, <https://bosnahersek.info/category/etkinlikler/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).
- Atlasobscura.com. Unusual Attractions in Bosnia and Herzegovina, <https://www.atlasobscura.com/things-to-do/bosnia-and-herzegovina>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).
- Bosnia4u. Active Advanture Sports Tourism, <http://bosnia4u.com/2017/05/04/sport-tourism/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).
- Klix.ba'dan aktaran Sarajevo Times. Sports Tourism in Central Bosnia Attracts More and More Tourists, <http://www.sarajevotimes.com/sports-tourism-in-central-bosnia-attracts-more-and-more-tourists/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).
- The Embassy of Bosnia and Herzegovina in London. Sports Tourism, http://www.bhembassy.co.uk/index.php?option=com_content&view=category&id=277&Itemid=407, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).
- Seval Duban. Jahorina, Bosna Hersek, <http://sevalduban.com/outdoor/jahorina-bosna-hersek>, (Erişim Tarihi: 30.05.2018).
- Tekton Ministries. Timeline of The Church's Response to Medjugorje, <https://www.tektonministries.org/timeline-of-churchs-response-to-medjugorje-2/>, (Erişim Tarihi: 31.05.2018).
- Balkan Travel Guide. Ajvatovica Pilgrimage, <https://balkantravelguide.com/ajvatovica-pilgrimage/>, (Erişim Tarihi: 31.05.2018).
- Nedim Atilla. "Boşnak Yemek Kültürü", Rumeli'den I: Boşnak Mutfağı Semineri, (23 Mart 2012), 2012 'den aktaran Turkish Cuisine, Cuisine of Balkans, <http://www.turkish-cuisine.org/ottoman-heritage-3/balkan-mutfagi-31.html?PagingIndex=0>, (Erişim Tarihi: 31.05.2018).
- Gastromanya. Boşnak Mutfağı Hakkında Genel Bilgiler, <https://gastromanya.com/bosnak-mutfagi-hakkinda-genel-bilgiler/>, (Erişim Tarihi: 31.05.2018).
- Elin Blomgren ve Sofie Ljungström. *Youth Tourism-Impacts on Places From a Consumer Perspective*, Sweden 2017, Linneaus University, <http://lnu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1182217/FULLTEXT02.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.06.2018).
- Jasmin Muhasanovic. Bosna Hersek-Kış Turizmi, <https://bosnahersek.info/turizm-cesitleri/bosna-hersek-kis-turizmi/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2018).
- Minal Thobde. Night Life in Bosnia and Herzegovina, <https://www.holidayme.com/explore/nightlife-in-bosnia-and-herzegovina/>, (Erişim Tarihi: 01.05.2018).

- Avrupa Gençlik Portalı. Gönüllülük, http://europa.eu/youth/volunteering/evs-organisation_tr?country=BA&topic=&field_eyp_vp_accreditation_type=All&town=&name=&pic=&eiref=&inclusion_topic=, (Erişim Tarihi: 01.06.2018).
- Working Traveller. Volunteer and Paid Work Opportunities in Bosnia and Herzegovina For Travellers, <https://www.workingtraveller.com/work-in/bosnia-and-herzegovina/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2018).
- UNESCO. Bosnia and Herzegovina, < <https://whc.unesco.org/en/statesparties/ba>>, (Erişim Tarihi: 03.06.2018).
- My Natour. Ecotourism in Bosnia and Herzegovina: For All Tastes, <http://mynatour.org/destination/ecotourism-bosnia-herzegovina-all-tastes>, (Erişim Tarihi: 02.06.2018).
- GOV.UK. Foreign Travel Advice: Bosnia and Herzegovina, <https://www.gov.uk/foreign-travel-advice/bosnia-and-herzegovina>, (Erişim Tarihi: 07.07.2018).
- Thomas Cook. Thomas Cook History, <https://www.thomascook.com/thomas-cook-history/>, (18.12.2018).
- Tutorialspoint. Tourism Management Products and Services, < https://www.tutorialspoint.com/tourism_management/tourism_management_products_and_services.htm>, (19.12.2018).
- TUYED. Spor Turizmi Raporu, < <http://www.tuyed.org.tr/spor-turizmi-raporu/>>, (19.12.2018).
- BirdLife International. Data Zone, <http://datazone.birdlife.org/country/bosnia/species>, (30.01.2019).
- Cloudbirders. Statistics, <https://www.cloudbirders.com/tripreport/statistics/month>, (30.01.2019).
- Zeps. Fairs, <http://zeps.com/site/>, (31.01.2019),
- Renexpo BIH. Press Releases, <http://www.renexpo-bih.com/wp-content/uploads/2018/09/Press-Release-September.pdf>, (31.01.2019),
- Mostar-fair. Mostar-fair webpage, <http://www.mostar-fair.com/en>, (31.09.2019).
- Kongre ara. kongreara web page, <http://www.kongreara.com>, (31.01.2019).

Diğer Kaynaklar:

- ALTERURAL (2009). *A study of Rural Tourism in Bosnia and Herzegovina*. Alterural: Udruženje Za Razvoj Ruralnog Turizma.
- BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GM (1992). *Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1519-1919)*. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 7.
- BHAS (2017). *Tourism Statistics*. Sarajevo: Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina.
- DEİK (2008). *İş Yapma Rehberi: Bosna Hersek*. İstanbul: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu.
- FOREING INVESTMNET PROMOTION AGENCY (2015). *Bosnia and Herzegovina Tourism Sector*. Sarajevo: Foreing Investment Promotion Agency.
- MEB (2011). *Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Paket Tur Üretimi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MINISTRY OF TRADE AND TOURİSM OF RS (2010). *Tourism Development Strategy of RS 2010-2020*. Banja Luka: Ministry Of Trade and Tourism Of RS.
- MINISTRY OF TOURISM AND ENVIRONMENTAL OF FB-H (2008). *Tourism Development Strategy of The Federation of BH 2008-2018 Ministry*. Sarajevo: Ministry of Tourism and Environmental of FB-H.
- TÜRSAB (2015). *Spor Turizmi Raporu*. Ankara: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği.
- UNESCO (2011). *Culture for development indicators; Bosnia & Herzegovina Analytical Brief*. UNESCO.
- WTTC (2015). *Economic Impact 2015 Bosnia and Herzegovina*. London: World Travel and Tourism Council.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı Ömer Can İŞSEVER
Uyruğu Türkiye Cumhuriyeti
Doğum Tarihi ve Yeri 19/06/1991
Bakırköy
E-posta adresi omercanissever@gmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Babaeski Anadolu Lisesi	2009
Üniversite	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Coğrafya	2014

Yüksek Lisans

Doktora

İş deneyimi	Kurum	İş Dönemi
Staj	Çanakkale Kent Konseyi	2013

Yabancı Dil İngilizce, Almanca

Yayınlar